

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Katedra obecné antropologie

Bc. Jana Baudyšová

**Vyjednávání a rozumění pojmu domov v rodině
českých reemigrantů z rumunského Banátu**

Diplomová práce

Vedoucí práce: **Mgr. et Mgr. Markéta Vaňková**

Praha 2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval/a samostatně a použil/a jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem.

V Praze dne 14.září 2011

Jana Baudyšová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala své vedoucí práce, Mgr. et Mgr. Markétě Vaňkové, za trpělivý a přínosný přístup při vedení této práce. Velmi si vážím jejích postřehů, rad a pomoci. Rovněž bych ráda velice poděkovala všem účastníkům mého výzkumu, za jejich vstřícné přijetí a neobyčejně příjemnou spolupráci.

Obsah

1. ÚVOD	8
2. TEORETICKÁ ČÁST	12
2.1. Historická kontextualizace migrace a reemigrace	13
<i>2.1.1. Přesídlení do Rumunska:emigrace</i>	<i>13</i>
2.1.1.1. Banát, situace v Banátu.....	13
2.1.1.2.. Naděje v lepší život.....	15
2.1.1.3. Jak se žilo Čechům v Banátu	18
<i>2.1.2. Reemigrace: návraty.....</i>	<i>22</i>
2.1.2.1. Poválečná reemigrace	22
2.1.2.2. Nový život.....	25
2.1.2.3. Reemigrace po roce 1989	27
<i>2.1.3. Češi z Volyně a Kazachstánu. Příklady jiných reemigrací do Čech (srovnání).....</i>	<i>32</i>
2.1.3.1. Migrace	33
2.1.3.2. Reemigrace	35
2.2. Konceptualizace pojmu domov.....	37
<i>2.2.1. Různé roviny pojmu domov.....</i>	<i>37</i>
<i>2.2.2. Koncept kořenů, vykořeněnosti a displacementu.....</i>	<i>42</i>
<i>2.2.3. Transnacionalismus</i>	<i>45</i>
<i>2.2.4. Paměť v procesu konstruování představy domova</i>	<i>46</i>
3. EMPIRICKÁ ČÁST	49
3.1. Metodologie	50
<i>3.1.1. Průběh výzkumu, vztah výzkumníka a skupiny respondentů.....</i>	<i>50</i>
<i>3.1.2. Charakteristika výzkumného vzorku, metoda výzkumu a zdroje dat</i>	<i>51</i>
<i>3.1.3. Zpracování dat.....</i>	<i>55</i>
3.2. Etika výzkumu, reflexivita výzkumníka.....	56

3.3. Analýza a interpretace dat	60
3.3.1. „Nebudeme přeci v Rumunsku“: z pohoří Munții Almajului do Krkonoš.....	60
3.3.2. <i>Kde domov tvůj</i>	63
3.3.2.1. „Příběh“ – reflexe reemigrace.....	64
3.3.2.2. Motivace reemigrace.....	66
3.3.2.3. Vnímání Rumunska a České republiky	68
3.3.2.4. Domov	72
3.3.2.5. Reakce okolí: přijetí majoritou	83
3.3.2.6. Náboženství	86
3.3.3. <i>Závěry</i>	87
4. ZÁVĚR	91
Použitá literatura	94
Příloha.....	100

Abstrakt

Diplomová práce se zakládá na sedmiměsíčním výzkumu jedné rodiny českých reemigrantů z rumunského Banátu. Cílem výzkumu bylo prostřednictvím metody kvalitativních rozhovorů zjistit, jak rozumějí pojmu domov, jak ho vyjednávají, k čemu jej vztahují.

Výzkumný vzorek zde nezastupuje celou populaci, nýbrž řešený problém. Smyslem výzkumu tak bylo získání co nejvíce vyčerpávajících dat k problematice domova (tedy k rozumění, vyjednávání a konstruování významu pojmu domov) u dané rodiny, nikoliv obecná aplikace či generalizace získaných dat na skupinu českých reemigrantů z Banátu.

Pojem domov autorka obecně vymezuje jako multidimenzionální, vycházející z individuální a skupinové zkušenosti a aktuální situace jednotlivce a jako takový se ho snaží uchopit různými teoretickými koncepty. Práce rovněž předkládá přiblížení historicko-spoločenského kontextu existence české menšiny v Rumunsku a její reemigrace.

Na pozadí konkrétního příběhu událostí reemigrace a přesídlení této rodiny z Rumunska, se ve vztahu k ústřednímu tématu domova objevila i témata jako motivace reemigrace, vnímání Rumunska a České republiky, reakce majority, přijetí okolím či vliv náboženství.

Klíčová slova

Česká menšina, Rumunsko, Banát, reemigrace, domov, rodina, paměť

Abstract

The diploma thesis is based on a seven-month research of a family of Czech re-emigrants from the Romanian Banat. The aim of the research was to find out how these people understand the term home, how they negotiate it and what they related to it; the method employed here consisted of qualitative interviews.

The researched sample does not represent the whole population, but rather the studied issue. The main focus was to gather as much exhaustive (and therefore related to understanding, negotiating and constructing of the meaning of the concept home) data related to the issue of home as possible within the given family rather than any universal application or generalization of the collected data to the whole of the Czech re-emigrants from the Banat.

The author defines the term home as multidimensional, stemming from an individual and group experience, and from the current situation of an individual person; and as such she tries to depict it through different theoretical concepts. The thesis also presents an outline of a historical-sociological context of the existence of a Czech minority in Romania and its re-emigration.

In relation to the main topic of home also emerged other topics, such as motivations for re-emigration, perceptions of Romania and the Czech Republic, response of the majority group, acceptance by the people around them or the influence of religion; all of these appearing through the particular story of the events of re-emigration of this family.

Key Words

Czech minority, Romania, the Banat, re-emigration, home, family, memory

Bibliografický záznam

BAUDYŠOVÁ, Jana. *Vyjednávání a rozumění pojmu domov v rodině českých reemigrantů z rumunského Banátu*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií, 2011. Vedoucí diplomové práce Mgr. et Mgr. Markéta Vaňková

1. Úvod

Čeští krajané v rumunském Banátu: vztah k tématu

Poprvé jsem Rumunsko navštívila o letních prázdninách roku 1991. Bylo mi sedm let a rodiče mě navedli, abych si začala psát deník. Záhy jsem pochopila, že svůj deník začnu nenávidět, neboť se stal každodenním utrpením, povinností napsat do té ohavné knihy v tmavě zelených deskách několik řádek o každém dni, který jsme v rumunských horách strávili. Jezdili jsme pak do českých vesnic v Banátu pravidelně, pět let za sebou, každé léto na většinu prázdninových dní. Můj cestovatelský deník se stal prvním v dlouhé řadě a časem jsem se přistihla, že mě zápisky a lepení fotek začalo bavit. Dnes ty odřené knížky popsané blednoucím inkoustem vnímám jako střípky, které mi až zpětně a po mnoha letech zapadají na to správné místo v celé mozaice – mozaice českých krajanů z rumunského Banátu, jejichž svět se před více než dvaceti lety setkal se světem mojí rodiny a provázet se dodnes nepřestaly. Dětské zápisky o horách a lidech v Rumunsku na obyčejnou tužkou načrtnutých rádcích na mě dnes působí jako memento doby, v níž člověk prožíval okolní svět přímo, nezprostředkovaně, chodil s bigarskými či rovenskými „tetami a strejdy“ na pole, na dlouhé výlety do hor, motal se jim v kuchyni a poslouchal, jak zpívají v kostele – bez promyšlení jakýchkoliv sociálních, kulturních či politických kontextů.

Vůbec prvním impulsem k navázání kontaktu s českými vesnicemi v Rumunsku byl rok 1987, kdy můj otec pracoval jako redaktor časopisu Ohníček. V této předrevoluční době se na redakci písemně obrátil tehdejší učitel české vesnice v Banátu - Bigaru, s prosbou o zaslání časopisů pro děti do Rumunska. Otec se vyřízení záležitosti ujal a rozhodl se, že časopisy s komiksovým Barbánkem do Banátu doprovodí. Na první expedici, kterou podnikl v létě téhož roku spolu se svojí manželkou, mojí matkou, navázal s Čechy v rumunských horách přátelské kontakty a vztahy. Bylo k tomu však zapotřebí velké snahy a trpělivosti, neboť nejen, že o krajanech v Banátu tenkrát u nás málokdo věděl, ale tehdejší Ceaușescův totalitní režim mnohdy těmto kontaktům ani příliš nepřál – navzdory tomu, že Rumunsko a Československo byly spřátelené země. Návštěvy i pomoc Čechům v Rumunsku tak byly často velmi dramatické a riskantní, protože cesty v oblasti Dunaje, pod horami, kde české vesnice leží, patřily k přísně střeženému hraničnímu pásmu, tzv. divoké hranici, kde často docházelo k pašování či útěku lidí přes řeku do protějšího Srbska. I tyto okolnosti přispěly k přátelství, založené na risku a důvěře, neboť když pan

učitel rodiče u Dunaje před cestou na Bigar vyzvedával, musel se za ně zaručit vlastním životem. Praktiky jako zalévání do betonu nebo střílení podezřelých nepřátel režimu patřily tehdy podle vyjádření některých českých krajanů k událostem doby.

Po návratu do Československa začal otec organizovat sbírku českých knih, které chtěl rovněž do Banátu doručit. Ukázalo se však, že dostat knížky až do knihoven v českých vesnicích nebylo tak jednoduché, protože rumunská strana měla v úmyslu tyto zásilky shromáždit na jednom místě mimo hlavní oblast českých krajanů. Teprve začátkem roku 1990, kdy se otec již po několikáté vydal do Rumunska spolu se členy humanitární pomoci, aby navštívil přátele a zjistil osud této sbírky, vyšlo najevo, že měla šťastný konec a knížky doputovaly, kam měly.

Další rok se vrátil do rumunských hor už s celou rodinou. Tak začalo období dlouhých a půvabných prázdnin v Rumunsku, které se nesmazatelně zapsaly hluboko do paměti a neodmyslitelně patří k mému dětství. Rodinné a jiné okolnosti způsobily, že se pětiletá šňůra rumunských prázdnin na nějakou dobu přerušila. Do Bigaru, vesnice, ve které jsme se pohybovali nejčastěji, jsem se vrátila po tříleté pauze, s otcem, roku 1999. Bylo mi šestnáct let, deník jsem si psala dobrovolně a ráda a svět českého Banátu už jsem vnímala jinak než dřív, už byl propleten přibývajícými znalostmi a průhledy do tematiky Čechů v Rumunsku. Vztahy s přáteli z českých vesnic jsme rodinně udržovali i v obdobích, kdy jsme do Rumunska nejezdili, navíc nelehká socioekonomická situace v Rumunsku mnoho z nich zavála do České republiky, čímž bylo setkávání snazší.

Když jsem si měla zvolit téma diplomní práce z antropologie, přišlo mi na mysl téma českého Banátu téměř samo. Vydat se po dlouhé době do Rumunska mě sice lákalo, ale nakonec jsem se rozhodla, že provedu výzkum právě mezi reemigranty, kteří se z českých vesnic v Banátu přestěhovali do Čech. Nejen, že se mi do jisté míry protiví „banátský boom“, dnešní určitá móda do Banátu jezdit, nejlépe jako turista, neboť toto novodobé „objevení Čechů v Rumunsku“ mi je cizí, ale ze své osobní zkušenosti také vnímám, že to „tradiční a zachované“, které nedávní objevitelé českých krajanů vynáší do nebe, již ze své tradičnosti a zachovalosti mnohé ztrácí (rovněž díky nim). Neznamená to, že bych si přála uchovat české vesnice v Rumunsku jako živý skanzen nebo nepřála jiným lidem svět českého Banátu poznat, naopak. Můj vztah k českým vesnicím, lidem, jejich příběhu a životům vnímám svým způsobem jako velmi osobní, a tak se mi některé současné, turisticko-spotřebitelské přístupy k dané lokalitě i komunitě jeví jako nepatřičné a

nedůstojné. To svým způsobem ovlivnilo moje rozhodnutí nevydávat se na výzkum do Banátu (nebýt svým způsobem rovněž někým, kdo svůj pobyt mezi tamními lidmi rovněž z určitého pohledu využívá)¹, ale zajímat se o krajanů, kteří z něj odešli a žijí v Čechách.

Tato diplomní práce se tedy zabývá rodinou českých krajanů, která se z Rumunska přestěhovala do Čech. Nejprve přibližuje historicko-spoločenský kontext existence české menšiny v Rumunsku a její reemigrace, v další části se zabývá teoretickým promyšlením konceptu domova a ve třetí, poslední části, představuje provedený výzkum.

Jeho ústředním tématem byl právě „domov“, neboť jsem se rozhodla zjistit, jak vnímají a za co považují domov lidé, re-emigranti, příslušníci národnostní menšiny, která si v téměř dvě stě let dlouhé emigraci v Rumunsku hluboce uchovala svoji národní identitu a povědomí o zemi, ze které jejich předkové odešli. Jako jednotlivci, jako konkrétní lidé, se však přestěhovali do země, kterou teprve nově poznávají a přestože ji považují za svou vlast, do které se vrací, je pro ně zároveň zákonitě novým a svým způsobem cizím prostředím.

Výzkum se zabýval hledáním odpovědí na tyto hlavní výzkumné otázky:

Co je pro české reemigranty z rumunského Banátu domov ? (Co nebo kdo všechno může být domov, význam pojmu domov, co znamená být doma a cítit se jako doma, co je „ne-domov“ - opak domova).

Kde podle nich je ? (Domov v nějakém konkrétním místě, domov v Rumunsku, domov v Čechách, domov v představě, ve vzpomínkách, ve věcech, místo, odkud jsem, kam patřím, identita, považuji se za...).

Co pro ně bylo po přestěhování důležité pro to, aby nové místo začali považovat za svůj domov (pokud jej za domov vůbec považují) ? (S kým nebo vůči komu / čemu je domov vyjednáván, jakou roli hraje situace a kontext, jakou roli hraje původní domov v současném životě, jak se do něj promítl nebo promítá.)

Výzkumný vzorek zde nezastupuje celou populaci, nýbrž řešený problém. Smyslem výzkumu tak bylo získání co nejvíce vyčerpávajících dat k problematice domova (tedy k

¹ Přestože bez takových eticky problematických momentů jako odlišné mocenské vztahy mezi výzkumníkem a zkoumaným se vlastně žádný podobný výzkum ani obejít nemůže (viz.kapitola o etice a reflexivitě).

rozumění, vyjednávání a konstruování významu pojmu domov) u dané rodiny, nikoliv obecná aplikace či generalizace získaných dat na skupinu českých reemigrantů z Banátu.

Na pozadí konkrétního příběhu událostí reemigrace a přesídlení této rodiny z Rumunska, se ve vztahu k ústřednímu tématu domova objevila i témata jako motivace reemigrace, vnímání Rumunska a České republiky, reakce majority, přijetí okolím či vliv náboženství.

2. TEORETICKÁ ČÁST

2.1 Historická kontextualizace migrace a reemigrace

2.1.1. Přesídlení do Rumunska: emigrace

Když v prosinci roku 1989 padl v Rumunsku komunistický režim, otevřely se v zemi hranice a za tamější českou menšinou se z tehdejšího Československa vypravili novináři a humanitární pracovníci z různých organizací. Média pak přinášela zprávy o „zapomenuté větvi národa“², o vesnicích, kde se zpomalil čas a o lidech „toužících po dobrém slovu a pomoci z vlasti, jíž zůstali téměř dvě století věrni, udržující, ač obklopeni jinonárodním prostředím i nepřízní režimů, českou řeč, kulturu, tradiční oblek, zvyky, písně a vyprávění“ (Jech, Secká, Schleufer, Skalníková, 1992:7). Jak se ale Češi do Rumunska vůbec dostali? Proč odešli tak daleko od domova?

2.1.1.1 . Banát, situace v Banátu

Banát je historické pojmenování pro oblast v západní části Rumunska, zahrnující území mezi řekami Dunajem na jihu, Tisou na západě, Mures na severu a na východě, uzavřené mohutnými masivy karpatských hor Mehedint, Černa a Tarku. Vznikl ve středověku jako správní oblast Uherského království, tzv. uherská marka. V důsledku tureckých výbojů na Balkán se stal Banát v letech 1552 až 1718 součástí Osmanské říše (Sandžak). Poté se zpuštěného Banátu zmocnilo Rakousko a území bylo třeba znovu osídlit. Ze strategických, ale i hospodářských důvodů (využití hospodářské potenciality nitra banátské horské soustavy), bylo překročeno v 1. třetině 18. století k osidlování tohoto území kolonisty (Treptow, 2000).

Lze hovořit o zhruba třech kolonizačních vlnách, ve kterých „do banátských rovin severu a západu přicházejí sasští a švábští Němci, Maďaři, Bulhaři a Slováci, vrchoviny na sever od řeky Nery obsadili ještě v 18. století Němci z Alsaska, Tyrolska i Štýrska, a Chorvati, tzv. Karašované. Nejjižnější hornatá část Banátu mezi řekami Dunajem a Nerou

² Obrat inspirovaný názvem knihy F. Karase (Karas, 1937)

však kromě údolí obou řek zůstávala až do počátku 19. století liduprázdnou pustinou“ (Svoboda, 2006)³.

Poslední, tedy třetí kolonizační vlna, místní složité etnické poměry ještě více zpestřila – jednalo se o kolonisty z Čech.

Pohraniční provincie rakouské říše měly zvláštní charakter. Patřily, včetně Banátu, do vojenské hranice. Vladimír Schleufer (Jech, Secká, Schleufer, Skalníková, 1992) popisuje dobové poměry na vojenské hranici takto:

(*Vojenská hranice*, pozn.aut.) „vznikla roku 1522 jako exteritoriální území, jež mělo vojenský charakter a správu a mělo bránit tureckým vpádům do střední Evropy. V 1.čtvrtině 19.století, kdy přicházeli do jižního Banátu čeští kolonisté, se táhla v délce 1689,63 km od Jaderského moře od Dalmácie až k východním hranicím Sedmihradska. Měla rozlohu 48159,03 km² se zhruba 950000 obyvateli, tedy s lidnatostí 19,8 obyvatele na 1km². Šířka hranice byla značně variabilní, někde jen 7 km, někde až 800 km. Ve 20.letech 19.století byly v jižním Banátě tři vojenské okruhy“ (Jech, Secká, Schleufer, Skalníková, 1992:10 - 12).

Taktéž uvádí, že oblast, do které patřily české vesnice, tvořila jen část jednoho z těchto okruhů - rumunsko-banátského (karansabešského). Jde o území, které „je ohraničeno na jihu Dunajem mezi Moldovou a Oršovou a na severu obloukem, spojujícím tato místa a sahajícím nejvýše k Šopotu“ (Jech, Secká, Schleufer, Skalníková, 1992: 12). Autor na tomtéž místě upřesňuje, že české vesnice leží v nejjižnějších výběžcích Karpat.

Z hlediska správního Schleufer uvádí, že „hlavní velitelství (*vojenského okruhu*, pozn.aut.) bylo přímo podřízeno Dvorské válečné radě ve Vídni, jež se později přejmenovala na Vrchní velitelství armády a posléze na Ministerstvo války“ (Jech, Secká, Schleufer, Skalníková, 1992:10).

³ Svoboda, Jaroslav: Historie – stručné dějiny krajanů v rumunském Banátu a další zajímavé informace o jejich životě [online]. Velvyslanectví České republiky v Bukurešti, 26.09.2006, [cit.24.10.2010]. Dostupný z: <<http://www.mzv.cz/bucharest/cz/krajane/historie.html>>

2.1.1.2. Naděje v lepší život

České vesnice v Banátu byly založeny ve 20. letech 19. století. „Stalo se tak na žádost zdejšího vojenského velitelství a šlo o opatření proti turecké expanzi na Balkáně“ (Brouček, 2003) ⁴. Těžko však říci s jistotou, zda mělo větší váhu právě vojenské velitelství, nebo působení oravského obchodníka se dřevem, Magyarlyho. Jeho jméno je opředeno legendami, avšak mnoho z nich lze doložit a rozhodně nejsou úplně nepravdivé. Schleufer (Jech, Secká, Schleufer, Skalníková, 1992) uvádí, že lze vystopovat dvě vlny české kolonizace.

První vlna souvisí právě s Magyarlym, který si od vlády pronajal rozsáhlé zalesněné pozemky a „do tohoto prostoru pod slibem přidělení půdy, osvobození od vojenské služby, roboty a daní vylákal několik stovek přesídlenců z Čech, aby pro něj mýtili les, káceli a připravovali dřevo a pálili dřevěné uhlí“. Roku 1823 založil Svatou Alžbětu (Elisabethfeld) a o rok později Svatou Helenu⁵ (St. Helene) (Svoboda, 1999). (Podle Špouly (1982:42) však už přesné datum založení první české osady lze doložit a zjistit jen stěží, prameny se v tomto poměrně rozcházejí. Sám píše, že počátky českého vystěhovalectví do Banátu lze s největší pravděpodobností klást do roku 1823, přičemž nevylučuje, že menší počet českých rodin se mohl začít usazovat eventuelně již jeden, nebo dva roky předtím.)

Podle tehdejšího rakouského práva⁶ „potřebovali přesídlenci propouštěcí list od vrchnosti, pokud byli poddanými (a byli jimi zřejmě všichni) a pas k cestě do jižního Banátu. Magyarly musel nepochybně žádat o svolení k přesídlení a k založení osad buď velitelství hraničářského pluku v Karansabeši, nebo přímo velitelství banátského vojenského okruhu v Temešváru, ale nejspíše asi obojí orgány a možná že i vídeňskou válečnou radu“ (Jech, Secká, Schleufer, Skalníková, 1992:14). Zařizovat přestěhování a lákat přesídlence na dálku by bylo nejspíše velmi obtížné, podle Schleufera tak musel Magyarly jednat v Čechách buď osobně nebo prostřednictvím pověřených osob. Stejný autor také na tomtéž místě poukazuje na to, že výběr hornaté lesní oblasti jihozápadních Čech zřejmě nebyl náhodný – svým charakterem zhruba odpovídaly situaci v Jižním

⁴ Brouček, S. 2003. Etapy českého vystěhovalectví. Praha: EÚ AV ČR. Mapa

⁵ Podle Nešpora (Nešpor, Horňáková, Jakoubek, 1999) vznikla Svatá Helena zřejmě jako obec sektářská – viz.dále o náboženských motivech emigrace do Banátu.

⁶ Nutno připomenout, že přestože se dnes přesun z Čech do Rumunska zdá poměrně složitý, tehdy šlo vlastně jen o přesun v rámci Rakouského císařství, od roku 1867 pak Rakouska- Uherska.

Banátě. Důležitou úlohu zřejmě sehrála i blízkost Dunaje, po kterém se přesídlenci dopravovali. Podle Schleufera (Jech, Secká, Schleufer, Skalníková 1992:15) „lze předpokládat, že přesídlování bylo zhruba stejné jako pozdější vojenské akce, tj. cesta po povozech do Vídně, odtud po lodích asi do Nové Moldovy, která leží blízko u obou obcí, a z Nové Moldovy pěšky či po povozech na vyhlédnutá místa. Kolik rodin bylo takto přesídleno, není známo, ale ve srovnání s pozdějšími vojenskými akcemi a s velikostí ostatních českých obcí mohlo jich být asi 150 až 200, tj. 600 až 750 lidí.“

Považuji rovněž za důležité připomenout, že podle Nešpora (Nešpor, Hornofová, Jakoubek, 1999) hrály určitou roli pro přesídlení z českých zemí i vlivy náboženské. Předpokládá, že pro nekatolíky měla na emigraci vliv i snaha (někdy vrchnostenskou i státní správou přímo vynucená) hledat nebo alespoň rozšiřovat vlastní náboženskou svobodu – banátští nekatolíci podle něj byli svou specifickou religiozitou kýmisi poměrně odlišným od jejich katolických spoluobčanů⁷. Šlo podle něj ponejvíce o toleranční sektářství, které vysvětluje podle Troeltsche jako „jistou fundamentální tendenci spočívající v důrazu na vlastní výklad písma lidovými mysliteli“ a sekty pak podle stejného autora jako „náboženské skupiny, které odmítají myšlenku národního, státního a masového křesťanství“ (Troeltsch, 1934 in Nešpor, Hornofová, Jakoubek, 1999:81-82). Jako sektářská zřejmě podle Nešpora vznikla vesnice Svatá Helena⁸ (viz. výše). Není však účelem mé práce podrobněji náboženské migrační motivace a konstelace v českých banátských obcích analyzovat, spokojím se zde proto s jejich zahrnutím do obecnějšího kontextu.⁹

Dřevopodnikatel Magyarly však své sliby nedodržel. Obyvatelé obou prvních vesnic (viz. výše) proto roku 1826 v nouzi požádali o přijetí do svazku vojenských pohraničnicků 13. rumunsko-banátského pohraničního okruhu (Svoboda, 1999), který jim vyhověl, protože v řídce osídleném kraji pohraničnický potřeboval.

⁷ Podle Nešpora měli banátští katolíci původ v jihozápadních Čechách, nekatolíci spíše v oblastech středovýchodních a východních Čech.

⁸ Viz. více např. in Nešpor, Zdeněk R., Martina Hornofová, Marek Jakoubek. 1999. „Čeští nekatolíci v rumunském Banátu a v Bulharsku. Část první: Počátky Svaté Heleny.“. *Lidé města, Revue pro etnologii, antropologii a etologii komunikace* 2/1999 (Nešpor, Hornofová, Jakoubek, 1999) a Nešpor, Zdeněk R., Martina Hornofová, Marek Jakoubek. 2000. "Čeští nekatolíci v rumunském Banátu a v Bulharsku. Část druhá: Rozkol na Svaté Heleně a další náboženský vývoj obce." *Lidé města, Revue pro etnologii, antropologii a etologii komunikace* 4/2000

⁹ Více viz. např. také in Nešpor, Zdeněk R. 1999. "Banátští Češi jako potomci tolerančních sektářů." *Religio, Revue pro religionistiku* VII, 2 (1999), s. 129-144

To vedlo k **druhé kolonizační vlně**, kterou z téhož důvodu (tzn. potřeby dalších pohraničníků k hlídání levého břehu Dunaje před případnou recidivou turecké expanze, Svoboda, 1999) organizovala již sama vojenská správa.¹⁰ Započala na podzim roku 1827 a pro její účely byly právě v letech 1827 – 1828 založeny v téměř liduprázdném pohoří Almáš další české vesnice: Bígr, Eibentál, Frauvižn, Rovensko, Šumice a Gerník (Svoboda, 1999). Česká strana vyslala na obhlídku banátských území dva důvěrníky, kteří se sami o přesídlení hlásili a ti podali příznivé zprávy (Jech, Secká, Schleufer, Skalníková, 1992:15) – stěhování mohlo pokračovat.

Podle Svobody (2006)¹¹ přišlo v obou těchto vlnách do Banátu celkem asi 2000 českých kolonistů¹², kteří pocházeli z jihozápadních (Klatovsko), západních (Domažlicko, Plzeňsko, Plasko), středních (okolí Prahy, Kladensko, Berounsko, Hořovicko, Slánsko, Českobrodsko, Kouřimsko, Příbramsko), středovýchodních (Kolínsko, Kunohorsko, Čáslavsko), východních (Pardubicko, Královéhradecko, Chrudimsko) a severovýchodních (Jaroměřsko) Čech. Z hlediska sociálního složení šlo převážně o drobné a střední rolníky, chalupníky a zchudlé řemeslníky, jejichž důvody k přesídlení byly podle Svobody (2006) „ekonomické a společenské: přetrvávající poddanství venkovského obyvatelstva, státní bankrot rakouského státu v r.1811 v důsledku vleklých a vyčerpávajících napoleonských válek, čtrnáctiletá povinná vojenská služba.“ Přestože se jednalo o vnitřní kolonizaci (tj. v rámci jednoho státu, rakouské monarchie), Svoboda zdůrazňuje, že v tzv. Banátské vojenské hranici platily jiné zákony a právní normy než v jiných zemích monarchie a nově příchozím kolonistům slibovaly kromě povinností i velké úlevy a výhody¹³.

¹⁰ Ta si stanovila tato pravidla: 1. Bude nutná dohoda s českým guberniem, jakým způsobem a jak mají být přesídlenci dopraveni do Vídně. 2. Ve Vídni bude nutno zajistit podmínky k jejich přijetí a další cestu do Banátu po Dunaji po lodích. 3. Bude zajištěna denní penze 3 až 6 kr. na hlavu podle počtu rodinných příslušníků. 4. Přesídlenci budou osvobozeni od vojenské služby, 10 let osvobozeni od daně pozemkové za předpokladu, že vymytí přidělené pozemky, a 5 let od daně domovní, když si postaví grunty. 5. Dostanou zdarma dřevo ke stavbě domů a komunikací, zdarma potřebné osivo na jeden rok a ke stavbě cest budou povoláni i obyvatelé obcí, jejichž katastrem povede nová cesta (Jech, Secká, Schleufer, Skalníková, 1992: 15).

¹¹ Svoboda, Jaroslav: Historie – stručné dějiny krajanů v rumunském Banátu a další zajímavé informace o jejich životě [online]. *Velvyslanectví České republiky v Bukurešti*, 26.09.2006, [cit.24.10.2010]. Dostupný z: <http://www.mzv.cz/bucharest/cz/krajane/historie.html>

¹² S nimi do Banátu přišel také zhruba stejný počet českých (sudetských) Němců z Klatovska, kteří si vytvořili samostatné kolonie, situované severně od českých (Svoboda,2006).

¹³ Schleufer (Jech, Secká, Schleufer, Skalníková, 1992:16) uvádí, že první povinností přistěhovalců bylo přihlásit se na vojenském velitelství v Karansabeši, kde obdrželi certifikát – oficiální povolení k pobytu ve vojenském pásmu. Certifikát rovněž upravoval práva a povinnosti: v katastrálním území, kde se měli usídlit, dostali půllán o výměře 9 jiter polí a 3 jiter luk, jedno jitro pro dům a dvůr /jedno katastrální jitro=0,5754ha/, pětileté prominutí daní za půdu neporostlou lesem a 10leté za půdu lesem porostlou, 10leté osvobození od vojenské služby a pro první rok zdarma osivo. Kromě toho měli nárok na přiděl stavebního a palivového dříví, v lese a na pasekách mohli pást dobytek s výjimkou dobytka na prodej, byli osvobozeni pět let od daní, každý voják z každého domu dostával roční

Po roce 1861, kdy připadl Banát Uhersku (avšak s výjimkou vojenské hranice, která zůstala Rakousku až do roku 1873 – kdy byla zrušena) lze hovořit o další, **třetí kolonizační vlně**, kterou „na území dnešního Rumunska organizovala již uherská vláda, a to do stávajících vesnic převážně s národnostně smíšeným obyvatelstvem“ (Svoboda, 2006). Tentokrát přestěhovalci dosídlili na severovýchodě banátské vrchoviny roku 1862 Klopodii a na severu pak mezi roky 1863 a 1865 Skajuš (souběžně s Čechy sem přišli i Rusíni z východního Slovenska) a mimo území Banátu pak v dolnouherských rovinách dosídlili čeští přestěhovalci roku 1863 obec Velký Pereg (Svoboda, 2006).

Kromě těchto kolonizačních vln přicházeli, jak uvádí rovněž Svoboda (Svoboda, 1999), na rumunská historická území Češi také individuálně, a to od poloviny 19., až do počátku 20. století.¹⁴

2.1.1.3. Jak se žilo Čechům v Banátu

Začátky nového života českých přestěhovalců v rumunských horách byly velice těžké.¹⁵ Secká (1995:96) připomíná podstatný fakt – „že přírodní a klimatické podmínky byly zcela odlišné od výchozích českých oblastí. Horský terén s neprostupnými pralesy plnými divokých zvířat a kruté zimy přinesly nejednomu kolonistovi i smrt.“ Dřevěné domky českých hospodářů se namísto původních polozemnic a provizorních příbytků začaly po těžké práci na mýcení lesů objevovat již asi tři roky po přesídlení, a jakmile byly osady alespoň částečně uspořádány a upraveny, dala vojenská správa v každé obci postavit obecní domy (kterým se dodnes říká „stráž“). Občané se měli postarat o brzké vystavění škol a správa slibovala kromě materiálu i zajištění českého učitele a kněze. Ve většině osad

příspěvek 12 zl. na výživu a výstroj, byl osvobozen od daně z pastvin podle stupně hodnoty, a byl osvobozen od taxy za výkrm 15 kusů vepřového brava, a to hned od počátku vojenské služby. (Tyto výhody dostal jen za určitých podmínek: například, po uplynutí 10 let, kdy byli osvobozeni od vojenské služby, se stali vojáky z povolání s povinností vykonávat vojenskou službu i mimo vojenskou hranici.)

14 Většinou zůstávali ve velkých městech jako Bukurešť, Ploiešť, Kraiova, Galac, Kluž, Temešvár, Arad, Sibiu, Brašov, Rešica, Lugoš, Petrošín (Petroșani), Oradea, aj. (Svoboda, 1999).

15 Přestože se vojenské úřady o osadníky postaraly, neobešly se první roky bez rozčarování a strádání, někteří se dokonce vrátili do Čech pěšky zpět (Secká, 1995).

na ně však čekali téměř třicet let, řádné školní vyučování začíná až kolem roku 1850.¹⁶ (Secká, 1995).

České vesnice ležely izolovaně v horách, kvůli špatnému stavu cest byl jejich kontakt s okolím značně omezen. Jejich obyvatelé se kromě zemědělství zaměřili také na chov domácího zvířectva, koní pro potah a dobytka na mléko a maso. Ženy časem začaly jezdit na trhy, kde prodávaly přebytky z domácí výroby. Muži pracovali v lese na sezónních pracích nebo vyráběli domácí potřeby a náradí. Koncem 19.století se blízko českých osad Eibenthal a Biger otevřely antracitové (později i hnědouhelné) doly, a tak se většina mužů z těchto osad stala kovozezemědělci. Některé vesnice si přivydělávaly také pálením a prodejem vápna. Dorůstající dívky pak chodily do města do služby. (Secká, 1995)

Pro ilustraci cituji F. Karase¹⁷ (1937:9): „*Čechové, usazení v horských vesnicích i průmyslové části Banátu, jakož i v Besarabii, zaměstnávají se polním hospodářstvím, hornictvím a průmyslem. Celkem je v Rumunsku 25 ryze slovenských a 6 ryze českých vesnic, 9 obcí s českou nebo slovenskou většinou a 26 s československou menšinou. Poněvadž tito krajané byli a jsou namnoze dosud odříznuti od světa, udrželi si patriarchální způsoby. Žijí starodávným životem – tak, jak se u nás žilo před desítkami let.*“

Situace a poměry se zhoršily od roku 1873 - po zrušení vojenské hranice, kdy „obce a jejich obyvatelé byli postaveni na úroveň s obyvateli zemí uherské koruny a část Banátu, kde byly české osady, se stala součástí uherského království“ (Jech, Secká, Schleufer, Skalníková, 1992:23). Maďarizace vedla k potlačování češtiny, která byla označena za pomocnou řeč a děti se musely učit maďarsky. Podle Secké (Secká, 1995) však snaha o znárodnění narazila na silný odpor a čeština se udržela a dál předávala v rodině po generacích. Konec maďarizačních snah přinesla až Trianonská smlouva z roku 1920, kdy byl Banát rozdělen mezi Rumunsko a Jugoslávii.

Secká hovoří o odlišnosti Čechů od ostatních etnik, které je v Banátu obklopovaly, takto: „Od svého jinoetnického prostředí se Češi odlišovali způsobem hospodaření,

¹⁶ Do té doby vyučovali nejstarší muži ve svých domech, později vysloužilí poddůstojníci vojenské hudby v Karansabeši (Secká, 1995).

¹⁷ Jeho, přestože pozoruhodné, dílo o životě krajanů v Banátě, však lze považovat spíše za „buditelský“ text než odbornou publikaci. Domnívám se však, že je zajímavým pohledem cestovatele Karase za krajany, „zprávou“, popisující život Čechů v Banátě. Karas se snaží zaujmout čtenáře jejich osudem (motivы utrpení, dřiny, bídy, původní otčiny versus nehostinné, vzdálené končiny, víra v Boha a národní podvědomí jako útěcha apod.)

chovatelskými, pěstitelskými a agrotechnickými praktikami. Již v době kolonizace si přinášeli vědomosti, které byly oproti valašským a srbským zvyklostem na vyšší úrovni. Rozdíl se prohloubily ještě koncem 19.století, kdy především diplomovaní učitelé přinesli do Banátu nejnovější poznatky a položili tak základy ovocnářství a včelařství, které bylo v Banátě téměř neznámé.“ (1995:99) Toto tvrzení nepřímo potvrzuje i Vaculík (1997), který popisuje poměrně vyspělé hospodářské a zemědělské postupy, vyspělejší než u obklopujícího obyvatelstva, u českých emigrantů, kteří v téže přestěhovalecké vlně odešli do oblasti Volyně (viz.dále). Dalo by se tedy říci, že čeští emigranti si do nových oblastí usazení přinesli určitou míru hospodářské a zemědělské úrovně, která se ve srovnání s majoritním obyvatelstvem ukázala v některých oblastech (Banát, Volyně) jako vyspělejší.

Vliv inteligence nelze popřít v oblasti kultury – na její soudržnost, uchovávání i uvědomování si vlastního etnického kulturního původu. Největší roli v tomto smyslu hráli učitelé a faráři, „kteří tu dodávali lidem povzbuzení, nové podněty, nabádali je ke správnému vyjadřování v rodném jazyce, seznamovali je s historií i současným životem národa, organizovali český spolkový a kulturní život v obci vůbec“ (Daneš,1982:52). Tradiční lidová kultura, kterou si Češi v Banátě uchovali, hrála klíčovou úlohu v zachování jejich národní, etnické svébytnosti.

K pocitu národní hrdosti přispívala i celková výstavba úpravných vesnic, zavedení školní docházky, pravidelné bohoslužby či pobožnosti, dobré hospodářské výsledky a prodej vlastních přebytků na trhu (Secká,1995).

Kontakt s vlastní však české vesnice úplně neztratily, jak již uvedeno výše, po dobu existence vojenské hranice byly Čechy i Banát součástí jedné monarchie, která měla velmi dobře pracující vojenské i církevní úřady. Mezi vesnicemi navzájem k častým kontaktům nedocházelo, většinou se zdůrazňovala přísná endogamie. Život jednotlivce i celé komunity byl určován rytmem hospodářských prací, svátky a kalendářními a rodinnými obřady. Všechny zvyklosti a praktiky byly výrazně české a komunita je chápala jako projevy etnické příslušnosti (dané tradicí a nutné udržovat). V době vzrůstající maďarizace se staly symbolem češství a obranou proti útlaku, podobně si udržel české rysy slovesný a hudební folklór. Donesený způsob života a tradiční kultura tak napomáhaly i emancipačním tendencím skupiny (Secká, 1995).

Výše zmiňovaný Karas popisuje tuto situaci takto: „*Je to život starodávný, ustrnulý ve své odloučenosti od stejně nízko stojícího okolí i od staré vlasti, kterou znají potomci*

vystěhovalců jen z vypravování o krušných chvílích zdouhavé, namáhavé cesty z Čech k Dunaji a pak po pramici na jih nekonečně dlouhým veletokem. Jedinou páskou, která spojuje naše rodiny s původní domovinou, byla kniha, psaná mateřskou řečí, a před válkou české výrobky, zejména textilní, které si krajané objednávali,“ (Karas, 1937:51).

Počátek 20.století přinesl do českých vesnic v Banátu vesměs zhoršující změny. Mezinárodní střety byly často řešeny vojenskými konflikty, které české osady zasáhly jak přímo, tak i svými důsledky. Šlo jak o balkánské války, tak zejména o první světovou válku, které se mnoho českých mužů z Banátu zúčastnilo. Samotné vesnice pak trpěly především velkou drahotou a nouzí a neúměrně velkými odvody k vojsku – což vedlo k majetkové diferenciaci vesnic. Neklidné období poznamenalo i povstání chudáků, většinou vracejících se (včetně českých) vojáků, kteří se s podporou dělnického a komunistického hnutí mstili na buržoazii a pánech. Významnou událostí se stalo připojení Sedmihradska včetně západního Banátu – to přineslo Rumunsku nejen zvětšení teritoria o 128% a počtu obyvatel, ale také obrovské zdroje nerostného bohatství, továrny zpracovatelského, těžkého i lehkého průmyslu, úrodné nížiny a kapitálové investice. Poválečné období však bylo v Rumunsku velmi těžké. České vesnice ležící v Banátu byly rozděleny hranicí mezi Království Srbů, Chorvatů a Slovinců a Rumunsko. Obchodní a zásobovací síť se zcela rozpadla, protože Rumuni žijící v naturálním hospodářství si vše potřebné vyráběli sami. Někteří krajané řešili situaci vystěhováním (Secká, 1995).

Druhá světová válka si vyžádala více nezvěstných než padlých, ale horská oblast uchránila české vesnice před přímými bojovými operacemi, které zasáhly banátské nížiny. Když 12.září roku 1944 podepsalo Rumunsko příměří se sovětskou vládou, začala se země vzpamatovávat z válečných útrap (rumunská armáda pak však po boku Rudé armády bojovala až do května roku 1945, kdy své tažení skončila v Praze), (Secká,1995). Konec druhé světové války přinesl změny hranice a velké přesuny obyvatel. Československo, které ztratilo odsunem Němců i válečnými ztrátami velký počet obyvatel, přišlo s výzvou všem krajanům žijícím mimo území vlasti, aby přesídlili zpět a pomohli budovat novou republiku. Tak začala další etapa historie českých vesnic v Rumunsku.

2.1.2. Reemigrace: návraty

České vesnice na hřebenech karpatských hor začali lidé opouštět. Odliv obyvatel se odehrál ve dvou hlavních přestěhovaleckých vlnách, které přirozeně kopírovaly zásadní historicko-politické události a pokračuje dodnes. První fáze nastala po konci druhé světové války a byla organizovaná státem, druhá po pádu komunistických režimů – listopadovém v Československu a prosincovém v Rumunsku. Ta měla charakter spíše individuální.

2.1.2.1. Poválečná reemigrace

Jak je již výše zmíněno, vyzvala československá vláda po druhé světové válce všechny krajany žijící v zahraničí k reemigraci do vlasti. Chtěla tak osídlit české a moravské pohraničí a co nejdříve zajistit nové pracovní síly pro hospodářský chod země. Jak uvádí Secká (Jech, Secká, Schleufer, Skalníková, 1992:171), v červenci 1946 byla uzavřena mezistátní dohoda mezi Československem a Rumunskem, „Protokol o transferu osob české a slovenské národnosti z Rumunska do Československa“. Jednání mezi oběma zeměmi však ztěžovala politická poválečná situace Rumunska, které se jako poražený stát zavázalo mírovou smlouvou platit následujících šest let válečné reparaace. Heroldová (1993) vysvětluje, že česká část československé strany potřebovala, aby reemigrace vzhledem k dvouletému plánu proběhla co nejdříve, naopak finanční situaci rumunské strany by majetkové náhrady našim reemigrantům výrazně přitížily. Obě země se tedy dohodly na dvou etapách reemigračního procesu, nejdříve docházelo k přestěhování nemajetných, od roku 1947 se předpokládalo, že dojde na druhou etapu, přesídlení majetných. Rumunsko však řešení majetkových záležitostí stále odkládalo a druhou etapu komplikovalo. Navíc se reemigraci částečně bránilo, propouštěním svých státních příslušníků přicházelo o kvalifikované síly v hospodářství.

Jak ale zdůrazňuje Secká (Jech, Secká, Schleufer, Skalníková, 1992), mezistátní dohoda o reemigraci však nebyla úplným počátkem přesídlování, předcházela jí takzvaná černá reemigrace, kdy se odhaduje, že odešlo tři až čtyři tisíce většinou mladých a sociálně slabých Čechů a Slováků.

V praxi pak reemigrace probíhala tak, že podepsáním Protokolu se zároveň povolovalo zřízení potřebných úřadů na území Rumunska, které měly přesídlovací akci řídit. Vznikly dvě komise, první, dvanáctičlenná, která začala fungovat 11.8.1946 v Oradei,

na Silvestra téhož roku pak přijela druhá, která měla členů 32 a skládala se z řad členů Ministerstva sociální péče a expertů z ministerstev a úřadů. Soupis krajanů začal v polovině února 1947 za pomoci místních učitelů a důvěrníků. Zaznamenávala se při něm i hodnota majetku reemigrantů a výměra požadované půdy v ČSR. Vládní usnesení ze dne 10.1.1947 však upozorňovalo, že reemigranti nemohou počítat s přidělováním zemědělských usedlostí a živností.¹⁸ S tímto faktem však komise přesídlenec neseznámila, a tak došlo po příchodu do Československa k pochopitelnému rozčarování a stížnostem reemigrantů (Jech, Secká, Schleufer, Skalníková, 1992).

Podle Heroldové se po zkušenostech s reemigranty z Německa a ze Slezska zavedlo od ledna prověřování národní a státní spolehlivosti jako podmínka pro reemigrační řízení, na místě ji zjišťoval pracovník MV z ČSR. Prověření dostali doklad o prozatímním československém občanství. Krajané, nedočkaví přesídlení, se začali zbavovat svého majetku, který předávali příbuzným či prodávali známým a cizím (Heroldová, 1993). To mělo pozitivní vliv na české banátské obce, reemigrace tak přelidněným a příbuzensky propojeným českým vesnicím v Rumunsku pomohla, půda po reemigrantech částečně zbylým Čechům vyřešila jejich sociální situaci a intenzivní styk s Československem změnil kulturně politickou stránku života obcí (Jech, Secká, Schleufer, Skalníková, 1992).

Jak jsem již uvedla, rumunská strana situaci svými zásahy komplikovala, navíc platnost dohody, která končila v červnu 1948, nebyla prodloužena a k majetkoprávnímu vyrovnání vůbec nedošlo. Tím hromadná, organizovaná reemigrace skončila, další návraty již měly nadále individuální povahu.

Charakter reemigrační dohody s Rumunskem tak od počátku ovlivnil charakter této skupiny reemigrantů. Tím, že byla omezena na nemajetné osoby, došlo ve srovnání s jinými reemigrantskými skupinami k vytvoření sociálně i jinak homogenní reemigrantské skupiny s nejnižším společenským statutem ze všech reemigrantů (Heroldová, 1993).

¹⁸ Průběh osídlování československého pohraničí z různých zahraničních reemigračních vln byl rychlejší, než vláda očekávala, a tak se postupně okolnosti i podmínky přesídlení měnily. Vládní usnesení ze dne 28.5. 1946 oznámilo, že reemigrantům neslibuje podobné sociální a ekonomické umístění, jaké měli v cizině, ale pouze zařazení do výrobního procesu podle odborných znalostí a v rámci daných možností (Vaculík, 2002). Rozhodnutí ze dne 10.1.1947 pak uvádělo, že reemigranti nemohou počítat přidělením zemědělských usedlostí nebo samostatných živností – že budou umísťováni do pracovního poměru (Heroldová, 1992).

Do Československa zpravidla odcházeli nejprve mladší lidé, teprve později přijížděli rodiče a další příbuzní. Rodiče často s reemigrací nesouhlasili, ale odchod dětí a jejich písemná naléhání je přesvědčily.¹⁹

Secká pak uvádí, jak konkrétní majetkové záležitosti při reemigraci vypadaly: „reemigrantům bylo povoleno převést přes hranice pouze osobní svršky, zásobu potravin, nejnnutnější domácí nářadí a náčiní a částečně i nábytek. Přesídlenci byli ze svých vesnic svázeni na nákladních autech k Dunaji a odtud auty nebo po lodích dopraveni do sběrného střediska v Oršové (Orsova). Cesta domů pak vedla přes Maďarsko a Slovensko do Čech. První zastávka vlakových transportů byla v Košicích, kde reemigranti dostali peněžitou podporu 300 Kčs na osobu; cesta pak pokračovala přes Prahu do Chebu, kde byl hlavní sběrný tábor pro reemigranty z Rumunska. Většina českých krajanů přijela transporty č.5, 12 a 19, které dojezdy do Chebu 13.8., 18.10. 1947 a koncem roku 1949“ (Jech, Secká, Schleufer, Skalníková, 1992:172).

Pro ilustraci uvádím výpověď účastnice²⁰ reemigrace v létě 1947: „*V době po 2. světové válce jsme dostali nabídku vrátit se zpět do Čech. I když jsem se v Čechách nenarodila, táhlo mě to tam. Sousedí Rumuni v Berzasce nám sice nabízeli, že nám pomůžou najít něco lepšího v Temešváru nebo jeho okolí, ale my se rozhodli, buď Čechy, nebo nikam. O možnosti odejít do Čech jsem se dozvěděla od svého otce, v té době mi bylo 28 let a měla jsem tři děti. (...) Někdy v únoru nebo březnu r.1947 přišel do Berzasky referent, jmenoval se Novák, který nám mimo jiného nabídl, abychom se zapisovali, zda chceme do Čech nebo na Moravu. Bylo dovoleno, že si můžeme vzít nábytek a další potřebné věci s tím, že dům dostaneme v Čechách vyplacený. Po přechodu hranic nám však bylo řečeno, že již nemáme nárok na náhradu toho, co jsme v Rumunsku zanechali. Vše se však dělo ústně.*

Dne 5.srpna 1947 jsme byli nákladními auty dopraveni na vlakové nádraží do Oršavy. Nejdříve přijeli lidé z Gerniku a ze Svaté Heleny. (...) Vypravený vlak přijel do Chebu dne 13.srpna 1947. Nejmladším reemigrantem v našem vlaku byl 3 denní chlapec. Po příjezdu do Chebu se nás ujali referenti, kteří přišli s nabídkou práce v Chemických závodech Sokolov. Do naší vesnice jsme přijeli na nákladních autech 14.srpna 1947, druhý

¹⁹ Vyskytly se však občas i případy, kdy rodiče přijeli právě proto, aby děti přemluvili a psychickým nátlakem je donutili k návratu do Rumunska (Secká, 1995).

²⁰ V roce 1997, kdy publikace s jejími vzpomínkami vyšla, jí bylo 78 let.

den byl velký svátek Nanebevzetí Panny Marie a 16.srpna byla neděle. V pondělí 17.srpna 1947 se šlo do práce, začal nový život.“ (Šindelářová, 1997:20)

Oficiální poválečná reemigrace pak skončila roku 1949. Krajané z Banátu, kteří měli i nadále zájem o přesídlení, tak museli hledat jiné cesty - jelikož rumunské úřady přestěhování znemožnily, utíkali ze země ilegálně. Šlo převážně o jednotlivce, zejména ty, kteří byli připraveni na poválečnou reemigraci – přerušenu novou politickou situací dříve, než se mohli přesídlit. Nejprve se během 60. a 70.let pokoušeli dostat do Československa, ale když je odmítly přijmout i tamní úřady, utíkali přes Jugoslávii do Německa a odtud většinou do Austrálie.²¹ (Secká, 1993)

2.1.2.2. Nový život

Chebský sběrný reemigrační tábor byl umístěný u továrny ES-KA²² a reemigranti v něm pobývali do té doby, než si našli zaměstnání. Dostali potřebné ošacení a obuv a prošli lékařskou prohlídkou (Státní okresní archiv Cheb, ONV Cheb, 1947 in Šollar, 2009). Byli rozděleni na skupiny, z nichž každá měla svého důvěrníka (Český Cheb, 1947 in Šollar, 2009) a do tábora také docházeli zástupci firem a podniků a dělali nábor pracovních sil. Část reemigrantů, která se rozhodla pro práci v průmyslu, zůstala buď ve městě Chebu, kde našla uplatnění jako řemeslníci ve službách soukromých firem, přímo v továrně ES-KA nebo na Státním statku ve Vildštejně – dnešní Skalné, zde i v kaolínových dolech²³. Část pak odešla do hnědouhelných dolů Žacléřsko-Svatoňovického revíru, část do dolů a chemických závodů ve Falknově – dnešním Sokolově, další odešli na Horšovskotýnsko a Budějovicko do pastvinářských družstev, na Ašsko do textilních závodů, na Chomutovsko, Mariánskolázeňsko ke státním lesům nebo na Kraslicko na státní pilu. Ne všichni však u vybrané práce zůstali. V prvních letech po přesídlení docházelo ke značné migraci -

²¹ Zde se v 70. a 80.letech usadila poměrně četná skupina Čechů z rumunského Banátu.

²² Významný podnik zabývající se veloprůmyslem (zejména jízdní kola, motokola, motocykly, kočárky), název nesl podle svých zakladatelů, ES - Swetlik, KA – Kastrup. Při poválečném odsunu sloužil také jako sběrný tábor pro německé obyvatelstvo.

²³ Mnoho krajanů pracovalo v dolech i v Banátě, a tak často volili tuto práci i v Československu. Patřila k nejvýše placeným ze všech nabízených možností (z tohoto důvodu přilákala i mnoho mladých, často již vyučených lidí).

reemigranti se snažili najít více vyhovující zaměstnání a navíc bydlet s příbuznými i známými z rodné vesnice²⁴ (Jech, Secká, Schleufer, Skalníková, 1992).

Adaptační a integrační proces probíhal odlišně v různých lokalitách a v závislosti na různých faktorech. Majoritní společnost vítala své krajany z Rumunska často velmi chladně, jejich vzájemné setkání bylo střetem odlišnosti v kultuře, chování a do jisté míry i v jazyce. Podle Heroldové (1992) pohlížela lokální společnost na reemigranty jako na cizince, přivandrovalce, viděla v nich konkurenty na majetek a nazývala je podle místa původu – s jistým despektem a bez ohledu na jejich český původ jako „Rumuny“ (což reemigranti chápali jako nadávku).²⁵

Reemigranti zpočátku pokračovali ve způsobu života, na jaký byli zvyklí v cizině, stejně se oblékali, stejně vařili, nové domovy přizpůsobovali původním zvykům a dodržovali své obyčeje (Státní okresní archiv Cheb, ONV Cheb, 1947b in Šollar, 2009). I to okolní společnost svým způsobem dráždilo, Secká (Jech, Secká, Schleufer, Skalníková, 1992) například hovoří o tradičním ženském oděvu²⁶, který poutal pozornost jako odlišný znak a stával se terčem výsměchu. První roky po reemigraci se proto staly charakteristické snahou se co nejrychleji přizpůsobit modelu života české společnosti.

Přeměna životních poměrů reemigrantů z rumunského Banátu tak byla podbarvena určitým rozčarováním. V Rumunsku žili na vyšší životní úrovni než etnikum, které je obklopovalo, po přesídlení tomu bylo naopak. Jejich adaptace na podmínky nového domova byla oproti volyňským krajanům (kteří s banátskými Čechy tvořili dvě největší reemigrantské skupiny) kvůli jejich nízké životní a kulturní úrovni zpočátku mnohdy velmi obtížná²⁷. Velká část z nich si s sebou přivezla jen to nejnnutnější, a tak potřebovali značnou sociální péči správních orgánů (Státní okresní archiv Cheb, ONV Cheb, 1947c in Šollar,

²⁴ Např. „část reemigrantů po protestech v Praze prosadila svůj zájem o práci na vlastním hospodářství a odešla na jižní Moravu, která klimatickými a geografickými podmínkami částečně připomínala rumunský Banát. Před kolektivizací pak skupina odešla zpět na Chebsko a někteří rozčarování nesplněnými sny se vrátili zpět do Rumunska“ (Jech, Secká, Schleufer, Skalníková, 1992:172).

²⁵ Podobně i reemigranty z jiných zemí podle názvu státu, odkud se přistěhovali.

²⁶ Charakteristický oděv v detailech rozlišoval své nositelky podle lokality příchodu.

²⁷ Viz. také výše: Charakter reemigrační dohody s Rumunskem tak od počátku ovlivnil charakter této skupiny reemigrantů. Tím, že byla omezena na nemajetné osoby, došlo ve srovnání s jinými reemigrantskými skupinami k vytvoření sociálně i jinak homogenní reemigrantské skupiny s nejnižším společenským statutem ze všech reemigrantů (Heroldová, 1993).

2009). Roli hrála také určitá míra idealizace vlasti, kterou si v Rumunsku po generace udržovali, a která je po návratu vítala spíše rezervovaně.

Přesídlením do Československa zůstalo postupně ze starého způsobu života jen málo. Život v banátských vesnicích byl určován střídáním kalendářní obřadnosti spolu s rodinnými zvyklostmi a na dodržování ustálených a tradovaných norem dohlížela nejstarší generace spolu s vesnickým kolektivem. Po reemigraci byl vesnický kolektiv rozbit, nebo alespoň citelně narušen (nejstarší generace zde najednou byla v absolutní menšině a mladá generace nebyla nucena dodržovat zaběhnutý pořádek). Vliv měla také změna zaměstnání, původní zemědělské hospodaření, které představovalo hlavní zdroj příjmů a obživy téměř vymizelo (a s ním i obřadnost kalendářního cyklu spojená se zemědělskými pracemi). Svě opodstatnění si tak zachovala jen obřadnost rodinná. Křtiny, svatba a pohřeb jako důležité mezníky v životě jednotlivce, rodiny i celé vesnice se jako společenská událost v původním smyslu podařilo dodržovat jen v lokalitách s kompaktním osídlením (Jech, Secká, Schleufer, Skalníková, 1992).

Způsob osídlení měl vliv na další vývoj – v lokalitách, kde bylo kompaktnější, byl kolektiv příbuzných a známých jakožto vzájemně si pomáhající skupina významnou výhodou pro přežití prvních let po reemigraci - zároveň však do jisté míry vedl k uzavírání skupiny před okolním světem a brzdil její vývoj. Naopak v lokalitách, kde se reemigranti usadili disperzně nebo ve velmi malém počtu, byly počátky nového života bez skupinové opory mnohem těžší. Snažili se však rychleji přizpůsobit majoritní společnosti (to vedlo i k opouštění vlastních zvyků a obyčejů – na rozdíl od kompaktní skupiny, která vytvářela dobré podmínky pro jejich delší uchování).²⁸ (Jech, Secká, Schleufer, Skalníková, 1992).

2.1.2.3. Reemigrace po roce 1989

Jak uvádí Nešpor (2002), reemigrace Čechů z rumunského Banátu po roce 1989 patří mezi „východní“ reemigrace (ze zemí bývalého sovětského bloku)²⁹ a představuje jakési dokončení poválečných reemigrací. Na rozdíl od nich už však nešlo o státem organizované

²⁸ Dodržované tradice byly v Rumunsku synonymem češství, v československém pohraničí je však obklopující obyvatelstvo považovalo za regresivní projev.

²⁹ Nešpor rozděluje reemigrace po roce 1989 podle typu jejich někdejší migrace (emigrace jejich předků) na „východní“, tedy reemigrace ze zemí bývalého sovětského bloku a na „západní“ – návraty emigrantů ze západu.

přesuny, charakter reemigrací byl individuální³⁰. Krajané, kteří se chtěli z Rumunska přestěhovat, museli splnit všechny zákonné podmínky pro získání českého občanství nebo povolení k trvalému pobytu, stejně jako všichni ostatní (etnicky nečeští) zájemci.

Předpisy obou zúčastněných států reemigraci umožňovaly, avšak zároveň svými nařízeními omezovaly – Rumunsko se bránilo nežádoucímu odlivu a Československo nežádoucímu přílivu velkého množství lidí. Pro legální vystěhování z Rumunska bylo nutno mít notářsky ověřené potvrzení o získaném zaměstnání a ubytování na území tehdejší ČSFR. Možnosti, jak se přestěhovat, tak měli krajané z Banátu v zásadě dvě: buď jako uprchlíci přes utečenecký tábor, anebo s vyřízenými formalitami přímo do nového bydliště a zaměstnání, které jim většinou zajišťovali jejich příbuzní či známí, kteří se do země navrátili v poválečné reemigrační, státem organizované vlně (Secká, 1992).

Secká (1993) také rozlišuje první vlnu příchozích z Rumunska na jaře a v létě roku 1990, kdy ještě panovaly poměrně nepřehledné politicko-právní poměry a do ČSFR přicestovalo několik tisíc uprchlíků, z nichž se někteří vydávali za krajané. Ve skutečnosti šlo zejména o rumunské Romy, rodiny středních vrstev, kterým v rumunských městech hrozila smrt hladem a skupinu bohatých příslušníků tajné policie Securitate, kteří utíkali před trestním stíháním. Stát, který nebyl na takovou situaci připraven, ubytoval tyto osoby v provizorních prostorách v Praze. Skuteční krajané však mířili přímo ke svým příbuzným či známým, kteří jim pomáhali s hledáním bydlení a práce. S notářsky ověřenými doklady pak cestovali zpátky do Rumunska, aby si mohli přestěhování oficiálně vyřídit. Přítomnost a nepřestávající příliv výše zmíněných uprchlíků, zabývajících se mnohdy kriminální činností, měly za následek mezistátní jednání, z nichž vyplynula rázná opatření omezující mezistátní pohyb. Další vlna přesídlení v květnu 1991 tak probíhala za značně ztížených podmínek³¹. Mezi lety 1991 a 1992 začali přicházet mladí jednotlivci i celé rodiny, které zde již měly z předchozího roku zajištěnou existenci.

Jak jsem již zdůraznila, nedocházelo v tomto období k organizaci ani koordinaci reemigrace z Rumunska československou (později ani českou) vládou - lze však

³⁰ Nešpor (2002:56) má k pojmu „individuální“ výhrady vzhledem k vzájemné pomoci na rodinné a lokální bázi (včetně významného podílu religijní vzájemnosti), která reemigrantům značně s přesídlením pomáhala. Používám zde tento pojem ve smyslu zdůraznění a vymezení odlišného způsobu těchto reemigrací od státem organizované, hromadné reemigrační akce po druhé světové válce.

³¹ K vycestování do Československa bylo potřeba mít vízum, které šlo získat pouze na základě potvrzeného členství v Demokratickém svazu Slováků a Čechů v Rumunsku, řádný cestovní doklad a oficiální pozvání od českého občana. Rumunsko se tím cítilo poškozeno a začalo oficiální pozvání vyžadovat také (Secká, 1993).

vysledovat určité nestátní organizovanější snahy krajanům při přesídlení pomoci. Významnou úlohu mezi nimi hrálo zejména Sdružení pro pomoc krajanům v Rumunsku (později Sdružení Banát), které v únoru roku 1991 navštívilo v Rumunsku všechny české komunity³² a pokusilo se mezi mnohými jinými akcemi krajské pomoci³³ zorientovat a zjistit skutečnou situaci a potřeby jednotlivých obcí. Takový přehled včetně kontaktů na zástupce jednotlivých komunit, zájmu o výměnné dětské zájezdy, pedagogickou výpomoc, kurzy českého jazyka, ale také třeba zájmu o přesídlení nebo zájmu o studia mladých lidí v Čechách obsahovala výsledná Zpráva o situaci a potřebách české menšiny v Rumunsku z roku 1991. Na základě svých zjištění pak její autoři formulovali doporučení pro další podporu krajanů v Rumunsku³⁴, zejména nahrazení pozvání od přímých příbuzných pro cestu do Československa potvrzením o národnosti, zavedení legální směny peněz – možnost směnit lei za korunu, což dosud nebylo možné, zavedení možnosti přechodného zaměstnání v ČSFR, zprostředkování zájemcům o přesídlení informace o dostupných bytech a pracovních příležitostech³⁵, umožnění legálního převedení majetku.

Další způsob hromadněji organizovaných přesunů souvisel s pracovní migrací reemigrantů. Na konci roku 1992 přišlo několik větších (cca kolem 30 osob a více) skupin mladých mužů a žen, které byly kompletně zaměstnány v podnicích³⁶ a ubytovány v podnikových ubytovnách, jako příklad lze uvést pražský gumárenský podnik MITAS, a.s.³⁷ Pracovní pobyt těchto krajanů byl časově omezen na konkrétně stanovenou dobu,

³² Akci také podpořila Skupina humanitární pomoci při 1.LF UK, Koordinační centrum Občanského fóra a Československý helsinský výbor (ten byl zároveň jedním z iniciátorů).

³³ Po pádu režimu v prosinci roku 1989 se v Československu zvedla vlna zájmu o krajany v rumunském Banátě, mnoho různých skupin a organizací do tamních českých vesnic nasměřovalo desítky transportů s potravinami, knihami, potřebami pro školy a mnoha jinými předměty, o kterých se vědělo, nebo soudilo, že jsou nedostatkové. Tato aktivita měla nesporně velký význam, na druhé straně však měla i své negativní dopady – např. problémy se spravedlivým rozdělováním dovezených věcí mezi jednotlivé komunity i uvnitř nich a na mnoha místech narušily dobré vztahy, špatnou službu udělal také necitlivý přístup některých novinářů nebo těch, kteří krajanům neuváženě slibovali nespílitelné věci (Plíšek, Víková, 1991).

³⁴ Zpráva doporučovala, aby dané skutečnosti brala v úvahu i vláda při utváření zákonných norem.

³⁵ Podle autorů by „současnou situaci nejlépe odpovídal takový přístup ze strany ČSFR, který by přesídlování umožňoval, ale nikoli podporoval a vyvolával. Situace mezi rumunskými Čechy v tomto okamžiku zřejmě nevyžaduje organizování hromadného přesídlování, jako je tomu dnes u Čechů na Ukrajině“ (Plíšek, Víková, 1991:19).

³⁶ Krajané, zvyklí z Rumunska na tvrdou a neustálou práci byli právě pro svou pracovitost a poctivost v takových podnicích vyhledávání a oblíbeni, navíc se často jednalo o velmi náročnou a nekvalifikovanou činnost, o kterou mezi majoritní společností nebyl zájem.

³⁷ Viz více Hanus, L. Pracovní migrace rumunských krajanů z Banátu do pražského podniku Mitas, a.s. Západočeská univerzita [online]. Dostupný z: <www.martyx.net/files/Banat_Mitas_prispevek_Hanus.pdf>

zároveň však představoval možnost, jak poznat prostředí a případně si začít připravovat podmínky pro pozdější příchod rodiny. V praxi to znamenalo zažádání o dlouhodobý pobyt, většinou rovněž perspektivně o trvalý, k čemuž bylo potřeba vyvázání se z rumunského státního občanství (to vyšlo na 11000 korun a pro většinu reemigrantů to bylo v prvních obdobích příliš) - aby bylo možno získat občanství české.

Významnou roli hrála i církevní organizační snaha, jak při podporování krajanů v Rumunsku, tak při jejich přesídlování. Víra a příslušnost k určité církvi měla u některých skupin banátských Čechů stěžejní váhu, zejména, jak je již vysvětleno výše, v obci Svata Helena. Na reemigraci jejich obyvatel měla hlavní zásluhu jejich příslušnost k baptistické církvi. Její sbory v Chebu a Lovosicích poskytly všem příchozím maximální pomoc při vstupu do české společnosti a následné integraci, právě tyto sbory se staly jejich první a na dlouho jedinou trvale nejdůležitější sociální skupinou, modifikující jejich hodnotová schémata (Nešpor, 2002). S pomocí krajanům i zájemcům o přesídlení zafungovala také katolická Charita nebo Českobratrská církev evangelická.

Některé české komunity navázaly podobná pomocná partnerství³⁸ se specifickými subjekty, například Rovensko s lesnickou školou v Trutnově nebo Gerník s turistickým oddílem Tachov (Plíšek Viková, 1991).

Na rozdíl od poválečné reemigrace nemělo přesídlování krajanů z Rumunska po roce 1989 rezervovaný ani negativní ohlas od majoritní společnosti – díky jednotlivým příchozím a usazování se většinou po rodinách nedocházelo k žádné výraznější skupinové odlišnosti. Sžívání s okolím velkou měrou napomáhala snaha s novým prostředím i společností splynout, neodlišovat se (stejně jako u poválečných reemigrantů). Určité rysy původního způsobu života však přirozeně alespoň v prvních obdobích po přesídlení přetrvávají, zejména charakteristické zdobení interiérů³⁹ nebo prvky tradičního stravování. Přizpůsobování se panujícímu vkusu a zvyklostem majoritní společnosti napomáhali příbuzní či známí, kteří již v Čechách žili, a kteří nově příchozí na nedostatky či odlišnosti upozorňovali. Stejně tak reemigrantům pomáhali v dalších oblastech života, zprostředkovávali znalosti běžných zvyklostí, předpisů a zákonů - neznalost vlastních práv

³⁸ Často partnerství vzájemné pomoci – například výměnných pobytů dětí či mládeže. Pomoc s organizací přesídlení zde byla spíše individuální, než hromadnějšího typu, jak tomu bylo u předchozích příkladů.

³⁹ Velká barevnost včetně malby na stěnách, přezdobenost, keramické sošky, dečky, vázy, umělé květiny, přehozy, polštářky, svaté obrázky apod.

a povinností byla (a stále pro nově přicházející je) jednou z největších potíží při snaze se zorientovat a adaptovat na nové prostředí (Secká, 1992, 1993).

Secká (1992) rovněž připomíná, že reemigrace neznamena změnu způsobu života jen pro reemigranty, ale také pro jejich rodiny a příbuzné, kteří zůstali v Rumunsku. Častější kontakt s Československem znamenal pro rodinu materiální výhody, jelikož reemigranti mohli do Rumunska posílat nedostatkové zboží⁴⁰, navíc se otevřela možnost návštěv v Československu.

Reemigrace Čechů z Rumunska je stále živým procesem a pokračuje dodnes⁴¹. Motivací pro odchod z banátských vesnic je v současnosti zejména ztráta pracovních příležitostí v Rumunsku, u mladých lidí také ztráta zájmu o dosavadní způsob života a touha po jednodušším a přitažlivějším životě v ČR. Tomu napomáhá především vědomí existujících sociálních sítí příbuzných a známých, kteří už v ČR žijí a zájemcům s přesídlením pomáhají, dostatek informací, rozšiřující se využívání médií a informačních technologií, které pomáhají zkracovat vzdálenost mezi oběma zeměmi a udržovat snadný kontakt i v reálném čase (mobilní telefon, internet, skype apod.)⁴². Problematická není ani doprava⁴³, navíc oba státy jsou dnes členy Evropské unie⁴⁴.

⁴⁰ Později se objevil i opačný směr – rodiny z Banátu často podporovaly a podporují (finančně i zasláním věcí či potravin, na které jsou z domova zvyklí) své mladé příbuzné, kteří se rozhodnou pro nový život v ČR.

⁴¹ Stěžejním legislativním dokumentem, který dal přesídlení krajanů jistý právní rámec, bylo usnesení vlády České republiky č. 72 ze dne 17.1.1996 „O zásadách politiky vlády České republiky ve vztahu k přesídlení cizinců s prokázáním českým původem (krajanů), žijících v zahraničí“. Na základě tohoto usnesení mohl být krajanům udělen trvalý pobyt v České republice. Od 1.1.2000 vstoupil v účinnost nový a defacto přísnější zákon o pobytu cizinců na území ČR č. 326/1999 Sb., který k vydání povolení k trvalému pobytu stanovil, že prokázání prostředků k životu v ČR bude možné jen doložením dokladu o finanční hotovosti ve výši sedmdesátinásobku životního minima na každou posuzovanou osobu, aniž by učinil pro krajanů výjimku, čímž prakticky znemožnil další přesídlení krajanů. Ministerstvo vnitra tuto chybu vzápětí napravilo vydáváním osvědčení, které krajanům doklad o zajištění prostředků nahrazovalo a následně v roce 2001 došlo k novelizaci zákona (Uherek, Valášková, Kužel, Dymeš, 2003).

⁴² Vedle humanitárního zájmu o krajanů po revoluci roku 1989 rovněž odstartoval postupný proces vzrůstající popularity Banátu jako turistické destinace. „Banát“ se tak stal určitým způsobem turistickou módou, díky cestovním kancelářím (např. CK Kudrna Brno), kulturním akcím (např. Festival Banát), propagací agroturistiky, vzrůstajícím možnostem ubytování přímo v českých vesnicích a možnostem vyžití (cykloturistika, jízdy na koních apod.) každoročně do Banátu zavítají tisíce českých turistů přinášejících mnoho motivů i vlivů a o někdejší izolovanosti krajanů v Banátu od okolního světa a své vlasti již nelze v původním smyslu slova hovořit.

⁴³ Od roku 2001 například funguje spojení mezi Brnem, Prahou a Svatou Helenou (www.expreshruza.cz), pravidelnou dopravu do Banátu zajišťuje svým zaměstnancům i podnik Mitas.

⁴⁴ Česká republika od roku 2004, Rumunsko od roku 2007.

2.1.3. Češi z Volyně a Kazachstánu. Příklady jiných reemigrací do Čech (srovnání)

Přestože emigrace Čechů do rumunského Banátu patří do širšího kontextu vystěhovalectví z českých zemí v 19. století, a měla proto srovnatelné příčiny i podmínky jako emigrace Čechů do jiných koutů světa, jejich návraty, reemigrace - v období po roce 1989⁴⁵ srovnatelné podmínky neměly. V této kapitole pojednám, vzhledem k mému terénnímu výzkumu v rodině krajanů z Banátu, kteří reemigrovali právě v tomto období, o specifikách druhé vlny reemigrace Čechů z Banátu - pomocí komparace s reemigracemi krajanů z Volyně a Kazachstánu. Promýšlení jiných případů reemigrace mi napomohlo si tato specifika více uvědomit – vnější podmínky těchto reemigrací byly odlišné (zejména podpora státní správy v případě krajanů z Volyně a Kazachstánu, reemigrace krajanů z Banátu státem organizované nebyly, vraceli se individuálně. Tato skutečnost může souviset například s přijetím reemigrantů majoritou – hromadné, státem řízené a financované přesídlení může mít vliv na nedůvěru či určitý odstup v postojích majoritního obyvatelstva, postupné, individuální příchody po menších, většinou rodinných jednotkách mohou tyto postoje vyvolávat méně, případně vůbec), vnitřní se sobě naopak podobaly (například podobně fungovaly migrační mosty, zjišťování situace, postupné vytváření a pomoc podpůrné sociální sítě, zejména u Čechů z Banátu a krajanů z Kazachstánu, kteří se vraceli v rámci – i mimo hlavní přesídlovací vlnu, o které se pojednává níže). Reemigrační proudy tedy mohou mít do určité míry podobné rysy – i přes rozdílné podoby a způsoby jejich uskutečnění či organizace.

Ta samá vystěhovalecká vlna, která se vzedmula jako důsledek nepříznivé a stále se zhoršující hospodářské situace Rakouska-Uherska devatenáctého století, zejména jeho druhé poloviny, a která zavedla české emigranty do rumunského Banátu, nasměrovala vystěhovalce z Čech i do dalších zemí. Šlo, jako v případě Banátu nebo například zemí bývalé Jugoslávie o periferie rakouské monarchie, o země v rámci její rozlohy, nejvíce asi Rakousko, ale také o oblasti za jejími hranicemi, například Ameriku.

Pro srovnání reemigrace Čechů z Banátu jsem tedy zvolila příklady reemigrace Čechů z ukrajinské Volyně a Čechů z Kazachstánu. Tyto dvě skupiny k sobě mají poměrně

⁴⁵ Jak jsem již uvedla v předchozí části, poválečná reemigrace byla u všech krajanů žijících v cizině motivována a podporována zejména snahou československé vlády osídlit pohraniční oblasti po odsunutých Němcích – tato reemigrační vlna je tak u krajanů z různých míst jejich emigrace víceméně podobná.

blízko, obě se v 19.století vystěhovaly z českých zemí na území dnešní Ukrajiny. Zatímco budoucí „volyňští Češi“ se zde usadili (jejich migrace tedy byla přímá, podobně jako u Čechů z Banátu), druhá skupina emigrantů se však na začátku 20.století přesídlila dále do Kazachstánu (šlo tedy o nepřímou, druhotnou migraci).

I v případě charakteru reemigrace se Češi z Kazachstánu od dalších dvou pojednávaných skupin liší. Zatímco návrat do vlasti probíhal u krajanů z rumunského Banátu i ukrajinské Volyně ve dvou hlavních vlnách, po konci druhé světové války (převážně organizovaně, na popud československé vlády) a po roce 1989, Češi z Kazachstánu se začali vracet převážně v rámci reemigrací této druhé vlny (v rámci *organizované přesídlovací akce*, stejně jako Češi z Volyně. Češi z Banátu se v tomto období vraceli spíše *individuálně*).

2.1.3.1. Migrace

Volyňská gubernie leží na území bývalého carského Ruska, na dnešním severozápadním cípu Ukrajiny na hranici s Polskem a Běloruskem. Sousedí s ukrajinskými oblastmi Lvovskou a Rovenskou a hlavním městem je Luck.

Kazachstán byl druhou největší svazovou republikou bývalého Sovětského svazu. Dnes je druhou největší republikou Společenství nezávislých států, které vzniklo po rozpadu SSSR v roce 1991. Hlavním městem je Astana (od roku 1997, dříve Almata z původního Alma-ata). Kazaši jsou turkického původu, potomci nomádkých kmenů, které osídlily území dnešního Kazachstánu v 6.století. (Pargač, 2009).

Emigraci z Čech obecně, tedy i do těchto dvou oblastí, ovlivnily faktory společensko-ekonomické situace 19.století (zejména jeho druhé poloviny): růst počtu obyvatelstva, nedostatek volné zemědělské půdy a pracovních příležitostí. Důvod migrace byl tedy převážně hospodářský. Vystěhovalectví do Ruska nahrál rok 1861, kdy bylo v zemi zrušeno nevolnictví⁴⁶ a došlo k zlepšení podmínek pro imigranty, a kdy v USA, kam z českých zemí odcházelo nejvíce vystěhovalců, začala občanská válka⁴⁷ – zájem o

⁴⁶ Před tímto datem rovněž probíhaly emigrace, avšak spíše ojedinělé. Přitom carské úřady, hlavně za vlády Kateřiny II. zájem o cizí kolonisty měly – chtěly osídlit málo zalidněné oblasti, a tím zvýšit hospodářský potenciál (Valášková, 1996).

⁴⁷ 1861-1865

přesídlení se pak obrátil i k východu (Valášková, 1996). Rusko vystěhovalce lákalo jak poměrně dobrou dostupností a vzdáleností, tak i tím, že šlo o slovanskou zemi – vědomí slovanské vzájemnosti mělo v tehdejší době velmi silné kořeny.

Největší vystěhovalecká vlna směřovala do tehdejší Volyňské gubernie. Přesídlení napomohl i velmi výhodný prodej pozemků ve volyňské oblasti⁴⁸. Češi si s sebou do nového prostředí přinesli své zemědělské a průmyslové zvyky a postupy⁴⁹, které přes počáteční odstup místní obyvatelé postupně ocenili (Vaculík, 1997). To v tomto směru připomíná určitou vyšší míru hospodářské vyspělosti imigrantů nad místním obyvatelstvem, jak je uvedeno výše, u českých přestěhovalců do rumunského Banátu. Podle P. Jančáka a V. Jančáka (2007) žilo před reemigrací na území volyňské gubernie v 638 obcích na 40 tisíc Čechů.

Do Kazachstánu se Češi ve větším počtu dostali roku 1911 – do carského Ruska však oni či jejich předkové už o několik desetiletí dříve (Uherek, Valášková, Kužel, Dymeš, 2003)⁵⁰. Jedním z míst, kde jim byla přidělena část státní půdy, byl Perekopský újezd v Tauridské gubernii, a to v letech 1863 –1864. České přestěhovalce zde však trápil nedostatek vody a neúroda, a tak jich část roku 1869 odešla na nové místo, které jim vláda nabídla – do Melitopolského újezdu, kde založili obec Čechohrad (Puškarevič in Uherek, Valášková, Kužel, Dymeš, 2003). Ta pod názvem Novhorodkivka stále existuje (Uherek, Valášková, Bažant, Vávra, Klípa, 2000). Odtud směřovaly další migrační vlny do několika dalších oblastí tehdejšího carského Ruska – včetně Kazachstánu.

Uherek, Valášková, Kužel, Dymeš (2003) uvádějí, že podle potomků přesídlenců se jejich předkové o možnosti získat půdu v Kazachstánu dověděli nejspíše z tisku. První rodiny patrně přijely do Aktjubinska – z Besarábie⁵¹, potom již zmiňované rodiny z Čechohradu. Z přidělného místa však zavládlo určité rozčarování, protože bylo od města

⁴⁸ Napomohlo tomu i potlačení polského osvobozeneckého povstání v roce 1863, v jehož důsledku carská vláda levně prodávala velkostatky, které konfiskovala polským povstaleckým šlechticům. Navíc místní šlechtici nebyli schopni v nových podmínkách výnosně obhospodařovat své vlastní velkostatky (Vaculík, 1997)

⁴⁹ Např. pěstování málo známých plodin, přinesli pokrok v dobytčářství, sadařství, včelařství atd. Rovněž budovali podniky potravinářského průmyslu, strojní manufaktury a větší výroby v jiných oborech.

⁵⁰ Nešlo tedy vlastně o přímou migraci ze země původu, jak je již uvedeno výše, ale jakousi druhotnou migraci. Původně emigranti začali z českých zemí odcházet už v polovině 19. století a zamířili na Ukrajinu, ze které se do Kazachstánu dostali na začátku 20. století. Vysvětleno dále.

⁵¹ Besarábie byla tehdy součástí Ruska. Nyní je rozdělena mezi Moldávii a Ukrajinu.

Aktjubinsk vzdáleno asi 120 km a navíc bylo rovinaté, nezalesněné. Postupně své nové místo přece jen ocenili – pro velkou rozlohu půdy a dostatek vody. Roku 1911 pak byla založena nová osada – Borodinovka.⁵² Další vlna přistěhovalců z Besarábie se objevila roku 1941. Tentokrát to však nebyli dobrovolní příchozí – v rámci násilných deportací je do Kazachstánu jako kulaky přesunul Stalin.

2.1.3.2. Reemigrace po roce 1989

Reemigrace banátských, kazašských a volyňských Čechů v období po roce 1989 se zásadně liší v tom, jak do přesídlování zasahovala tehdejší česká vláda. Zatímco návraty Čechů z Rumunska jsou charakteristické individuálním průběhem, do kterého stát nezasahoval a reemigraci neřídil, pro krajany z území bývalého Sovětského svazu uspořádal dvě přesídlovací akce. Jejich společným rysem byla krizová situace – šlo o rodiny, které se dostaly do situace ohrožení a své přesídlení mohly řešit individuálně jen obtížně, ať již z důvodu vzdálenosti nebo omezených ekonomických možností (Uherek, Valášková, Kužel, Dymeš, 2003). Přestože rodiny Čechů v Rumunsku rovněž ohrožovala nelehká ekonomická situace, stát jejich reemigraci nijak nepodpořil, jejich odchody z Rumunska byly individuální (jak jsem již uvedla v předchozích kapitolách – Rumunsko i Československo tuto reemigraci sice umožňovaly, zároveň také omezovaly).

První z těchto přesídlovacích akcí proběhla v letech 1991 – 1993 a v jejím průběhu bylo přesídleno 1812 osob z oblastí postižených černobylskou jadernou katastrofou v roce 1986. Přestěhovalci byli potomci Čechů (a jejich rodinní příslušníci), kteří se ve druhé polovině devatenáctého století přesídlili do carského Ruska. V tomto případě stát pomáhal zejména prostřednictvím tehdejšího Ministerstva pro hospodářskou politiku a rozvoj České republiky. Roku 1994 se rozeběhla druhá přesídlovací akce, pojmenovaná „Návrat domů“, která trvala do roku 2001 a v jejím průběhu došlo k přesídlení 785 osob, z nichž většina pocházela z Kazachstánu, zejména Aktjubinsku – z původně české obce Borodinovka a z několika dalších lokalit Aktjubinské oblasti, nebo z Ruska v Orenburgské oblasti.⁵³ Šlo většinou rovněž o potomky českých vystěhovalců do carského ruska s rodinami. Asistence

⁵² Migrace pokračovala i do dalších lokalit. K tomu více např. Uherek, Valášková, Kužel, Dymeš, 2003:27-28.

⁵³ „Přesídleno bylo však také několik osob z dalších regionů Kazachstánu, Ruska, jedna rodina přijela z Kyrgyzstánu a jedna z Uzbekistánu“ (Uherek, Valášková, Kužel, Dymeš, 2003:8).

státu byla v tomto případě spíše nepřímá, zprostředkovaná nevládní organizací Člověk v tísni – společnost při České televizi, o.p.s.⁵⁴, (Uherek, Valášková Kužel, Dymeš, 2003). Tato akce byla úplně dokončena až roku 2007, kdy bylo umožněno přesídlení 157 krajanů a jejich rodinným příslušníkům, kteří zůstali v Kazachstánu a následně projevili přání žít v České republice. V této druhé části přesídlení hrála u krajanů z Kazachstánu větší roli i možnost získávání informací o životě v Čechách (vnitřní podmínky reemigrace) – od lidí, kteří tam již byli např. na návštěvě či krátkodobém pobytu, od krajanů, kteří se již přesídlili, a rovněž od příslušníků Člověka v tísni (Uherek, Valášková Kužel, Dymeš, 2003). Fungovaly zde sociální sítě a migrační mosty, které lze svým způsobem přirovnat k situaci krajanů z rumunského Banátu.

Ve srovnání s reemigrací z Ukrajiny a Kazachstánu (stejně tak jako s poválečným osidlováním pohraničí) neměli tedy banátští Češi v tomto období garantováno přesídlení žádnou mezinárodní dohodou a ani se jim nedostalo podpory od orgánů státní správy, přičemž na druhou stranu museli splnit řadu podmínek⁵⁵ jak pro vyvázání se z rumunského státního občanství, tak pro nabytí českého (či alespoň získání povolení k trvalému pobytu v ČR). (Secká 1993 in Nešpor 2002).

⁵⁴ Do 12.11. 1998 „Nadace při České televizi Člověk v tísni“.

⁵⁵ U přesídlenců z černobylské oblasti naopak stát zavedl určité úlevy a výhody pro usnadnění života po reemigraci do ČR.

2.2 Konceptualizace pojmu domov

„*Domov*“ může být pocit. Může být představou, prožitkem, vzpomínkou. Vazbou na konkrétní věci, osoby, místa. Může být konkrétním místem. Může být i tím vším dohromady, může zahrnovat rozličné vjemy a vztahy. Nemám proto v úmyslu pojem „*domov*“ jednoznačně a jasně definovat, nýbrž pokusit se nastínit různé koncepty, kterými ho lze uchopit a nahlédnout. V rámci mé práce jde rovněž o porozumění a vyjednávání tohoto pojmu respondenty mého výzkumu. Přikláním se proto k postoji Somerville, který ve své studii o domově jako ideologickém konstruktu dochází k závěru, že nejdůležitější je vědět, co domov znamená pro různé lidi, a také se pokusit vysvětlit jeho mnohočetné významy, které nacházíme (Somerville, 1992).

Obecně pojmu *domov* rozumím jako *multidimenzionálnímu, vycházejícímu z individuální a skupinové zkušenosti a aktuální situace jednotlivce*. Ani k jednomu z níže uvedených konceptů nelze přistupovat dogmaticky a absolutizovat jeho platnost, naopak, je nutno je nahlížet jako jednotlivé vrstvy možných významů. Domnívám se, že teprve na základě takového, mnohvrstevnatého pojetí, vztaheného k jednotlivým osobám na základě jejich vlastního, subjektivního vyjednávání porozumění tomuto pojmu v rámci jejich konkrétního prostředí⁵⁶ a životní situace, je možno o té které osobě říci, „co je pro ni domov“.

2.2.1. Různé roviny pojmu domov

Nejprve se pokusím nastínit konceptuální vymezení domova. Pojem domov lze uchopit jako mnohvrstevnatý koncept – který má mnoho rovin a podob, jež se navzájem prolínají a vzájemně souvisejí. V této kapitole mi jde o jejich analytické uchopení a odlišení – jde zejména o rovinu domova jako konkrétního, fyzického místa, o jeho rovinu sociální a emocionální, o jeho rovinu ve vztahu k paměti, k představě, k translokalitě.

První pojetí chápe domov jako fyzické, lokalizované, nějak ohraničené místo. Podle Rapport a Dawsona je domov jakýmsi stabilním a nepohyblivým centrem, ze kterého

⁵⁶ Rodinného, společenského, etnického, apod. U migrantů může být takových prostředí i více.

člověk vnímá a prožívá svět, který ho obklopuje, je tedy určitým ukotveným prostředím, nehybným, zapuštěným a zakořeněným (Rapport, Dawson, 1998).

Z psychologicko-sociologického pohledu je pak toto místo zároveň místem sebeidentifikace a socializace⁵⁷, primárním prostředím, kde se člověk (dítě) dostává do styku se svým sociokulturním okolím – jakožto souborem podnětů, které mohou rozvíjet specificky lidské vlastnosti, obvykle v rámci sociální interakce – zde se odkrývá rovina domova jakožto určitého sociálního vztahu.

Za konkrétní místo i symbol domova je mnohdy považován dům, prostor domu. Bahloul hovoří o paměti – vzpomínce na domov, dům, jako obsahující dvě dimenze – domácí místo (domestic space) a rodinný čas (family time). Paměť a vzpomínky na nějaký minulý domov pak podle ní mohou dům transformovat do symbolické zmenšeniny určitého sociálního světa, zobrazit jako někdejší subjektivní střed světa konkrétní osoby. Dům může rovněž symbolicky zrcadlit kolektivní či symbolickou organizaci svých obyvatel⁵⁸(uspořádání prvků domu metaforicky i reálně odráží v uspořádání vztahů jeho obyvatel – otevřenost / uzavřenost, slučování/oddělování, dole/nahoře, podřízenost/nadřízenost, uvnitř/venku, apod.) (Bahloul, 1996). Rovina domova jakožto konkrétního, fyzického místa, se tedy může prolínat s rovinou jeho sociálního rozměru.

Dům i domov lze nahlédnout rovněž prostřednictvím Bachelardova pojetí topofilie (topophilia⁵⁹) – jakožto silné citové vazby na konkrétní místo, která je zároveň hlavním prvkem v procesu konstruování identity. Tato vazba může být jak pozitivní – pak jde o šťastný prostor, který chrání před nepřátelskými silami, milované místo, prožívaný i imaginativní prostor, tak i negativní – zatracovaný prostor, místo destrukce a boje, spojovaný s představami zániku a zkázy⁶⁰ (obě vazby se rozlišují na základě polarizovaných lidských prožitků) (Bachelard, 1990).

⁵⁷ Osvojování si základních návyků, včetně sociálních, osvojování norem, postojů, hodnot, základních poznatků o světě, komunikace, emocií, sebekontroly, primární identifikace (sociální, pohlavní apod.), proces učení atd.(Nakonečný, 1999)

⁵⁸ Autorka popisuje bydlení v alžírském domě, v Dar-Refayil, kde žilo pohromadě mnoho muslimských a židovských rodin – nešlo tedy o klasický rodinný dům pro nukleární či rozšířenou rodinu. Více viz. Bahloul, Joëlle. 1996. *The Architecture of Memory: a Jewish-Muslim Household in Colonial Algeria, 1937 – 1962*. Cambridge University Press

⁵⁹ Pojem topophilia zřejmě původně pochází od čínsko-amerického geografa Yi-Fu Tuana.

⁶⁰ Domov tedy nemusí být nutně vnímán jen pozitivně, navíc své významy a vztahy získává rovněž na základě polarit – domov/nedomov, bezpečí/nebezpečí, důvěrné/cizí apod. Ani doma se člověk nemusí mnohdy cítit např. v bezpečí.

Další koncept ovlivnila migrace - jakožto nový předmět zájmu antropologických výzkumů v 60. letech 20. století⁶¹. Domov, jako zázemí, jako stabilní, nehybné místo, dostává nový význam pro osoby-migranty, které ho opouštějí a žijí na místě jiném. Jedním z teoretických konceptů⁶², kterým antropologie přistupuje k migraci, je transnacionalismus. Ten pracuje s představou, že migranti operují v sociálních polích, která překračují geografické, politické či kulturní hranice, avšak nejsou automaticky vykořeněni ze své původní společnosti – a zasazení do nové⁶³. Migranti i z nového působiště mohou udržovat a často udržují vazby na původní společnost a zároveň ji ovlivňují, ekonomicky i sociálně⁶⁴ (Brettell, 2000).

Taková změna pak měla za následek určitou redefinici některých pojmů a úpravu metodologických přístupů⁶⁵. Pojem *lokalita* tak v kontextu transnacionálního přístupu k migraci a globalizaci přestal být určitým ohraničeným místem, uvnitř kterého se odehrává sociální život skupiny a kam lze zařadit i chápání domova jako stabilního centra. Posunul se směrem k pojetí čehosi otevřeného vnějšimu světu, něčemu, co přijímá podněty⁶⁶ a zároveň na ně reaguje (Brettell, 2000). Člověk se tak nutně nemusí vztahovat pouze k jedné lokalitě (lze tedy hovořit o určité translokalitě - multilokalitě⁶⁷) – a to i ve významu vztahování se k domovu. Domov lze tedy chápat jako lokalizovaný, přestože nemusí být fixovaný v místě (Douglas, 1991 in Hasíková, 2008).

Podle Appaduriae může být lokalita i představovaná - migrant se vztahuje ke svému domovu, představuje si ho. Zároveň vysvětluje, jak se mění vnímání prostoru a času – specifickým způsobem se díky pokroku zejména v technologiích dopravy a přenosu

⁶¹ V této době začalo obyvatelstvo z tradičních oblastí antropologického zájmu (Afrika, Latinská Amerika, Oceánie) odcházet z venkova do měst, do pořadí společenských výzkumů se postupně dostávaly globalizační procesy. Navíc v 60. letech antropologové odmítli představu kultury jako jasně ohraničené, neměnné a homogenní jednotky (Brettell, 2000).

⁶² Vedle např. modernizační teorie nebo teorie politické ekonomie (Brettell, 2000)

⁶³ Koncept kořenů, představa „mít někde kořeny“ (Malkki, 1992) zahrnuje těsné vazby mezi lidmi a místem, více viz. níže v části pojednávající o kořenech a vykořeněnosti.

⁶⁴ Transnacionalismu se bude dále více věnovat samostatná podkapitola níže.

⁶⁵ Výzkumy přestaly být prováděny jen v jedné lokalitě a zahrnuly více míst s ohledem na jejich propojení – např. tzv. multisited výzkumy, koncept globální etnografie – více viz. např. in Burawoy, M. 2000. *Global Ethnography*. London: University of California Press, Ltd. Nebo transnacionální etnografie.

⁶⁶ Zejména díky migraci a médiím.

⁶⁷ Podle Brettela (2000) antropologové často zdůrazňují větší množství míst než bipolární model spojující jednu vysílající oblast s druhou přijímající.

informací stlačují. Appadurai pracuje s konceptem rychlých kulturních toků, na které pohlíží jako na souvztažnost pěti krajin, pěti tzv. *scapes*. Ty chápe jako značně proměnlivé a rozhodně ne absolutně dané, jsou to spíše konstrukty, jejichž výsledná podoba v určitém okamžiku závisí na tom, jak byly historicky, lingvisticky a politicky situovány jednotlivými aktéry. Představu a vnímání domova pravděpodobně nejvíce zasahují především dvě z nich – *ethnoscapes*, neboli pohyb mobilních jedinců, tedy i migrantů a *mediascapes*, proudy informací. Obojí do značné míry zasahuje do konstruování pojmu domov – lidé, kteří migrují, či zůstávají „doma“, informace, které mezi sebou přenášejí, a které získávají i z mnoha dalších zdrojů o obou místech, starém i novém. Zbylé tři „krajin“ však také hrají významné role – *financescapes*, přesuny kapitálu, *technoscapes*, technologické toky a *ideoscapes*, toky politických idejí a hodnot (Appadurai, 1996). Ty rovněž pochopitelně značně ovlivňují vnímání míst a souvislostí, ve kterých se člověk nachází, a mezi kterými může některé považovat za bližší svému vnímání a vyjednávání vlastního porozumění pojmu domov, než jiné.

Gardner ve své studii o migraci obyvatel sylhetské vesnice v severním Bangladéši popisuje představu domova (*desh*) a ciziny (*bidesh*) jako ambivalentní vnímání domova a vzdálené lokality, po které místní obyvatelstvo touží jakožto po zdroji ekonomické moci, materiálního ráje a vyššího statutu. Představa domova je pak spojena se spiritualitou, náboženstvím a duchovnem. Domov zde tedy není vnímán jen jako nějaké fyzické místo – je to zejména místo nějaké sociální skupiny – spíše než místo jsou důležitější lidé, kteří ho obývají, a ke kterým má migrant v cizině vztah. (Gardner, 1993).⁶⁸

Podobné pojetí domova zaznamenali Whiteovi při svém výzkumu mezi turisty (White and White, 2005). Turismus lze uchopit jako určitý způsob konceptu dočasného pobytu – pobývání mimo domov s představou návratu. Autoři došli k závěru, že turisté, jimiž se zabývali, rovněž nepovažují domov za nutně vázaný na konkrétní místo⁶⁹, nýbrž

⁶⁸ Způsob, jakým jsou zde představy o domově a cizině vyjadřovány, se děje i skrývá zboží, které mezi těmito dvěma místy koluje – existuje zboží, které je spojováno s domovem (např. jídlo, amulety) a zboží, které je spojováno s cizinou (má známku ekonomické odlišnosti, např. oblečení, kosmetika, šperky). Rovněž jsou zde podstatné významy, morální významy, které jsou domovu připisovány (Gardner, 1993).

⁶⁹ I zde hrají významnou roli média a technologie (mobilní telefony, internet...), jak pro přenos a získávání informací o různých místech a jejich kontextech, tak pro vzájemnou komunikaci mezi členy dané sociální sítě, která je díky nim možná v reálném čase i na velmi velké vzdálenosti. Člověk nemusí být doma, ale telefonátem např. se členem rodiny, který doma zůstal, získává pocit blízkosti a kontaktu s místem a lidmi, od kterých je zrovna daleko.

ho vnímají spíše jako místo symbolické, odkazující k sociálním sítím. Takový koncept domova „na cestě“ pak pro ně zahrnuje vícevýznamové rozumění pojmu domov – jak sociální vztahy mezi osobami, koncept bydlení, konkrétní místo, ale i pokračování osobní identity lidí mimo něj (White and White, 2005).

Ve vztahu člověka k domovu tak hraje určitou roli i jistá míra emotivity, zejména při vzpomínání na místo, kde se člověk narodil, kde vyrůstal, na dětství, na rodinu. Pojem domov tak má mnohdy velmi tenké hranice s pojmem „domovina“, které rozumím ve významu jakožto vlast, rodiště, mateřská země, ale i země původu, odkud člověk pochází, aniž by se v ní narodil – pocházejí z ní jeho předkové. Malkki (1992) o chápání domoviny (homeland) sociálními aktéry hovoří podobně jako o zemi, ve které vyrůstá rodokmen, genealogický strom předků (v tomto smyslu je pro krajany z rumunského Banátu domovinou Česká republika, jak sami říkají, „Čechy“). Domov je tedy obecně pojmem velmi elastickým – v různých kontextech vystupují jeho různé roviny. V kontextu migrace se pak domovem kromě domova jakožto rodiny stává celá země původu (Terkenli, 1995). Vzpomínání na místo společného původu pak může mít také funkci v rámci rozptýlené skupiny migrantů – vzpomínané místo zde často slouží jako symbolické ukotvení disperzní komunity a zároveň také jako prostředek ke konstruování svého nově žitého světa na místě jiném (Gupta, Ferguson, 1992).

Mnoho vrstev a způsobů má tedy rovněž i samotné konstruování pojmu domov (zejména pro migranty a další osoby, které si připomínají a vztahují se k nějakému původnímu domovu, který opustili). Pokorná (2008) tematizuje konstruování tohoto pojmu u českých Židů, kteří po druhé světové válce emigrovali do Izraele a původní domov si konstruují a rekonstruují skrze každodenní praktiky jídla⁷⁰. Vztah k minulému domovu skrze českou kuchyni, která pro ně představuje jídlo jejich domova, je zde silnějším motivem než vlastní sionistické přesvědčení – charakter české kuchyně se v mnohém neslučuje s dodržováním dietetických pravidel košer. Metaforická i doslovná chuť domova, česká kuchyně, tak vlastně „dramatizuje rozdíl mezi domovem, zemí původu a zemí, kde svůj nový domov vytvořili“ (Pokorná, 2008:12).

⁷⁰ Konstrukce (a rekonstrukce) domova skrze každodenní praktiky jídla zde probíhá ve více aspektech - jako individuální vzpomínání utvářené kolem jídla, které zpřítomní minulé, jako kolektivní vzpomínání, které ztělesňuje hodnoty celé skupiny, jako praktika, která je vyvolávána a živena vzpomínkami, jako praktika, která utváří společenství ukotvené v minulosti (Pokorná, 2008).

Moment udržování vazeb migrantů mezi oběma místy-domovy uchopuje Kearney obecně prostřednictvím modelu světových sociálních sítí, které spojují vzájemně vzdálené lokality. V důsledku jejich vzájemného propojení a komunikace pak dochází k tomu, že události na jednom místě mohou ovlivňovat dění na místě jiném, byť velmi vzdáleném (Kearney, 2004). To ostatně platí jak pro výše uvedené koncepty na příkladech kulturních toků, silhetské vesnice či židovské komunity v Izraeli⁷¹, ale rovněž pro českou komunitu v Banátu.

2.2.2. Koncept kořenů, vykořeněnosti a displacementu

Migrace do nového prostředí je v životě jednotlivce vždy významnou událostí. McKee (2000) hovoří o migraci jako o selektivní, často ovlivněné demografickými charakteristikami (jako jsou etnický původ, věk, pohlaví a další proměnné včetně dosaženého vzdělání, zaměstnání, rodinného stavu, stejně tak jako ekonomických a politických tlaků), přičemž rozlišuje jak migraci založenou na dobrovolném rozhodnutí, motivovanou především zlepšením kvality života, tak migraci vynucenou, zejména v důsledku ekologických změn, občanských nebo mezinárodních válek, odlišnou politickou ideologií či ekonomických tlaků.

Ve všech právě uvedených příkladech i jejich rozličných variacích prochází obvykle migrant po přestěhování na nové místo složitým procesem adaptace, který má mnoho často velmi rozdílných podob a je podmíněn různými faktory. Adaptace je ovlivněna jak samotnými migranty, tak také imigrační politikou země a přístupem její majoritní populace k imigrantům (McKee, 2000). Z pohledu migranta (někdy i z pohledu jeho okolí) zde svou roli hraje také představa kořenů a vykořenění.

Povědomí o migračních proudech, vlastně určitá globální skutečnost, že pravděpodobně více než kdykoliv dříve se lidé stávají mobilními a bývají běžně vymístěni (displaced), v sobě zároveň nese způsob, kterým tito jednotlivci vyjednávají své domovy a

⁷¹ Zde probíhá např. proces dovážení potravin z ČR do Izraele, kde se kolem jejich přípravy točí celý systém praktik viz. výše nebo podrobněji viz. Pokorná, Anna. 2008. Domov pod pokličkou. K antropologii jídla. Diplomová práce. Praha: Katedra obecné antropologie, Fakulta humanitních studií, UK.

domoviny – bez územního či národního podkladu, nikoliv *in situ*⁷², nýbrž prostřednictvím vzpomínek na ně – na místo, které již fyzicky neobývají (Malkki, 1992).

Takovou situaci lze konceptualizovat jako vykořeněnost. Malkki ve své kritice tohoto konceptu (tamtéž) vysvětluje několik pohledů, kterými je možné ji uchopit. Za prvé poukazuje na tendenci některých autorů chápat a koncipovat představu světa a států, národů, jako jednotlivé, od sebe oddělené územní části. Taková přísná teritorializace na samostatné úseky pak přirozeně zakládá představu vztahu člověka k místu jako určitou zakořeněnost – jejímž opakem je ztráta kořenů, vykořenění, přesune-li se jedinec z jednoho takto vymezeného místa na jiné. Navíc jazyk pojmů v pojetí vztahu člověka a místa odkazuje na běžně používané metafory, ať už specificky botanické, nebo smíšené s metaforami příbuzenství či domova (kořeny, rodo-kmen, země : land – motherland, fatherland, homeland, ...) – často používané například v nacionálních diskurzech. Z toho plyne, že lidé si často sami o sobě i o jiných lidech myslí, že jsou zakořeněni v místě, a že z tohoto místa plyne jejich identita.

Podobně – tedy jako zakořeněná v konkrétních lokalitách - je někdy nahlížena i kultura. Tento náhled podle Malkki (tamtéž) reflektuje určitou představu metafyzické usedlosti, přítomnou často jak ve vědeckých konceptech badatelů, tak v běžném myšlení. Následkem toho pak vznikají přístupy k vymístění (*displacement*), které ho definují nikoliv jako fakt patřící do sociopolitického kontextu, nýbrž jako vnitřní, patologický stav vymístěných (*migrantů*). Vytrhneme-li kořeny ze země, hrozí, že strom zvadne - vymístění tedy hrozí určitým vnitřním zhroucením, jako by ztráta fyzického spojení s domovinou hrozila zároveň ztrátou morálních postojů migranta a mohlo se na něj pohlížet jako nedůvěryhodného, s narušenou kulturní identitou a národností, vykořeněného⁷³.

Pojetí světa jako rozděleného na navzájem oddělné, samostatné celky, uvnitř kterých se nacházejí podobně vzájemně odlišené kultury a společnosti (takové pojetí v grafické podobě můžeme vlastně nalézt například na zobrazeních politických map ve školních atlasech – na ohraničených, barevných částech, které představují jednotlivé země) má tedy své slabiny i kritiky. Podle Fergusona a Gupty (1997) jde například o otázku lidí obývajících hranice – pro ně se představa kultury, striktně oddělené od jiné a absolutně

⁷² Z lat., „na místě“.

⁷³ Z tohoto pohledu je pak vlastně logické, že jedna z prvních podpor poskytovaná migrantům často bývá v podobě poskytnutí místa, prostoru – např. uprchlického tábora, což odpovídá představě migranta – jakožto vymístěného, toho, kdo o místo přišel (Malkki, 1992).

spojené s místem, stává nepříjemnou. Podobně je tomu u osob, které hranice překračují, ať už jde o migrující, zahraniční pracovníky, kočovníky, mezinárodní obchodníky a profesionály, imigranty, emigranty, uprchlíky apod. Navíc se tato představa bortí i v případě kulturních rozdílů přítomných uvnitř jedné lokality, v případě multikulturalismu. Ten svým způsobem potvrzuje fakt, že kultury své pevné zakotvení v konkrétních místech ztrácí (pokud někdy vůbec zakotveny byly). Představa subkultur(y) pak usiluje o uchování odlišných kultur a uznání jejich existence vedle kultury dominantní v rámci stejného geografického a teritoriálního prostoru (Ferguson a Gupta, 1997)⁷⁴.

Appadurai (1996) považuje za jednu z ústředních sil moderního světa právě deterritorializaci. Pod jejím vlivem pak podle něj dochází spíše k procesu vyjednávání kultury než jejímu předávání, zejména u migrujícího obyvatelstva. Zároveň doporučuje nehledat lokalizovanou, mezi hranice uzavřenou, holistickou představu kulturní formy, nýbrž utvářet představu kulturních forem, které jsou ve své podstatě fraktální, a které se navzájem překrývají. Vezmeme-li v úvahu autorovo výše popsané pojetí souvztažnosti pěti scapes, ukáže se, že v tomto smyslu – tedy v rámci migrace osob, jejich znovu usídlování, rekonstrukce jejich historie a rekonfigurace jejich etnického projektu, nabývá ono *ethno této scape*, *ethnoscape*, nelokální podobu (Appadurai, tamtéž).

⁷⁴ K dalším oblastem, které toto pojetí popírají, patří například otázka postkoloniality – k jakým místům by podle tohoto konceptu patřily hybridní postkoloniální kultury? nebo otázka porozumění sociální změně a kulturní transformaci jakožto umístěným v rámci propojených prostorů (Ferguson a Gupta, 1997).

2.2.3. Transnacionalismus

Jak jsem již zmínila výše, jedním z teoretických konceptů, kterým sociální vědy přistupují k migraci, je transnacionalismus⁷⁵. Zabývá se studiem populačních pohybů ve světě, kde technologie (doprava, komunikace) zkrátily sociální i fyzickou vzdálenost mezi vysílajícími a přijímajícími společnostmi. Transnacionalismus reflektuje posun antropologického zájmu od ohraničených jednotek analýzy k multidimenzionálnímu globálnímu prostoru s neohrazenými podprostory. Vytvořil tedy nové představy o začlenění imigrantů a deterritorializaci národního státu: imigranti se v transnacionálním a globálním světě účastní národního budování více než jednoho státu (Brettel, 2000).

Brettel (tamtéž) rovněž transnacionalismus chápe (viz.výše) jakožto sociální proces, ve kterém migranti operují v rámci sociálních polí, které překračují geografické, politické nebo kulturní hranice. Jako koncept mohl podle něj vzniknout tehdy, když si antropologové uvědomili, že imigranti nejsou nijak vykořenění (viz.výše), protože si mnohdy udržují vazby na zemi svého původu i v cizině – a tím vytvářejí z hostitelské a domovské společnosti společnou arénu sociálního jednání. Do lokálních společenství pak přinášejí změnu jak pomocí ekonomických, tak i sociálních remitencí.

V mnohém se transnacionalismus (jakožto sociální jev) překrývá s globalizací, avšak jeho dosah je omezenější – zatímco globální procesy jsou odpoutány od konkrétních národních teritorií (protože se odehrávají v globálním prostoru), transnacionální procesy jsou v nich zakotveny a přesahují pouze jeden či více národních států (Kearney, 2004).

Gonzales (Gonzales in Brettel, 2000) pak také ukazuje, že populační pohyby nelze definovat pouze jako jednosměrné a definitivní, nýbrž vždy je třeba brát v úvahu mnoho možných faktorů, jako například motivaci migranta, formování migrace lokálními,

⁷⁵ Transnacionalismus představuje novou interpretační strategii migrace v sociálních vědách, která se vymezuje vůči asimilacionismu a multikulturalismu jako dvěma dominantním diskursům migračních studií. Základní kritika směřuje k zpochybnění předpokladu, že společnost jako národní společenství je teritoriálně a kulturně ohraničený systém. Termín společnost je proto nahrazen koncepty sociálních sítí a sociálních polí, které navazují na relativistické a konstruktivistické koncepce prostoru a které lépe odpovídají situaci dnešních cizinců, jejichž sociální praktiky překračují hranice národních států (Kostlán, David. *Transnacionalismus [online]*. Dostupný z: http://www.evropskemesto.cz/cms/index.php?option=com_content&task=view&id=494)

národními a mezinárodními ekonomikami, vazby mezi vysílajícími a přijímajícími společnostmi, vztah mezi migrací a rodinnou strukturou, strategiemi domácností⁷⁶ apod.

Jak uvádí Brettel (2000), antropologové umísťují transnacionální procesy do rámce života jednotlivců a rodin, jejich osobních, ekonomických a sociálních kontaktů, kterým artikuluje svět, který opustili, a do kterého vstoupili. Příbuzenství a sociální organizace jsou pak jádrem antropologického výzkumu migrace a často se točí okolo konceptu sociálních sítí. Mnoho výzkumů se zabývalo rolí těchto sítí (založených zejména na příbuzenských a přátelských vazbách) v mezikulturních kontextech v procesu řetězové migrace. Wilson (Wilson in Brettel, 2000) je označila jako migraci zprostředkovanou sítí. Ta funguje tak, že migranti postupně hledají práci (nebo také ubytování, pozn.aut.) podle toho, kde mají příbuzné a přátele, přičemž tato síť musí být podpůrná, propustná a fluidní.

Migranti pak mohou být rozlišováni podle pohlaví, třídy, etnicity, povahy jejich zapojení na trhu práce, jejich důvodu k migraci, vlivu globálních, ekonomických a politických procesů, které mají vliv na populační pohyby, apod., přičemž zvážením a komparací všech těchto faktorů se nabízí nejlepší možné porozumění procesu migrace a kultury migranta (Brettel, 2000).

Z pohledu transnacionalismu, migrace i konceptu sociálních sítí se budu v analytické části této práce zabývat vztahy členů zkoumané rodiny k jejich domovu v Rumunsku.

2.2.4. Paměť v procesu konstruování představy domova

Významnou součástí konstruování a vztahování se k domovu je rovněž *paměť* – ať už u migrantů nebo osob, které žijí celý život na jednom místě. Paměť pak úzce a vzájemně souvisí například s identitou, podle Gillise je základní význam toho, co je identita⁷⁷, udržován vzpomínáním, a to, na co se vzpomíná, je podle něj definováno identitou, kterou si člověk utváří. Identity a vzpomínky jsou podle něj sociální a politické konstrukce, které jsou stále konstruovány a vyjednávány, nejsou tedy nijak omezené a při

⁷⁶ Migrantská domácnost se pod vlivem transnacionalismu a studia sociálních sítí (viz.níže), stala jednotkou analýzy namísto původní jednotky – migranta jako jednotlivce (Brettel, 2000).

⁷⁷ Autor bere v úvahu identitu individuální i skupinovou.

jejich tematizování bychom je neměli nahlížet jako cosi, o čem přemýšlíme, ale spíše jako cosi, v čem přemýšlíme (Gillis, 1994). Pro potřeby této práce se však nebudu identitou dále hlouběji zabývat. Následující pojednání o paměti si rovněž neklade za cíl její téma hluboce vyčerpat – přestože paměť představuje v rámci rozumění a konstruování pojmu domov bezesporu důležitou součást, nejedná se o stěžejní, centrální téma – jde mi proto spíše o jeho základní rozvržení a uchopení.

Jako první pojem paměť v sociálních vědách systematicky zkoumal Maurice Halbwachs - podle něj člověk vždy vzpomíná (například právě na nějaký minulý domov) v rámci nějaké společnosti, jejíž kategorie rozumění vzpomínání formují (Gillis, 1994).

Halbwachs paměť rozděluje na individuální a kolektivní. Individuální paměť si každý jedinec utváří sám, v interakci s pamětí kolektivní, v průběhu své socializace, přičemž zásadní roli v něm hrají komunikativní procesy a vztahy, do kterých jedinec vstupuje – naše vzpomínky se tak opírají o to, co jsme se dozvěděli v komunikaci s druhými lidmi. Tyto vzpomínky se pak přizpůsobují našemu aktuálnímu vnímání, neboli nelze vzpomínat bez vnímání a naopak. Vzpomínka (například na domov) pak reflektuje postavení jednotlivce v daném sociálním prostředí – myslíme si, že vzpomínky jsou naše osobní, vlastní, reálně jsou však ovlivněny sociálním prostředím a kolektivem, které nás obklopuje – celé části individuálních vzpomínek se tak mohou rozplynout a rozplývají se ve vzpomínání kolektivním (Novotný, 2007).

Minulost a vzpomínky na ni tak nejsou neměnně uchovány v individuálních pamětech, ale jsou v každém okamžiku neustále rekonstruovány. Kolektivní paměť tedy čerpá trvanlivost a sílu z celé skupiny jedinců, pouze jedinci jsou však těmi, kdo vzpomínají. Děje se tak v interakci s druhými, ovšem každý jedinec se s danou vzpomínkou identifikuje v odlišné míře (Halbwachs, 2010).

Halbwachsovo pojetí paměti je tedy sociálně konstruktivistické – paměť je sociálně podmíněná a nemůže existovat mimo společnost. Je to tvořivá činnost, která napomáhá procesu uvědomování sebe sama zejména tak, že spoluutváří identitu nebo identity sociálních skupin⁷⁸ (Novotný, 2007). Kontinuita kolektivně sdíleného vědomí je

⁷⁸ Zároveň představuje systém, na základě kterého se rozlišuje banální, tedy zapomenutelné od důležitého, tedy zapamatovatelného (Novotný, 2007).

udržována kulturou, přičemž do procesu vzpomínání se dostává pouze to, co má vztah k přítomnosti a paměť se nemůže ustavit a uchovat sama o sobě, nýbrž se formuje v určitých sociálních referenčních rámcích, závislých na společnosti, ve které jedinec žije (zároveň slouží k fixaci a znovuvyvolávání jeho vzpomínek) (Halbwachs, 2010).

Při sledování toho, jak dochází ke konstruování a vyjednávání pojmu domov je tedy nutné mít na zřeteli, že individuální paměť (například migranta, jeho vzpomínání na minulý domov) nemůže být myšlena mimo svůj sociální kontext (tedy sociální kontext země a místa, odkud se migrant vydal na místo jiné – ale i kontext místa nového, současného pobytu). Podle Kansteinerera to ovšem neznamená, že rovněž kolektivní paměť musí být promyšlena a přístupná pouze prostřednictvím toho, jak se projevuje v jednotlivcích – a proto je důležité rozlišovat dva typy sociální paměti, autobiografickou a kolektivní⁷⁹. To znamená, že je potřeba vnímat kolektivní paměť jako na jedné straně proces kulturní produkce a spotřeby, která respektuje existenci a předávání tradic, na straně druhé bere zároveň v potaz i jednotlivé zájmy osob, které paměť předávají a přijímají – reflektuje tak možné deformace (upravování) při jejím předávání (Kansteiner, 2002).

Vztah mezi procesem sebe-určení (tedy identitou) a vzpomínáním pak zdůrazňuje rovněž Connerton – paměť a vzpomínky se podle něj dostávají na pořad dne ve chvíli, kdy se člověk snaží o nějaké vlastní sebe-definování a slouží mu k jeho následné stabilizaci a potvrzení. Paměť tedy považuje za určitou schopnost udržovat kontinuitu individuální i kolektivní zkušenosti. Navíc vztah mezi minulostí a přítomností není tak určován minulým, jako spíše přítomným – nepamatujeme si minulost, ale spíše přítomnost, jelikož z minulosti si pamatujeme to, co zůstává živé a aktuální až do naší přítomnosti. Z toho vyplývá, že minulost vlastně myslíme a hlavně aktivně jednáme (Connerton, 1989).

Z perspektivy migranta se pak dá paměť nahlédnout také právě jako symbolický návrat do bývalého domova či země (Bahloul, 1996).

⁷⁹ Autor zároveň rozlišuje collected memory – sebranou paměť, která je určitým souhrnem individuálních vzpomínek a collective memory – kolektivní paměť (Kansteiner, 2002).

3. EMPIRICKÁ ČÁST

3.1 Metodologie

3.1.1. Průběh výzkumu, vztah výzkumníka a skupiny respondentů

Výzkum, ze kterého moje práce vychází, probíhal v rozmezí listopadu roku 2010 až května roku 2011, dohromady tedy v průběhu sedmi měsíců. První kontakty s respondenty ohledně jejich účasti na výzkumu začaly již v listopadu 2009. Šlo o znovu navázání kontaktu s panem A, kterého jsem znala již od dětství – nebyl to tedy kontakt „do neznáma“, s mně úplně cizími lidmi.

Pana A a jeho rodinu jsem poprvé poznala v Rovensku, české banátské vesnici, kde bydlel a kam jsme za ním s rodiči a bratrem přijeli na prázdninový pobyt v létě roku 1991. Zanedlouho po tom, na sklonku srpna toho samého roku, se pan A s manželkou vydali do Čech. Zajistili si práci a ubytování, aby se za nimi mohly přestěhovat i jejich dvě děti. Kontakty a návštěvy mezi našimi rodinami pokračovaly dále i v České republice. Ve chvíli, kdy jsem se rozhodla pana A oslovit za účelem mého diplomního výzkumu, uběhlo od našeho posledního setkání více let, odhadem kolem osmi.

Nejprve jsem ho oslovila e-mailem, na který velmi vstřícně a mile zareagoval. I díky naší další elektronické komunikaci se ukázalo, že by pan A mohl být tou správnou osobou pro vstup do terénu, pomocníkem, který přislíbil pomoc (nejen) při oslovování a kontaktování dalších lidí. Během dalšího teoretického upřesňování podoby výzkumu se také vyprofilovala podoba výzkumného vzorku – stanovilo se, že bude zahrnovat okolo šesti až osmi lidí z jedné rodiny, nejlépe i různé generace. Jelikož takové představě rodina pana A odpovídala, dohodli jsme se, že výzkum provedu mezi nimi.

Moje první návštěva v rodině pana A se uskutečnila ještě před samotným zahájením výzkumu a měla zatím „jen“ přátelský charakter. Za svými starými známými se se mnou vydal i můj otec, přes kterého se naše rodiny původně znaly. Setkání se neslo v neobyčejně příjemném a milém duchu, společné vzpomínání na Rumunsko, příběhy, společné známé i vyprávování o životě rodin navodilo velmi sdílnou atmosféru. Považovala jsem to za vhodné i proto, že to velmi ulehčilo můj vstup do terénu – dříve jsem se s nimi vídala v dětském a velmi mladém věku, nyní jsem se s nimi poprvé setkala v dospělosti, já navíc v roli budoucího výzkumníka a členové rodiny pana A jako budoucí zkoumaní. O záměru požádat je o účast na mém diplomním výzkumu jsem rodinu

informovala již během této schůzky, předběžně jsme o něm s panem A komunikovali již v předchozích emailech. Můj otec do otázky účasti svých přátel ve výzkumu nijak zvlášť nezasahoval (samotné téma výzkumu hodnotil pozitivně), nicméně si myslím, že jeho přítomnost zapůsobila na rodinu pana A v tomto směru spíše kladně.

3.1.2. Charakteristika zkoumaného vzorku, metoda výzkumu a zdroje dat

Výzkumu se zúčastnilo celkem šest osob. Z nukleární rodiny **pan A** (54 let), jeho manželka – **paní B** (42 let), a obě jejich děti: **dcera** (24 let) a **syn** (22 let). Z širší rodiny pak synovci pana A – **pan C** (39 let) a **pan D** (34 let)⁸⁰. Přítomnost generačního rozdílu ve zkoumaném vzorku považuji za velmi podstatný fakt, jelikož umožňuje získat pohled na postoje a názory osob, v jejichž životech hraje reemigrace přirozeně odlišnou roli (vzhledem ke svému nízkému věku v době přestěhování z Rumunska mají obě děti velmi krátkou a významně odlišnou zkušenost života před reemigrací, reemigraci samotnou pak rovněž přirozeně vnímají jinak, než jejich rodiče). Přítomnost dvou členů vzdálenější příbuznosti, tedy nepatřící přímo do nukleární rodiny považuji rovněž za kladnou, jelikož umožňuje náhled osob s rovněž odlišnou zkušeností reemigrace, zároveň však s podobnou zkušeností života před ní. Kontakty a styk obou synovců s rodinou pana A je častější u pana D, protože bydlí nedaleko, průměrně se vídají zhruba jednou do týdne, pan C bydlí dále, vídají se průměrně jednou za několik týdnů, někdy měsíců (někdy častěji, jindy více nepravidelně).

Pan C je tedy svým způsobem ostatním členům rodiny „nejdále“, jeho intenzita návštěv a setkávání se za zhruba poslední rok až dva poněkud změnila (z pracovních důvodů). V předchozích letech se však i on podílel na dění a interakci v rodině častěji – například vzájemné hlídání dětí, výlety, návštěvy apod. Stále se však účastní zásadních rodinných událostí (oslavy, výročí, svátky, apod. – tedy událostí, při kterých dochází k aktualizování a udržování společné rodinné paměti, utváření významů) – podle časových možností dochází rovněž i k dalším kontaktům a setkáváním. Do rodiny jako skupiny osob, která se společně stýkala, udržovala intenzivní kontakty a vazby, vytvářela si určitou představu domova, rekonstruovala ji, zpřítomňovala, vzájemně ovlivňovala, tedy pan C bezesporu patřil. Na jeho osobě jsem v práci sledovala, zda menší míra intenzity těchto

⁸⁰ Manželky obou synovců rovněž pocházejí z Rovenska.

kontaktů a podílení se na utváření společné rodinné představy domova jeho výpověď od ostatních členů rodiny nějak odlišuje (zda toto určité vzdálení za poslední zhruba dva roky jeho vnímání a formulování domova nějak změnilo).

Celý vzorek pak představuje kompaktní soubor osob, jež pojí citové a rodinné vazby, společná historie, společně vnímaná identita - Češi z Rumunska.

Výzkumným vzorkem je tedy rodina – jakožto sociální subjekt, sociální skupina, jejíž porozumění tomu, co je pro ni domov, je předmětem tohoto výzkumu. Vzorek zde nezastupuje populaci (tak tomu bývá spíše v kvantitativních výzkumech), nýbrž řešený problém. Jde o to, abychom získali pokud možno co nejvíce vyčerpávající data k dané problematice (tedy co nejvíce vyčerpávající data k problematice chápání, pojetí, vyjednávání a konstruování významu pojmu domov u dané rodiny českých reemigrantů z Banátu, nikoliv tedy o jejich generalizování na všechny české reemigranty z Banátu obecně – což by ani nebylo možné).

Při výběru vzorku jsem tedy zvolila účelový výběr – tj. takový výběr, kdy je vzorek výzkumu konstruován s ohledem na výzkumný problém a kritéria pro zařazení do vzorku jsou předem dána, přičemž to rovněž neznamena, že by vzorek nebyl flexibilní (Novotná, 2009).⁸¹ Protože jsem chtěla zkoumat téma domova u českých reemigrantů z Banátu, měla jsem v zásadě promyšleny dvě varianty konstruování vzorku – první byla heterogenní skupina reemigrantů, jež by nepojily žádné příbuzenské vazby a předmětem výzkumu by byly různé podoby toho, co je pro různé osoby domov. V takovém případě by byl počet osob zahrnutých do výzkumu větší, na každého jednotlivce by však bylo do určité míry méně prostoru. Druhou variantou byla rodina jako sociální skupina, kterou spojují příbuzenské a osobní vazby (každodenní setkávání - a tedy rovněž společné vytváření významů), předmětem výzkumu pak podoba porozumění tomu, co je domov, v rámci této rodiny. V tomto případě by počet osob mohl být o něco nižší, prostor pro každou z nich však větší a možnost zabývání se problematikou by nabízela hlubší perspektivy. Jak je již zřejmé, zvolila jsem pro svůj výzkum tuto druhou variantu. Volbě napomohly i reálné možnosti před zahájením samotného výzkumu – bylo pro mě prakticky dostupnější provést výzkum v rámci rodiny, neboť jsem rodinu pana A znala a ta mému výzkumu vyšla vstříc. Navíc osobně upřednostňuji zabývání se hlouběji menším vzorkem respondentů, než

⁸¹ Novotná, Hedvika. Úvod do společenskovedních metod. FHS UK, 2009/2010. Powerpointová prezentace. (Novotná, 2009).

větším vzorkem, který však svým způsobem ubírá časové i kvalitativní možnosti věnování se jednotlivým osobám.

Charakter zvolené sociální skupiny – rodiny, pak rovněž přímo ovlivňuje výzkumná data: jde o společnou rodinnou historii a kontext, v rodině předávanou a aktualizovanou paměť, společně sdílené a vyjednávané hodnoty a postoje, které se přirozeně vzájemně ovlivňují. Výzkum se tedy zabýval společným rodinným vytvářením chápání domova (nikoliv růzností tohoto chápání u určité sociální skupiny).

Hlavní výzkumnou metodou byly kvalitativní rozhovory: narativní, polostrukturované, nestrukturované a dva skupinové rozhovory. S každou zkoumanou osobu jsem nejprve provedla narativní rozhovor. Požádala jsem ji, aby mi sama vyprávěla příběh o přestěhování z Rumunska do Čech, tak, jak ho sama vnímá, a jak si ho sama pamatuje. Šlo tedy o epizodický narativní rozhovor. Jeho účelem bylo zaprvé zorientování se v podrobnostech a okolnostech této události výzkumníkem, za druhé sledování způsobu, jakým zkoumaná osoba příběh vypráví, co je pro ni důležité – šlo o volné plynutí vyprávění bez velkých zásahů tazatele a za třetí, porovnáním vyprávění jednotlivých členů rodiny se následně získala cenná data pro analýzu a interpretaci dat (Bernard, 2002).

V druhé fázi jsem se zkoumanými vedla polostrukturované rozhovory s pomocí guide listů, které jsem vytvořila na základě jednotlivých narativních rozhovorů. Jejich účelem bylo doplnit nejasná místa dosud vyprávěného příběhu každého ze zkoumaných a některé části více rozvést (Hendl, 2005).

Ve třetí fázi jsem vytvořila nový guide list pro další rozhovory. Na základě již získaných informací a jednotlivých příběhů přestěhování z Rumunska do Čech v již celkem dostatečně ucelené podobě jsem se snažila více rozvést téma domov (které jsem dosud v rozhovorech sledovala, aniž bych se na ně přímo explicitně dotazovala). Zhruba od druhých rozhovorů této fáze jsem začala používat pomocnou metodu, při které jsem dotazovaného požádala o ukázání předmětů a fotografií, nad nimiž jsme dále vedli rozhovor. Ten se chvílemi stával nestrukturovaným až neformálním.

Dvakrát jsem rovněž uspořádala skupinový rozhovor, kterého bylo účastno více členů rodiny najednou. Účelem prvního bylo sladění výpovědí ohledně reálií a dat přestěhování členů rodiny z Rumunska do Čech, účelem druhého, který se konal již

v pozdní fázi výzkumu, bylo zjistit celkovou atmosféru a postoj rodiny k otázkám o domově (všichni dotazovaní již v té době měli za sebou individuální rozhovory zaměřené na jejich postoje a vnímání, takže je společné diskutování tématu nemohlo ovlivnit a data nemohla být kontaminována nebo zkreslena v důsledku přebrání nebo přiklonění se k postoji někoho jiného). Navíc tato společná diskuse přispěla k uvolněné a přátelské atmosféře, která velmi zpříjemnila závěr výzkumných rozhovorů.

Během rozhovorů a jejich zpracování jsem se vždy snažila důsledně dodržovat náležitosti kvalitativního výzkumu, jednat jako „detektiv, který pečlivě zkoumá data, klade si nové otázky a opět vstupuje do terénu, aby získal nová data, která mu pomohou otázky zodpovědět“ (Hendl, 2005:228).

S každým členem rodiny jsem si vždy dopředu sjednala schůzku. Vzhledem k tomu, že většina členů rodiny bydlí asi dvě hodiny cesty od Prahy, odkud jsem za nimi vyjížděla, strávila jsem na místě třeba celý víkend, během kterého jsem provedla rozhovory s více osobami. Během těchto pobytů jsem bydlela v domě svých respondentů. Některé rozhovory se konaly v Praze, například s dcerou pana A, která zde bydlí, ale i s některými dalšími členy rodiny, kteří přijeli navštívit buď ji anebo své známé. I v takovém případě jsem někdy v jeden den uskutečnila rozhovory s více osobami. S každým členem rodiny pana A, který byl zapojen do výzkumu, jsem provedla zhruba šest až sedm rozhovorů (s panem C, kterému se během výzkumu vyskytl problém v práci, a proto jsme nemohli uskutečnit všechny rozhovory v požadované časové pohodě, jsme některé rozhovory přizpůsobili situaci a provedli je prostřednictvím programu Skype). Kromě těchto předem připravených a naplánovaných rozhovorů se spontánně rozvinuly i neformální diskuse, například při sledování rodinného videa a fotografií z prázdnin v Rumunsku, při společném stolování, procházkách po okolí, návštěvě známých či příbuzných, kterých jsem byla účastna - a podobných přirozených situacích v životě rodiny, ve kterých jsem vzhledem k celkové přátelské atmosféře a velmi vstřícnému přijetí všech zúčastněných nepůsobila jako prvotně rušivý element. Poznámky a postřehy z nich, které jsem považovala za důležité, jsem se snažila si co nejdříve poznamenat do terénního deníku.

Jako zajímavý zdroj dat dále považuji disk DVD, jehož kopii jsem dostala od syna pana A. Je na něm videozáznam a mnoho fotografií z rodinné dovolené v Rumunsku - charakter záznamu i jeho obsah je vhodný k analýze.

3.1.3. Zpracování dat

Všechny rozhovory jsem si se souhlasem dotazovaných nahrávala na mp3 zařízení a následně ukládala v počítači. I tak jsem si však během rozhovorů dělala v rámci možností poznámky o nejdůležitějších informacích a datech pro případ, kdyby nahrávání selhalo. K tomu naštěstí při žádném rozhovoru nedošlo.

Po skončení rozhovoru jsem vždy co nejdříve to bylo možné provedla pasportizaci rozhovoru – zapsala si základní údaje o rozhovoru a dotazovaném, o jeho průběhu, místě, kde se odehrál, či případných zvláštních okolnostech (vyrušení, přítomnost jiné osoby, apod.). Rovněž jsem si zapsala vlastní postřehy, poznámky a náměty pro další výzkum.

Každý rozhovor jsem pak následně jakožto první krok redukce a organizace dat přepsala a uložila do zálohované složky v počítači. Způsob transkripce jsem zvolila doslovný a pro ulehčení práce použila program pro přepis audiozáznamů (Express Scribe Transcription Playback Software) spolu se zapůjčeným USB nožním pedálem (Foot Control Instrument), kterým lze ovládat základní funkce programu (play, stop, zpět aj.). Již při transkripci rozhovorů jsem provedla anonymizaci všech členů rodiny pana A zvolenými zástupnými symboly.

Při dalším zpracovávání dat jsem nejprve rozdělila data do analytických jednotek segmentací, následně klasifikovala a kategorizovala části dat symboly – kódováním. Během kódovacího procesu jsem použila jak otevřené⁸², axiální⁸³ a selektivní⁸⁴ kódování, vždy podle konkrétní potřeby. Důležitou součástí celého výzkumu bylo rovněž poznámkování. Postup interpretace a sběr dalších dat, (který probíhal zároveň se sběrem dat, tedy postupně, nikoliv jako nějaká další samostatná fáze výzkumu po uzavření fáze sbírání dat a rozhovorů), jsem uzavřela v okamžiku, kdy už nepřinášel nové poznatky – tedy když došlo k teoretické saturaci (Hendl, 2005).

⁸² Otevřené kódování je první krok k lokalizování a označování témat (Hendl, 2005).

⁸³ Axiální kódování představuje pojmovou analýzu možných hodnot znaků fenoménů a případů v dané kategorii, pomáhá zvažovat příčiny a důsledky, podmínky a interakce, strategie a procesy, tvoří osy, které propojují jednotlivé kategorie (Hendl, 2005).

⁸⁴ Selektivní kódování navazuje na axiální, představuje další fázi přezkoumávání dat a kódů a jejich selektivní zpracování – vyhledávání ilustrativních příkladů, porovnání, kontrastů (Hendl, 2005).

3.2. Etika výzkumu, reflexivita výzkumníka

Výzkumná praxe s sebou vždy nutně nese otázku etiky. Výzkumník vstupuje do vztahů mezi lidmi a je třeba, aby se vhodně vyrovnal s etickými závazky, které mu vůči osobám účastnících se jeho výzkumu vznikají. Během výzkumu se setkává s citlivými daty, osobními údaji, rovněž i s eticky důležitými momenty – tedy situacemi, ve kterých je potřeba citlivě vyhodnotit situaci tak, aby výzkumník dostal své povinnosti jednat s druhým lidsky a ohleduplně, bez manipulace či zneužívání, přičemž však zároveň nepřestával neustále zohledňovat i svou úlohu výzkumníka (Guillemin, Gillam, 2004).

V situaci výzkumu jako takového, zejména v rozhovorech, vstupuje mezi výzkumníka a zkoumané do určité míry moc, autorita, mění se rozložení sil. Jak uvádějí i Guillemin a Gillam (2004), otázka etiky výzkumné praxe pak v sobě v úzké souvislosti nese i otázku reflexivity. Reflexivitu ve výzkumu lze definovat jako „proces kritického zvažování jak jednotlivých výzkumných poznatků, tak cest, kterými jsme k poznatkům došli“ (Guillemin, Gillam, 2004:25). To znamená, že výzkumník by měl během své práce nepřetržitě a kriticky sledovat jak data, která zkoumáním získává, tak i své vlastní kroky, rozhodnutí, dopady a vlivy svého jednání jak na ostatní účastníky výzkumu, tak na výzkum samotný.

Během svého výzkumu jsem si proto vedla poznámky a zápisky vztahující se k etické problematice tak, aby mi pomáhaly promýšlet i dopady mého počínání ve zkoumaném prostředí, formulovat eticky důležité otázky⁸⁵ a nalézat na ně odpovědi. První takovou otázkou ještě před vstupem do terénu bylo, jak v něm vlastně můj příchod zapůsobí, co bude pro budoucí zkoumané osoby znamenat. Nebylo jednoduché nalézt vzhledem k relativně dlouhé době, která uběhla od mého posledního setkání s rodinou pana A, předem na tuto otázku konkrétní odpověď, nicméně jsem předpokládala, že svým způsobem jistě naruší každodenní chod jednotlivých členů rodiny. To se ukázalo jako pravdivé, sice takto nebylo narušeno v kuse celé období, kdy rozhovory probíhaly, ale ve dnech, kdy jsem měla s konkrétními osobami smlouvané rozhovory, musely se podle toho do určité míry zařídit. Protože jsem někdy trávila v domě pana A celé víkendy, účastnila

⁸⁵ Eticky důležité otázky jsou zásadní otázky, které je třeba si položit - někdy ještě před započatím samotnému výzkumu, např. jaké jsou potřeby informanta, jaká je role výzkumníka ve výzkumu, uvědomění si mocenských souvislostí apod. (Hofreiter, 2004).

jsem se i dalších aktivit, jako společné jídlo, návštěvy školy, kde oba manželé pracují, výlety po okolí, návštěv u nich doma či jejich návštěv u příbuzných či známých. Bylo proto pro mě důležité vyjasnit si svou vlastní pozici, která z role výzkumníka v některých chvílích a situacích plynule přecházela do role rodinné známé – vlastně návštěvy. Plynuly pro mě z toho určité rozpačité pocity. Necítila jsem se někdy dobře právě proto, že jsem pro rodinu pana A byla rodinnou známou, kterou velice vstřícně a mile přivítali a přijali, pro kterou však byl kromě přátelské návštěvy důvod opětného navázání kontaktu po několika letech také antropologický výzkum. Navíc, určité etické dilema plynulo právě i ze skutečnosti, že se naše rodiny původně znaly přes mého otce – roli zde mohla hrát snaha „pomoci“ příteli, možná pocit určitého závazku apod. Měla jsem nedobrou pocit z toho, že vlastně po zúčastněných osobách požaduji jejich čas, energii a informace, z nichž budu mít užitek pouze já, nikoliv oni. Tento pocit během celého výzkumu do určité míry přetrvával, i když byl mírněn díky celkové atmosféře, vstřícnému a přátelskému postoji všech zúčastněných. Navíc jsem měla dobrý pocit z toho, že témata, o kterých jsme se v rozhovorech bavili, pro ně byla blízká a osobně důležitá, vycítila jsem i určitou pozitivní odezvu na celou tematiku vůbec.

Samotný vstup do terénu (viz.také kapitola o metodologii) proběhl podle mého názoru velice vhodně, neboť jsem rodinu, která se mého výzkumu účastnila, navštívila poprvé se svým otcem, přes kterého se naše rodiny původně znaly. Nejednalo se vlastně o první výzkumnou schůzku, ale návštěvu spíše přátelského a soukromého charakteru, během níž jsme se dohodli i na průběhu a podrobnostech budoucího výzkumu (svým budoucím informantům jsem vysvětlila, že výzkum provedu pro potřeby své diplomní práce, a že je během následujících měsíců požádám o sérii rozhovorů na téma českých krajanů z Banátu, přičemž mě bude zajímat především jejich vlastní příběh, postoje a názory). Rozptýlily se tak mé obavy a očekávání z toho, jak vlastně budou na moji žádost o provedení výzkumu reagovat, neboť přijetí rodiny pana A⁸⁶ bylo velice milé a přátelské. Usnadnilo to tak můj vstup do terénu a předznamenalo celkově pohodový a ze strany zúčastněných velmi vstřícný přístup k naší spolupráci.

Výstup z terénu pak proběhl v podobném duchu, neboť posledním provedeným rozhovorem byl rozhovor skupinový, jehož se kromě pana C zúčastnili všichni ostatní členové rodiny pana A. Později plynule přešel do přátelského neformálního hovoru nejen o

⁸⁶ Zanonymizované označení člena rodiny mých informantů, viz.dále.

výzkumu a jeho tematicce. Měla jsem z toho dobrý pocit a zároveň jsem byla ráda, že nemusím příliš řešit obvyklá dilemata vztahu výzkumníka k informantům po skončení výzkumu, neboť vzhledem k osobnějším vztahům ke všem zúčastněným osobám byla vyhlídka na další návštěvy a kontakty přirozená a oproštěná od rolí výzkumníka a zkoumaných, od určitých povinností a svým způsobem jednostranné prospěšnosti. Protože, jak trefně říká Kellehear (1996), je výzkumný rozhovor dílem jisté nepřirozené sociální situace, kterou nastoluje výzkumník za účelem zdvořilého vyslyšení, a právě tato situace je pak nejen z povahy věcí citlivá, ale zároveň i eticky sporná. Těšila jsem se proto na příští setkání s rodinou pana A již mimo role dané výzkumem – na neformální rozhovory v rámci přirozené sociální situace.

Výše popsaná osobnější vazba k zúčastněným osobám pak byla zároveň určitým úkolem, který jsem se zavázala během výzkumu dodržovat, neboť bylo mnohdy potřeba se od ní v rámci role výzkumníka odpoutat. Na jednu stranu jsem se díky ní dokázala lépe do svých informantů vcítit a měla jsem předem určitou znalost a povědomí jak o nich samotných, tak o příběhu reemigrace jejich rodiny a podobných záležitostech, na stranu druhou to byla zároveň i potíže, jež hrozila kontaminováním výzkumu svými vlastními, předem utvořenými názory a postoji, leckdy například sváděla k určitému pocitu, že některé věci není potřeba v rozhovorech řešit příliš do hloubky, neboť dopředu některé odpovědi třeba už znám. Přestože nikdy není možné se v kvalitativním výzkumu absolutně odpoutat od vlastního, subjektivního vnímání výzkumníka, stanovila jsem si určitá pravidla, kterými by bylo možné této subjektivitě co nejvíce zabránit. Dbala jsem proto vždy na poctivé dodržování sebereflexivních a etických postupů, při rozhovorech (snažila jsem se například v rámci možností a situace pravidelně vyjasňovat, zda si s informátorem správně rozumíme, v případě velkého odbočení od tématu se k němu vracet co nejvíce citlivě nebo v případě zaregistrování potřeby informátora se vypovídat, jsem jeho potřebu respektovala a vnímavě ho vyslechla), poznámkování, zpracovávání, analýze, interpretaci, ale i při všech ostatních situacích, které se během výzkumu vyskytly.

Asi největší problém během výzkumu nastal u pana C, který musel náhle a nečekaně začít řešit problematickou situaci v práci. To vedlo k omezeným časovým možnostem, které na mě a na rozhovory měl. Rozhodla jsem se nastalou situaci řešit náhradním způsobem, a to prostřednictvím virtuální komunikace, pomocí elektronické pošty a programu skype. Tento způsob dotazování pokryl téměř přes třetinu rozhovorů, které bylo třeba provést. Jsem si vědoma toho, že takový způsob komunikace není ideální a na rozdíl

od rozhovorů tváří v tvář v sobě skrývá větší riziko zkreslení, snižuje spontánnost a vzájemnou reaktivitu výzkumníka se zkoumaným, apod. Zároveň jsem však neviděla žádnou lepší možnost, jak rozhovory i přes nastalé komplikace dokončit, protože v případě, kdy by pan C z výzkumu úplně odstoupil, byl by výzkum ohrožen a situace by se stala mnohem kritičtější. Navíc program skype, přestože ho nelze považovat za plnohodnotnou náhradu osobního rozhovoru, je v takovém případě poměrně hodnotnou náhradou, jelikož díky komunikaci v reálném čase umožňuje vcelku dobré simulování situace standardního výzkumného rozhovoru (s panem C jsme si prostřednictvím tohoto programu telefonovali, možnost písemného chatování jsme nepoužívali).

Všechny zúčastněné osoby jsem rovněž před samotným započítím výzkumu pečlivě informovala o tom, pro jaký účel data z rozhovorů potřebuji a jak s nimi naložím. Všichni zúčastnění vyjádřili souhlas jak s nahráváním rozhovorů, tak s jejich použitím pro potřeby mé diplomní práce, včetně souhlasu s možností uvedení doslovných citací. Přestože by případná identifikace jejich vlastní osoby nečinila nikomu žádný velký problém, dohodli jsme se, že jejich jména⁸⁷ a další konkrétní názvy či některé údaje budu v práci anonymizovat a nezneužiji ani případné nevyžádané odpovědi či rozhovory nad tématy, která se práce výslovně netýkají. Ze strany informátorů jsem zaznamenala dva typy postojů k výzkumu právě mezi reemigranty z českých vesnic v rumunském Banátu: za prvé kladný, vstřícný, vyjadřující pozitivní náklonnost na pozornost této tematice, druhý svým způsobem váhavý, použiji-li slova pana A: „o tom už bylo napsáno tolik, že nevím, co nového ještě můžeš objevit“. To však nemělo na dalším přístupu ze strany zkoumaných žádný negativní vliv. Poměrně zajímavou skutečností byla rovněž již předchozí zkušenost pana A s výzkumem tematiky Čechů z Rumunska pro účely jedné bakalářské práce. Navíc je sám pedagog, takže i z této perspektivy můj výzkum kladně podporoval.

⁸⁷ Z předchozích zkušeností s rozhovory, ať už žurnalistickými nebo pro potřeby mého studia, jsem neměla dobrý pocit z náhodného přiřazování vymyšlených jmen svým informátorům – pojmenuji-li konkrétní osobu úplně cizím jménem, a pracuji-li pak s tímto označením poměrně dlouhodobě a pravidelně jako právě při psaní diplomové práce, vtírá se mi při operování s těmito cizími jmény do povědomí nepříjemný, odcizující pocit, který jako by mě nutil vnímat danou osobu nepřírozeně jinak, než ji znám. Zvolila jsem proto neutrální označení – příbuzenský vztah, vycházející primárně od osoby, která byla pro můj výzkum svým způsobem i v roli hlavního informátora a pomocníka (pana A), spolu s označením písmene podle abecedy.

3.3. Analýza a interpretace dat

V této kapitole se budu nejprve věnovat příběhu reemigrace všech členů rodiny, kteří jsou součástí výzkumu. Ne všechny informace bylo nutné anonymizovat, navíc nikdo se zúčastněných neprojevil nesouhlas s použitím daných údajů. Přesto úmyslně neuvádím všechny názvy (osob, míst, organizací, zaměstnavatelů, apod.), data, informace a detaily, které nejsou pro tuto práci podstatné.

Příběh reemigrace považuji za významný podklad, startovací bod, pro následující analýzu a interpretaci dat z výzkumných rozhovorů. Představuje jakýsi rámec, kterým lze nahlédnout roli reemigrace v životě každé zkoumané osoby (přináší základní údaje o motivech, okolnostech, věku osob, vztahu k oběma zemím, apod.). Analýza a interpretace dat z výzkumu na tuto část plynule naváže.

3.3.1. „Nebudeme přeci v Rumunsku“: z pohoří Munții Almăjului do Krkonoš

Pan A pochází z Rovenska, nejvýše položené české vesnice v Banátu, kde působil jako učitel. Na léta prožitá v Rumunsku vzpomíná jako na život prožitý ve dvou světech – v blízkém, důvěrném prostředí české vesnice, obklopené odcizenou zemí, Rumunskem, ke kterému nepociťoval žádnou osobnější vazbu.

„Člověk vlastně nemohl moc přemýšlet o tom, že by se mohl někam odstěhovat, z Rumunska. V tom Rovensku, ve všech těch českých vesnicích, je přecijenom taková izolace, že se tam člověk cítil líp. V Rovensku to bylo fajn, člověk si mohl dělat, co chtěl. Mohl být s dětmi, hrát na mandolínu a na všechno a zapomenout na to, že tam, je nějaký svět, čím dál chudší, v tom Rumunsku, ta ekonomika tam, byla špatná.“ (Pan A)

V letech 1979 a 1982 navštívil pan A Československo (socialistické Rumunsko tehdy umožňovalo vycestování jednou za dva roky, přičemž na každou cestu byl zvlášť vydáván cestovní pas a podmínkou byl zvací dopis osoby z cílové země). Další pokus přibližně v roce 1986, který pan A zamýšlel podniknout i se svojí ženou (paní B), nevyšel. Byli vráceni od rumunských hranic pro držení českých peněz, které se nesměly převážet, a které jim v dobré víře vyměnili přátelé z Československa při návštěvě v Rovensku. Po revolucích v obou zemích roku 1989 se pan A rozhodl pro přestěhování do Čech.

„A tak když potom teda přišla revoluce a volno, tak přeci, bylo to jasné, nebudeme přeci v Rumunsku, i když bylo to trochu...jako nechat tam takhle školu, ale já jsem si myslel, věděl jsem, že ono se to rozpadne, že tam ty děti nebudou, že to vlastně bude úplně všechno jinak, že se to uvolní, že odejdou. Ale měli jsme to, tedy měli, já určitě, to hodně zidealizovaný, jak to tady je, jenom dobré. Ne, že to je snadné, to jsme věděli, ale já jsem si prostě nemyslel, že tady budu učit, chtěl jsem odejít z Rumunska, zapadnout tady mezi lidi.“ (Pan A)

„Měli jsme malé děti, do čtvrté třídy by chodily do české školy, pak do rumunské, to by jsme se museli přestěhovat do rumunského města, abychom jim umožnili studovat. To se mi vůbec nechtělo, i když s Rumunama jsme vycházeli dobře, ale byla jsem zvyklá v Rovensku mezi Čechama, bylo mi tam dobře. Pak přišla revoluce, mohlo se cestovat, manžel začal uvažovat o přestěhování do Čech. Byla jsem rozpolcená (...), nakonec jsme si řekli, že to zkusíme, když to nezvládnem, tak se vrátíme.“ (Paní B)

Panu A s přestěhováním pomohli přátelé ze střední lesnické školy v Trutnově. Ti kolem roku 1985 začali jezdit do Rumunska se svými studenty, na expedice, které neměly s českými vesnicemi nic společného, zajímala je právě rumunská příroda. Podle vyprávění pana A měla trutnovská lesnická škola družbu s lesnickou školou v rumunském Brašově a do Rovenska zavítali spíše náhodou. Ze setkání se zrodila spolupráce, například organizování dětských zájezdů (z Rumunska do Čech až po roce 1989) a přátelství, které pomohlo panu A zajistit nezbytné dokumenty pro přesídlení z Rumunska (zejména potvrzení o bydlení a zaměstnání).

Zidealizované představy o tehdejší Československu, které pan A často zdůrazňuje, se začaly rozpouštět poměrně záhy, právě při vyřizování administrativních formalit. Přestože jeho žádost o trvalý pobyt schválila ambasáda, dostal po příjezdu do Československa vzhledem ke změně právních podmínek pro trvalý pobyt v roce 1991 pouze pobyt dlouhodobý.

„No, to bylo, to bylo špatné. Měli jsme velkou smůlu. Dost mě to naštvalo, protože to je potom velký rozdíl. K získání trvalého pobytu museli Češi z Rumunska doložit, že jsou české národnosti a po pěti letech to souviselo s tím, že člověk mohl žádat o občanství. Zatímco dlouhodobý pobyt, to jsme každý rok museli prodlužovat, za každého člena dávat tisíc korun a pořád, každý rok, shánět ty samé papíry, předávat a pořád na to myslet. Trvalo to takových sedm, osm let. Takže to, trochu, to mě trochu zklamalo.“ (Pan A)

Trvalý pobyt byl rodině udělen roku 1999. Občanství o pět let později, v roce 2004. K vyřízení formalit bylo nezbytné doložení české národnosti.

„Někteří to měli jednoduché, protože když začali, tak měli třeba ve vojenské knížce napsáno, rumunsky, že jsou české národnosti. A už to stačilo, takový dokument oficiální, k tomu, aby to doložili. My jsme to neměli, takže jsem musel najít jinou cestu. Vyhledal jsem všechny pradědečky, prapradědečky, buďto jejich rodné listy nebo úmrtní listy, prostě tam bylo datum narození, místo narození, obrátil jsem se na obecní úřad, na archivy, na státní archiv v Praze, kde se potvrdilo, že pan X, co tam umřel v tom Rumunsku, je pan X z Čech, opravdu to souhlasilo. Takže dostal jsem se tím k potvrzení, to nemá každý, přesně takhle ten rodokmen udělaný, se vším všudy.“ (Pan A)

Pro první chvíle pobytu v Československu, kam se manželé vydali koncem srpna roku 1991 z Rovenska autobusem lesnické školy nejprve bez svých dvou dětí (v té době byly dceři čtyři roky, syn byl dvouletý), měli zajištěno zaměstnání v pivovaru, kde pracovali zhruba měsíc. Bydleli na internátu lesnické školy v Trutnově. Přátelé z lesnické školy pak doprovodili pana A na školský úřad, přes který se mu podařilo sehnat místo učitele na Trutnovsku. Škola, do které pan A nastoupil, mu nabídla rovněž ubytování. Na Rovensko se manželé vypravili na Vánoce téhož roku. Po svátcích se vrátili do Československa vlakem i s dětmi. Do konce školního roku bydlela celá rodina ve škole, poté paní A nastoupila do zaměstnání v zemědělství. Přijali nabídku služebního bytu, kde bydleli do doby, než si koupili svůj současný dům.

„Tím jsem na Trutnovsku, vlastně, náhoda taková. Jsou tu i známí, třeba z té lesárny, ti mají zájem o tu problematiku toho Rumunska.“ (Pan A)

V kraji již před svým příchodem měla rodina pana A rovněž příbuzné, sestřenice matky s rodinami (ty se zde usadily během první, poválečné reemigrační vlny). Podle pana A to byla okolnost milá, ale rozhodně ne zásadní (na příbuzné se před odchodem z Rumunska obrátil, nebylo však v jejich silách zajistit potřebné formality pro oba manžele).

V roce 1991 z Rovenska do Československa odešel i tehdy devatenáctiletý pan C, starší synovec pana A. Hlavní motivací bylo vyhnout se vojenské službě v Rumunsku a bydlet v Československu, které již dříve navštívil v rámci organizovaného zájezdu, a kde se mu líbilo. Usadil se u vzdálených příbuzných v Chebu, kde rovněž našel zaměstnání.

Trvalý pobyt získal o dva roky dříve, než pan A s rodinou, občanství mu bylo uděleno roku 2002.

O rok později se pro cestu do Československa rozhodl i jeho o pět let mladší bratr, pan D. Původní rozhodnutí přijet k bratrovi do Chebu se shodou okolností změnilo na cestu ke strýci (panu A), u kterého zůstal několik měsíců, než se z Rumunska přestěhovali jeho rodiče. Získali zaměstnání v družstvu, které jim nabídlo i služební bydlení. Pan D, v té době patnáctiletý, byl zanedlouho přijat ke studiu na střední škole. Formality a žádost o dlouhodobý, později o trvalý pobyt a občanství si vyřizoval spolu s rodiči, občanství získal v roce 2003. Rozhodnutí obou synovců odejít z Rumunska předchází reemigrace pana A a paní B motivovala kladně, avšak jediným nebo hlavním důvodem nebyla.

3.3.2. Kde domov tvůj

Během výzkumu jsem se snažila nalézt odpovědi na výzkumné otázky formulované v úvodní části této práce. Zajímalo mě, co znamená domov pro jednotlivé členy zkoumané rodiny, jak o něm přemýšlejí, jakým způsobem se jeho představa utváří, vůči komu a čemu se vyjednává, co všechno pro ně může být domovem, co nebo kdo jim pocit domova dodává, co pro ně znamená ne-domov (opak domova) a jakou roli hraje domov v kontextu jejich reemigrace, Rumunska a České republiky – kde ho v rámci těchto dvou zemí mají a jak ho cítí ují.

Zaměřila jsem se na jednotlivé osoby v duchu case study, případové studie, která si klade za cíl detailní zaměření na jeden či několik málo případů. Jde v ní o zachycení složitosti případu, o celistvý popis vztahů k tématu (Hendl, 2005). Postupovala jsem pomocí analytické indukce, tedy bez prvotní stanovené hypotézy – k té se tímto přístupem dostávám právě naopak, postupným pronikáním do fenoménu, což umožňuje vytváření vysvětlení. Ta se tudíž mohou teprve hypotézou stát (Strauss, Corbinova, 2001). Tímto postupem se však zároveň z jednotlivých případových studií – jednotlivých osob, vytvořila mozaika, představující rámec uvažování o domově jedné konkrétní rodiny. Sebraná data jsem pojednala do zvláštních podkapitol podle jednotlivých motivů výzkumného tématu – tak, jak se vyprofilovaly při zpracovávání sebraných informací během výzkumu.

3.3.2.1. „Příběh“ – reflexe reemigrace

V narativních rozhovorech, vyprávěních příběhu reemigrace z Rumunska do tehdejšího Československa, se díky komparaci všech výpovědí ukázaly rozdíly i shody. Rozdíly jsou dané zejména věkem, potažmo tedy místem, které daná osoba v době reemigrace v rodině zaujímal a jejím individuálním vztahem k situaci. Zatímco pan A a paní B, jakožto rodiče, přestěhování aktivně zařizovali a mohou vyprávět celý příběh s mnoha podrobnostmi a souvislostmi, obě jejich děti, v té době ve věku čtyř a dvou let, vyprávějí spíše v rodině předávaný příběh – potažmo svou vlastní interpretaci tohoto příběhu. Jelikož pro obě děti má jejich původ i reemigrace rodiny velký význam a rodina stále udržuje vřelé vztahy s příbuznými i známými jak z Rumunska, tak mezi dalšími reemigranty, znají z rodinné historie i historie reemigrace mnoho, včetně dobré orientace v hodnotách, postojích a motivace svých rodičů (nejen) k přesídlení z Rumunska. Poměrně jasně a reálně, dá-li se něco takového vůbec posoudit, rozlišují své vlastní vjemy a dávné dětské, útržkovité vzpomínky na život v Rumunsku, od historek a příběhů, které jim předali rodiče (při rozhovorech samy hovořily například o obrazových nebo čichových vzpomínkách a vjemech, popisovaly sice i konkrétní osoby nebo místa, ale způsobem, který je obvyklý u raných dětských vzpomínek, a který se značně lišil od způsobu, kterým vypravovali o příbězích nebo vyprávěních, které znali od rodičů – což uváděly i výrazy jako „a rodiče nám vyprávěli“, „jak říkal táta“...apod.) Vyprávění o reemigraci obě děti v rozhovorech spontánně pojaly ve třetí osobě množného čísla – hovořily o tom, co a jak činili jejich rodiče, přičemž se poměrně často a spontánně uchýlily k vysvětlování širších souvislostí. Zatímco rodiče mají k příběhu a událostem okolo reemigrace blízký, niterný, osobní vztah, a také tak v rozhovorech vyprávějí, jejich děti chovají podobný vztah spíše k rodinnému příběhu – tedy spíše k části rodinné historie, než intenzivně prožitému období vlastního života.

„Moji rodiče a další lidé cítili, že v Rumunsku není jejich pravý domov, vlast, vlastně. Rovensko a další české vesnice tam pro ně představovaly spíše dočasné bydliště, protože věděli, odkud pocházejí, kam podle jejich názoru patří a kam vlastně jakoby směřují. I když si každé, kdo se tam narodil, svoji vesnici, sousedy a hlavně tedy taky neuvěřitelně okouzující kraj zamiloval, stejně jakoby věděl, že něco postrádá a chce být mezi svými. Rumuni Čechy tolerovali jako menšinu. Češi v Rumunsku neměli problémy s nějakou závažnou národnostní diskriminací, ale pocit sounáležitosti, si myslím, podle

mého názoru, nikdy jako nepocítili. Proto, pro tyhle důvody, se moji rodiče rozhodli odejít do země, kterou pokládali za svoji vlast.“ (Dcera pana A)

Pro oba synovce (pana C a pana D), kteří se z Rumunska vydali každý po své vlastní ose za příbuznými, kteří do Československa již dříve přijeli, je příběh jejich reemigrace podbarven téměř dobrodružně. Jako mladiství již před reemigrací realie a okolnosti existence české menšiny v Banátu znali a pociťovali silný vztah k české národnosti i zemi (na rozdíl od dětí pana A).

„Tak třeba strejda právě nám vyprávěl hodně, a i když jsme ho brali jako učitele trochu pořád, a to malý kluky taky vždycky nebaví, že jo, stejně jsme se hodně dozvěděli a mě to dost zajímalo, jak to, že jsme vlastně Češi, ale žijeme v Rumunsku, jsou tu celý vesnice český, tak daleko (...). Naše rodina měla známý a kontakty vlastně, v Čechách, takže jsem to prostě věděl a věděl sem, že patřím tam, k těm jako Čechám, že to je vlastně jako moje země,“ (Pan D).

Na rozdíl od pana A však nemuseli při rozhodování o cestě z Rumunska zvažovat zodpovědnost o budoucnost celé rodiny a považovali cestu i přestěhování za dobrodružství, které se posílilo prožitkem první velké cesty za hranice na vlastní pěst. Pro pana C hrál významnou roli i motiv vyhnutí se vojenské službě v Rumunsku. Nepříliš lákavé vyhlídky na studium a možnosti zaměstnání v Rumunsku spolu s věkem obou synovců pana A měly nemalý vliv na určitý bezstarostnější charakter jejich pojetí reemigrace a mezi českou menšinou v Rumunsku rozšířená určitá idealizace života v Čechách rovněž zmírnila jejich případné obavy. Podle svých slov se do Československa těšili, „protože všechno mohlo být jen lepší než v Rumunsku“ (Pan C).

„Já jsem přišel sám. Jsem měl tenkrát prázdniny, byl jsem na gymplu, a najednou tam přijel ten Y, co prodával ty hadry, z Čech, z Kadaně, jak vždycky přijel takovým tím velkým autem, ale tentokrát tam přijel autobusem. A brácha už tady byl, v Chebu, tak jsem si řek, pojedu taky. (...) Jel jsem s ním, vyhodil mě na dálnici u Brna a já tam stojím, a teď jdi. Ale kam ? Tak to bylo, bágl na zádech, já vůbec nevím, jak jsem se sem dostal. Asi vlakem, pak autobusem.“ (Pan D)

Všichni zúčastnění se pak v rozhovorech nezávisle na sobě shodují na důležitosti reemigrace v jejich životě. Kromě dětí pana A, kteří mají s životem před reemigrací jen nepatrnou žitou zkušenost, a která je pro tento účel nepodstatná, se všechny čtyři ostatní

osoby shodují v určitém pocitu zadostiučinění a relativní spokojenosti – po odchodu z Rumunska se i přes obtížné začátky na nových adresách uchytili zhruba podle svých očekávání i představ. Všechny zúčastněné osoby zároveň stále přisuzují významnou hodnotu předchozímu životu v Rumunsku, považují ho za nepostradatelnou součást svého života a chovají k němu pozitivní pouto.

3.3.2.2. Motivace reemigrace

Podíváme-li se na motivaci a důvody reemigrace zúčastněných osob (zde kromě dětí pana A) z Rumunska skrze faktory push a pull, ukáže se, že:

„Push“ faktory, neboli takové faktory, které nutí migranty opustit zemi původu (Šišková, 2001) byly v případě pana A a paní B zejména vnímání Rumunska jako cizí, nevlastní země, nepříliš optimistická situace a vyhlídka v oblasti úrovně životních podmínek, ekonomických a pracovních příležitostí, studijních i pracovních příležitostí pro jejich děti. Obdobně u pana C a pana B, přičemž u pana C byla významným push faktorem snaha vyhnout se vojenské službě v Rumunsku.

„Pull“ faktory, neboli takové faktory, které migranty přitahují do nové země (Šišková, tamtéž), byly u všech výše zmíněných osob zejména touha po životě v porevolučním Československu, země původu jejich předků, ekonomické zlepšení a lepší životní úroveň, lepší možnosti zaměstnání, existence přátelských a příbuzenských vazeb v místě nového pobytu a u obou manželů i lepší vyhlídka studia a pracovní příležitosti jejich dětí.

Naopak faktory, které hrály při zvažování odchodu z Rumunska roli opačnou, byly zejména silné rodinné a přátelské vztahy v Rumunsku, obavy ze změny dosavadního způsobu života, přerušení dosavadních závazků a rizika neúspěchu při budování nového života v Československu. U pana C a pana D byly posledně jmenované obavy poněkud méně intenzivní (navíc jejich rodiče měli v plánu z Rumunska také odejít – přestěhovali se do Čech po několika měsících).

„(...) byla jsem rozpolcená, lákalo mě to taky jít do Čech, ale z Rumunska se mi nechtělo, představa odejít od svých sourozenců a rodičů tak daleko byla pro mě hrozná. (...) jelikož jsem měla manžela moc ráda, s ním jsem v bezpečí kdekoliv, nakonec jsme si

řekli, že to zkusíme, když to nezvládnem, tak se vrátíme. (...) Protože ono to bylo na jednu stranu docela náročný, ta představa, že někde začnete úplně od začátku, musíte zajistit i děti...“ (Paní B)

„Jo, chtěl jsem odejít z Rumunska, zapadnout tady mezi lidi, (...), ale víš co, říkal jsem si, tam do Čech, tam ale zapadneš, pan A tam někde zapadlej (smích)...tam o tobě nikdo vědět nebude. Jakože na Rovensku jo, to přece hodně lidí vědělo, tam je ten, na Gerníce zase učí někdo jiný, takže člověk byl jako známý v určitém okruhu lidí z Čech, který to třeba zajímalo, ale jinak...jinak právě v té vesnici přese všechno byl jako učitel, svůj význam, nějaký, to mělo.“ (Pan A)

„(...) tak určitě, člověk opouštěl svoje příbuzné, místo, kde žil, kde to měl rád. Ale zase jsem neměl svojí nějakou rodinu, nebo tak, byl jsem sám a rozhodnul jsem se za sebe. Chtěl jsem utéct vojně, to teda v Rumunsku se mi určitě nechtělo, když to šlo takhle, bylo to pro mě jasné, že to zkusím. Nakonec jsem neměl co ztratit, řekl jsem si, že tady ani nemusím umět další cizí jazyk, třeba, nějaké, že to zkusím (...). Navíc jsem měl prostě tu představu, že je tady všechno mnohem lepší,“ (Pan C)

„Naši se chtěli vydat do Čech taky, že vlastně asi pak trochu i viděli, že brácha se tam chytil, dobře, že jim to asi taky pomohlo. Mě nic nedrželo, do školy jsem chodil, do gymnázia, ale byly prázdniny a já jsem se utrh, že navštívím bráchu a pak se to jinak vyvinulo, že jsem tam zůstal, u strejdy. Věděl jsem, že naši taky přijedou, tak jsem vlastně na ně čekal. Na Rovensko jsem si vzpomínal, ale říkal jsem si, že vždycky se tam můžu jet kdyžtak podívat nebo tak,“ (Pan D)

3.3.2.3. Vnímání Rumunska a České republiky

Během výzkumu se rovněž ukázalo, že všechny zkoumané osoby pocítují rozdíl mezi tím, jak vnímají a jak na ně působí obě země, kterých se jejich reemigrace týká.

Rumunsko je obecněji vnímáno jako „tam“, přičemž všichni rozlišují „tam v Rumunsku“ a „tam v Rovensku“. Dotazovaným v rozhovorech někdy oba názvy splývají, avšak z kontextu je většinou zřejmé, zda myslí obecně zemi, nebo konkrétně vesnici.

Rumunsko jako zemi shodně považují za určité obklopující prostředí jejich někdejšího života, pasivně snášené, bez přílišných pozitivních, ani výrazně negativních emocí, podbarvené pocitem cizosti, zároveň svým způsobem blízké (styk s rumunskými úřady, znalost rumunského jazyka, reálií, prostředí, krajiny, apod.):

„Já jsem byl v Rumunsku v cizině. (...) Necítím se v něm ani bezpečněji, než tady, když jsem v Rumunsku mimo ty vesnice, české vesnice, mimo Rovensko, tak vpodstatě je to pro mě cizí země, kde si nejsem jistý, jestli se vím na koho obrátit. V Rovensku to bylo něco jiného, to bylo uprostřed toho takový bezpečný, známý svět. Věděli jsme ale, většinou, jak co funguje, co od Rumunska čekat, samozřejmě, že byly i věci, co měl člověk rád, třeba ty hory, tu přírodu nebo tak.“ (Pan A)

„Člověk nemohl nic dělat, prostě, jednu se tam už narodil. S Valachama⁸⁸ se domluvil, všichni jsme uměli rumunsky, vycházelo se s nima, ale žádný velký kamarádství to taky nebylo.“ (Pan C)

Svým způsobem ho lze přirovnat k jednobarevnému pozadí, na němž vynikne menší, ale pestřejší a důvěrnější „tam“ – v Rovensku. Svět české vesnice je pro všechny členy zkoumané rodiny něčím blízkým, tématem, u kterého se nejčastěji vzpomíná na „domov v Rumunsku“, přičemž nejvýznamnější roli zde hrají silné rodinné vazby a pocit sounáležitosti (k rodině, sousedům, ostatním českým vesnicím a Čechům v Rumunsku).

„Rovensko, to je prostě místo, kde se člověk narodil, prožil dětství...vlastně ten domov, dřív...(...). To bylo, to těžko srovnávat třeba s X (název současného bydliště v ČR), i když je to taky vesnice, tak to bylo jiný (...), hodně díky těm lidem, rodině, ale i přátelům,

⁸⁸ „Valaši“ – mezi Čechy v Banátu často používané pojmenování pro Rumuny.

měli tam všichni k sobě tak nějak jako blíž. Všichni o sobě všechno věděli, byl tam takovej duch společnej, večer se venku sedělo před domem, žádná televize, pomáhali si lidi navzájem, s prací na polích, se vším...“ (Paní A)

„Čechy, to bylo kolikrát téma, prostě, kdo přijel z Čech, kdo psal, kdo co zaslechl, teďka to už je i turisticky víc dotčený, že to není žádná událost, už je to takový vlastně normální. Dřív to všechny zajímalo, lidi tak nějak věděli, že se jich to týká, že jsou všichni tak nějak na tom stejně,“ (Pan C)

Pan A a paní B například také uvádějí, že v Rovensku pociťovali určitým způsobem svobodu, pro kterou bylo v okolním Rumunsku, se kterým komunikovali převážně úředním stykem ve věcech administrativních záležitostí, prostoru jen velmi málo.

„Tam, v Rovensku, mohl jsem chodit do kostela, jak jsem chtěl, ne, že bych byl zas tak jako horlivý, to, to ne, ale tak jako byl to určitý způsob prostě, kam člověk může jít a cítit tu svobodu, že jít může. (...)V Rovensku to bylo fajn, člověk si mohl dělat, co chtěl. Mohl být s dětmi, hrát na mandolínu a na všechno a zapomenout na to, že tam, je nějaký svět, čím dál chudší, v tom Rumunsku (...),“ (Pan A)

Oproti tomu „tady“, jak rodina shodně označuje Českou republiku, považují za zemi, do které patří (a vždycky patřili), kde se mají lépe než v Rumunsku. Zároveň v porovnání s Rovenskem od začátku vnímali a stále do jisté míry vnímají odlišný životní styl, rychlejší tempo života, honbu za materiálními statky a větší pohodlí.

Některá setkání s českým prostředím, úřady a lidmi, v prvních měsících a letech po reemigraci (viz.také výše), patří například pro pana A do zkušenosti ztráty určitých ideálů, které před reemigrací o tehdejší Československu a životě v něm měl. Vzpomíná například na setkání s přáteli z období před a po revoluci, kteří se podíleli na humanitární a krajské pomoci Čechům v Banátu, když v roce 1994 uspořádal pro děti své školy zájezd na Pražský Hrad (došlo i ke krátkému setkání s prezidentem).

„Tak jsem jim zavolaal, já budu v Praze, ať s tím počítáte, tak jsme se s nima teda dohodli, že na tom Pražským Hradě mě teda budou čekat. Tak mě tam čekali a teď, jakože co se bude dít, ne, no tak jako nic, jsem prostě v Praze, no tak...no tak vy budete se mnou,

ne (smích). Oni ale ... (jméno pana A), my máme práci, my nemůžeme (...). Protože jsem si říkal, normálně, přeci, na Rovensku taky, když přijeli, tak jsem s nimi byl, ne, přeci a šel s nimi ještě někam a nechal jsem si čas na to. No a tak teď teda jako mě to trošku tenkrát probudilo, že v Praze je všechno jinak, že vlastně, že to nejde, že ty lidi jsou volný pořád,“ (Pan A)

Zároveň pan A výslovně uvedl, že kromě určité deziluze nepovažuje nic po reemigraci do Československa za vyloženě těžké nebo nečekaně složité, samozřejmě kromě výše zmíněných administrativních složitostí. Za jednu z největších idealizací pak považuje představu o české mentalitě.

„Tak věc, která mě určitě zklamala, že Češi nejsou tak poctiví, jak jsem si myslel. Jo, jsem myslel, že jsou od kosti poctivější. A zjistil jsem, že ne, že to není daný jenom tím, že přišla jiná doba a ještě o té době se říká, že nás, nebo Čechy teda, ať už teda Čechy nebo Rumuny, že zkažila socialistická doba (...). A tak, zjistil jsem, že jestliže ten komunistický režim byl špatný, tak byl taky špatný proto, že právě lidi si škodili. Jo, to mě hodně, hodně zklamalo, hodně mi to řeklo tak nák jako o tom, že s tou poctivostí to nebude tak žhavý. Takže jo, zjistilo se, že na tý vesnici tady si jednotliví lidi navzájem škodili a práskali na sebe, byli na sebe zlí a mstili se. (...) A myslím, že v tom je ten rozdíl mezi tím Rumunskem a Českem. Že v Rumunsku fungovala ta Stb, ta Securitate, ale lidé ten pojem toho, že by byla povinnost furt někoho práskat, prostě neměli.“ (Pan A)

Pohled a názor na obě země je u celé rodiny aktualizován a ožíván udržováním kontaktů s Rumunskem. Obvykle alespoň jednou za rok stráví v Rovensku s příbuznými a přáteli, které jezdí navštěvovat, dovolenou. Častým motivem při vyprávění o Rumunsku je u většiny všech zúčastněných také příroda. Někdy způsob vyprávění o přírodě a o krajině paralelně zrcadlí vyprávění o pocitech ze způsobu života na obou místech. Rumunsko a jeho příroda je často popisována například pojmy jako „volnost“, „svoboda“, „dobrodružství“, „fyzická práce“, Česká republika pak pojmy jako „stísněnost“, „zkulturněná příroda“, „málo času“ apod. Svou roli ve vnímání jednotlivých členů rodiny hraje jistě určitá míra idealizace v Rovensku prožitého dětství, přátelství, někdejšího života, romantizace. Všichni si však zároveň svým způsobem uvědomují, že jejich představa je podkreslená pohledem ze současného místa i situace (že něco jiného je

každodenní život v České republice a každodenní život na Rovensku, obojí má své výhody i nevýhody).

„Myslím si, že se musím víc snažit, abych se v Čechách cítila volná. Pořád mě tak jako zaměstnává něco rušivého, třeba doprava, nebo lidi, hlavně teda v Praze. Člověk má pocit, že je jakoby unavenej a každej den vlastně tolik neprožívá. (...) Jsem tady ale spokojená, můžu studovat, být s rodinou... Životní úroveň tu je, si myslím, přes všechny možný nářky některých lidí, velmi vysoká. V Čechách mi jen trochu chybí víc přírody, je tu taková moc zkulturněná, okleštěná. Taky mi chybí větší uvolněnost, a to teda ne, jako, nemyslím mravů, to bych řekla, že je tu uvolněný až dost, možná spíš jako postrádám větší volnost právě kvůli zdejší přírodě a neustálý přítomnosti velkého počtu lidí na jednom místě třeba, který se snažej něco urvat a přitom ale ani vlastně nevědí, za čím se tak honí. (...) Rumunsko ? Jako první mě napadá dobrodružství, volnost, vůně mateřídoušky, domov, příbuzní, fyzická práce, opravdovost prožitku.“ (Dcera)

„Ráda se vracím, do Rumunska, ráda se dívám na kopcovitou krajinu, mám pocit svobody, volnosti, vůně bukového lesa, louky tam tak voněly různými bylinkami a lesními jahodami, které rostly skoro v každé louce, všude bylo plno domácích zvířat, bylo tam pořádně živo. (...) Česká země se mi moc líbí, je to trochu civilizovanější, až na ten větší frmol, uspěchanost. Rumunsko mám ale pořád ráda, cítím se tam volnější, až na tu dřinu na těch polích, ale jednou za rok si to ráda zopakuju.“ (Paní B)

Jak je z výše uvedených úryvků zřejmé, (nejen) tyto výpovědi matky a dcery si jsou velice podobné (jak je zřejmé, obecně jsou si svým způsobem podobné výpovědi všech členů rodiny) - přestože dané rozhovory proběhly individuálně a vzájemně nemohly být situačně ovlivněny, například zaslechnutím části rozhovoru. Relativně vysoká shoda dat je zde ovlivněná podobným smýšlením a sdílením mezi jednotlivými osobami – rodina si vlastně vytváří určitou společnou „verzi“, shoda náhledů je tedy určitým důsledkem společně utvářené rodinné paměti.

Nejmladšímu členovi rodiny, synovi pana A, byly v době reemigrace, jak jsem již výše uvedla, pouhé dva roky. Má tedy opravdu jen velmi útržkovité vzpomínky na život na Rovensku i přestěhování na Trutnovsko (pamatuje si na dlouhou cestu vlakem, která pravděpodobně může být právě cesta do tehdejšího Československa). Reálně lze ale říci, že

jsou jeho prožitky z obou těchto zkušeností v této souvislosti nepodstatné. Symbolicky to svým způsobem dokládá DVD z poslední dovolené v Rumunsku, které sám nafotografoval, natočil a věnoval mi na památku – je z něj patrný pohled člověka, který místa, jež jsou například jeho rodičům důvěrně známá, zachycuje a sleduje prostřednictvím kamery jako někdo, kdo je chce více poznat, kdo k nim přistupuje jako k místům, která je třeba důkladně zkoumat a zachytit (tedy je sám tak důvěrně nezná).

„Já tam jezdím hrozně rád, do Rumunska, moc se mi tam líbí. Vlastně to tam neznám tolik jako rodiče třeba, vím, že tam patříme, nebo že jsem odtamtud, ale je to pro mě, jako bych vlastně možná zpětně objevoval něco, co tam oni už znají a hodně tam prožili.“ (Syn)

Oba synovci mají vzpomínky na Rovensko do určité míry i společné. Vnímají také odlišný životní styl obou zemí.

„Spoustu jsme toho zažili s bráchou, to je taky velká vzpomínka, nebo vzpomínky, že jsme byli kluci, on byl starší, měli jsme povinnosti doma, ale taky vyváděli různý ty všelijaký klukoviny. Rumunsko je hlavně o dřině, o přírodě víc, v Čechách taky, může bejt, ale tady už se žije jinak. I na vesnicích je to jinačí, není tam zase tolik ty práce fyzický jako bylo na Rovensku,“ (Pan D).

„Tak člověk je zvyklej pracovat, ať je kde je, to už je nějak v něm, ale je to jiný než to bylo v Rumunsku. (...) Taky se v Čechách dá dělat víc věcí nebo ty možnosti jsou jiný, jsou tu kina, zábavy, na vesnici třeba míň, ale dá se jet do města, na koupaliště někam, nebo prostě i ten oddech nebo výlety někam, když člověk nepracuje, jsou takový pestřejší vlastně.“ (Pan C)

3.3.2.4. Domov

Během rozhovorů a pozdějšího kódování sebraných dat se vytvořil objemný soubor odpovědí na tři následující výzkumné otázky. Vzhledem k tomu, že zkoumané téma je velice široké a samotný pojem domova, jak mu v této práci rozumím a jak jsem ho v teoretické části definovala, je „multidimezionální, vycházející z individuální a skupinové

zkušenosti a aktuální situace jednotlivce“⁸⁹, zpracovala jsem odpovědi do následujících tří podkapitol tak, aby reflektovaly rozmanitost a mnohovrstevnatost tématu, a zároveň podaly systematickou analýzu a interpretaci velkého množství sebraných dat s důrazem na jejich nejvýznamnější motivy a výsledky.

1. Výzkumná otázka „*Co je podle vás a pro vás domov?*“ byla tematicky širěji specifikována a doplněna, ať už přímo otázkami vytvořenými v rámci guide listů nebo spontánně přímo v samotných odpovědích zkoumaných osob podtématy: co nebo kdo všechno může být domov, význam pojmu domov, co znamená být doma a cítit se jako doma, co je „ne-domov“ - opak domova.

Pro ilustraci nejprve cituji některé výňatky z rozhovorů:

Pan A: „*Domov jsou pro mě Čechy. Rodina, samozřejmě, to nepostradatelně, ale taky ta česká země, ta vlast.*“

Paní B: „*Domov je, tam, kde mám rodinu. To je pro mě nejdůležitější. Rodina, dům, krajina, přátelé, spousta kytek, tam, kde mám svoje hnízdečko. Ale rodina je v tom všem to hlavní.*“

Dcera: „*Domov pro mě představují hlavně členové rodiny, i té širší, protože se všichni hodně setkáváme, prostě „mí“ lidé. (...) Domov jsou i neopakovatelné vzpomínky na dětství v Čechách i v Rumunsku.*“

Syn: „*Domov je pro mě naše rodina, náš dům. Když jsme spolu a když se mám kam vracet, odněkud. Vlastně, domov je, kde jsem vyrůstal, kde to znám.*“

Pan C: „*Já jsem doma u nás, kde bydlíme, s manželkou, s rodinou. Kde mám práci, kde jsou známí a přátelé. Kde se cejtím dobře, to je doma, tady u nás.*“

Pan D: „*Tak domov je pro mě, kde jsem ho pro mě a pro rodinu vybudoval, kde jsme ho společně vytvořili, kde žijeme a vychováváme děti. Je to náš byt, ale to místo je spíš, to může bejt kdekoliv, prostě kde ho člověk vytvoří a pak k němu má vztah. Ale důležitější jsou pak i rodina a přátelé, ne jenom být jako někde, kde je dobře, ale i s těma lidma, s kterýma je dobře.*“

⁸⁹ Viz. kapitola Konceptualizace pojmu domov.

Z rozhovorů vyplynulo, že pro všechny zúčastněné osoby je pro vlastní porozumění a definování toho, co je pro ně domov, nejdůležitější **rodina**. Rodinou označovali jak nukleární, tak širší rodinu, dále přiřazovali další blízké osoby, jako přátele a dobré známé. Druhým nejvýznamnějším momentem se pak stalo „místo, kde bydlím“, dům, byt. Na pomyslném třetím místě se objevila Česká republika obecně, na čtvrtém pak konkrétní obec či region. Česká republika pak byla hodnocena v této souvislosti jako vlast, země předků – tedy domov ve smyslu vlast. (Bachelard (1990) by silnou citovou vazuy na konkrétní místo, zde na konkrétní místo, které pro někoho znamená domov, nazval topofilie).

Od rodiny se také odvíjejí i další odpovědi. „Být doma“ znamená shodně pro všechny zúčastněné v první řadě „být s rodinou“, „cítit se jako doma“ pak i činnosti vyjadřující vzájemnou komunikaci a interakci mezi jednotlivými členy rodiny – nejčastější odpovědi byly „povídat si s rodinou“. Jde tedy o určitý sociální a emotivní rozměr domova.

V odpovědích se rovněž objevil i motiv aktivního jednání. V úryvcích je explicitně vyjádřen zejména u pana D, pan C i pan A (dokonce i paní B) se však rovněž na budování svých domovů aktivně podíleli, jde tedy i o motiv určité vlastní aktivity, jednání ve světě, které domov aktivně vytváří – domov je zde vlastně praxí, jednáním, má dynamický aspekt.

Analogicky pak vyplynulo, že opakem domova je pro zúčastněné absence výše popsaného – v první řadě rodiny. V odpovědích se rovněž zrcadlila vysoká hodnota rodinných vztahů, jejichž případná neexistence byla vyjádřena, pro ilustraci, například takto:

„Podle mě je opakem domova izolace, samota, rezignace na život.“ (Dcera pana A)

„Opakem domova je tam, kde se nedomluví.“ (Paní B)

Všichni členové zkoumané rodiny tedy domovu rozumí svým způsobem docela podobně: porozumění a vyjednávání pojmu domov se odehrává v rámci udržování a konstruování společné rodinné paměti, jejího neustálého aktualizování, v rámci vzájemných interakcí a vzájemného komunikativního zvýznamňování – porozumění pojmu domov se tedy ve zkoumané rodině vytváří společně.

Společné vytváření porozumění a „verzí“ v rodině může ilustrovat i jedna z mých vzpomínek na jedno ze společných vyprávění, kdy pan A s panem D vzpomínali na léto, ve kterém se mladý pan D vypravil do Čech. Pan A s rodinou již zde bydleli, a protože telefonický kontakt byl tehdy z Rumunska těžko dostupný, došlo ke shodě náhod, kdy pan A s rodinou odjeli do Rumunska, zatímco pan D přijel do ČR a našel strýcův dům prázdný a zamčený. U vyprávění byla přítomná i paní B a syn, kteří se čas od času k příběhu připojili třeba slovy „a ještě řekněte, jak tam vlezl okýnkem od sklepa a sousedka mu uvařila kuře...“, nebo „ještě jsi zapomněl na to a či ono, měl bys říct také...“. Bylo zřejmé, že přítomní znají podobnou, společnou verzi příběhu, po mnohokrát opakovaného, že by příběh vyprávěli všichni svým způsobem podobně, že ho mají zvnitřněný, jsou s jeho jednotlivými situacemi důvěrně seznámeni – i toto konkrétní vyprávění, které bylo určeno mně, probíhalo svým způsobem „společně“.

2. Výzkumná otázka „Kde je pro vás domov?“ byla tematicky širěji specifikována a doplněna, ať už přímo otázkami vytvořenými v rámci guide listů nebo spontánně přímo v samotných odpovědích zkoumaných osob podtématy: domov v nějakém konkrétním místě, domov v Rumunsku, domov v Čechách, domov v představě, ve vzpomínkách, ve věcech, místo, odkud jsem, kam patřím, identita (považuji se za...).

Pro ilustraci nejprve cituji některé výňatky z rozhovorů:

„Ne, nemám domov v Rumunsku. (...) ...ten pojem se, pojem, jestli jsem doma tady nebo tam, úplně vymazal, je to nějak úplně mimo nějakou diskusi...doma, nemůžu tam být doma, když tam nebydlím, když jsem pryč. Má tam člověk přecijenom nějaký vzpomínky, a tak, to ano, ale nedá se říct, že by tam byl člověk jako doma.“ (Pan A)

„Rovensko je a bude můj domov, mám to tam ráda. (...) Domov pro mě znamená být se svou rodinou, tady nebo v Rumunsku.“ (Paní B)“

„Vnímám Rovensko jako svůj současný domov, ale pouze v mojí mysli. Vím, že kdybych se tam vrátila, už bych Rovensko vnímala jinak. Vlastně jsem si zakonzervovala svoje vzpomínky na domov a neodmyslitelně ke mně patří.“ (Dcera)

„Domov je pro mě tady. Náš dům, Čechy. Vzpomínky na domov v Rovensku se mi vlastně trochu motají s tím, co znám z vyprávění nebo z nějaké fotky. Ale vyrůstal jsem tady, takže pro mě je to domov.“ (Syn)

„Tak vzpomínám na Rovensko i jako na domov, protože jsem tam vyrostl a domov to pro mě byl. Doma jsem ale i tady, protože už je to dlouho, co tu jsem a mám tu rodinu. Je to vlastně takový druhý domov, takový současný, ale vím, že doma bylo kdysi i v Rovensku, že tam to místo je.“ (Pan C)

„No doma jsem určitě tady, v (...). V Rovensku už nejsem doma, jsou tam doma moji příbuzní, tak, jako já jsem doma tady, protože oni tam bydlí. Já tam nebydlím, tak tam nejsem doma, ale vzpomínám, že to pro mě byl domov jako pro kluka, když jsem byl malej.“ (Pan D)

Na rozdíl od předchozí otázky, ze které vyplynula poměrně velká shoda odpovědí a vnímání pojmu domov u všech zúčastněných osob, se v této otázce projevila větší variabilita odpovědí v závislosti na individuálním vnímání a postojích.

Shodným prvkem lze označit určité udržování *povědomí dvou domovů* – původního, minulého v Rovensku a současného v ČR, přičemž u všech zúčastněných hrají do určité míry významnou roli vzpomínky na domov v Rovensku. Oba domovy jsou vnímány především na základě velkého významu výše pojednaných rodinných vazeb – v Rovensku dříve žili se svojí rodinou, nyní v ČR žijí také se svojí rodinou, z čehož plyne poměrně přirozená analogie – domov byl pro zúčastněné osoby před reemigrací v Rovensku, nyní je pro ně aktuální jejich domov současný. Jednotlivé osoby se pak liší ve svých odpovědích právě mírou významu, který pro ně v současnosti má dřívější domov v Rovensku.

Nejjednoznačněji vnímá svůj domov jako domov v ČR syn pana A, což je vzhledem k jeho věku v době přestěhování vcelku pochopitelné. Ve srovnání s ostatními je jeho prožitek starého domova v Rovensku nepatrný, představu o něm má spíše z vyprávění a pozdějších dovolených, než na základě své vlastní paměti.

Dcera pana A již má podle svých slov vzpomínek více, ale vzhledem k věku čtyř let, ve kterých Rovensko opustila, jde spíše o vzpomínky dětské, emotivně a romanticky zabarvené (i z pozdějšího vyprávění rodičů) jako domov, ze kterého s rodinou odešla.

Vnímá Rovensko „jako svůj současný domov, ale pouze v mé mysli.“ (Dcera pana A) Prožitek původního domova je pro ni důležitější a zásadnější než ty další, které v jejím životě po reemigraci následovaly. V představě dcery pana A má totiž její vlastní porozumění a definování toho, co je domov, stejné parametry jako domov současný – „domov je (byl) tam, kde je (byla) moje rodina“. Zároveň si však uvědomuje rozdíl mezi představou domova v Rovensku a reálným Rovenskem – domov v Rovensku je dávno minulý, zakonzervovaný do vzpomínky a představy, odlišný od případného života, který by na ni v současnosti v Rovensku čekal.

„Lidé jsou pro mě důležitější než místo. V dětství jsme se pak ještě jednou stěhovali, a teď žiju s přítelem v Praze, takže jsem si možná povědomě nevytvořila k žádnému místu pouto. Ale když vzpomínám na Rovensko s jeho krajinou, tak na mě jako domov působí více, i když vím, že už tam plně nepatřím.“ (Dcera pana A)

Nejjednoznačněji vnímá jako svůj domov – domov v Rovensku, paní B („Rovensko je a bude můj domov, mám to tam ráda“.) Zároveň však říká, podobně, jako její dcera, že nezáleží tolik na místě, jako na blízkosti rodiny („domov pro mě znamená být se svou rodinou, tady nebo v Rumunsku.“). Poměrně stejné rozložení významu na obě místa jejího rozumění „místa, kde mám domov“ je nejvíce ovlivněno tím, že v Rovensku má stále velkou část své původní nukleární rodiny – především své rodiče a bratra s rodinou (ze všech zúčastněných osob je také paní B tou, která nejvíce zvažovala odchod z Rovenska právě kvůli strachu z odloučení od ostatních členů svojí rodiny).

Pan A klade ve svých výpovědích důraz na to, že domov v Rovensku vnímal jako izolovaný od ostatní země, kterou pokládal za „cizí“. Domov v Rovensku, založený na rodinných a přátelských vazbách, považuje rovněž za významný a uložený v paměti, avšak často zdůrazňuje pocit vykořeněnosti a touhu po životě ve vlasti – Čechách.

„Já jsem byl v Rumunsku v cizině, dost jsem to cítil, že člověk neměl moc naději, musel být doma tam, musel být jakoby ve své vlasti, ale to nebylo, moje...Rumunsko. Já jsem měl Čechy, to byl domov.“

Po reemigraci si rozdíl mezi původním domovem v Rovensku a novým domovem uvědomoval i takto:

„Ležel jsem tady takhle nad barákem, v trávě, když jsem měl jako čas, a koukal se na tu druhou stranu. A najednou jsem si říkal, když jsem tak koukal na ten kopec naproti, ježišmarjá, já jsem tam nikdy v dětství nechodil, neběhal, to prostě není mý, já jsem tam nikdy nebyl a zdálo se mi to takový tragický. Zdálo se mi to trochu nějaký divný. Prostě tady mám domov, tady jsem, ale v Rovensku to nemám, i když tam to mám proběhaný. Tady to nebylo takový to bezstarostný běhání, jako máš v dětství, že jsem chodil za kravama a pásával jsem různě ovce. Tady jsem do toho přišel, nebyl jsem tu od narození, ale to asi, možná, když se člověk přestěhuje, když žil někde jinde, cítí to samý. (...).“ (Pan A)

Oba synovci pana A, pan C i pan D, považují za svůj domov ČR. Původní domov v Rovensku chápou shodně jako místo, kde vyrůstali, jako dávný, minulý domov, který si připomínají, ale uvědomují si jeho existenci spíše v představě a vzpomínce. I u nich je patrná určitá míra romantizace, zároveň však trochu zeslabená skutečností, že z něj odešli s touhou po novém životě v Čechách.

Vedle tématu „domov ve vzpomínkách“ se během rozhovorů také objevilo téma „domov ve věcech“. Lze jej shrnout do dvou oblastí. Za první, věci doma, v domě – kde bydlím, co a proč tam mám, co to pro mě znamená. Ukázalo se, že materiální stránka domova je sice všemi zúčastněnými osobami považována za nepostradatelnou součást „místa, kde bydlím“, avšak v první řadě jsou pro ně mnohem důležitější rodinné vazby a přítomnost ostatních členů rodiny. Například na otázku „představte si, že odjíždíte na několik měsíců daleko od domova, jaký předmět byste si vzal/a s sebou jako vzpomínku na domov?“ téměř všichni shodně odpověděli, že by si s sebou vzali fotografii rodiny nebo někoho blízkého. Když jsme hovořili o věcech, které jsou důležité v jejich domě či bytě, nejčastější odpovědí byl stůl v kuchyni a sedací souprava v obývacím pokoji, protože se u něj tráví společný čas (v rodině, s přáteli, návštěvami). Věci (předměty) se tedy ukázaly být spíše zástupným prostředkem, jehož význam není pro zúčastněné sám o sobě, ale v tom, jak se vztahuje k významu pro ně podstatnějšímu – k blízkým lidem, rodině.

Za druhé, podobnou, vlastně analogickou roli mají pro zúčastněné osoby předměty, které si uchovávají jako vzpomínku na domov v Rumunsku. „Domov ve vzpomínkách“ je tedy velmi úzce spjat s „domovem ve věcech“, i zde předměty zástupně symbolizují vzpomínky na osoby (kolovrat po mamince), místo (předměty ze starého domu) nebo Rumunsko samotné.

Připomínání si původního domova v rodině probíhá přirozeně, často prostřednictvím jídla. Občas paní B (rovněž manželky nebo další ženy v rodinách pana C a pana D, které rovněž pocházejí z Rumunska), uvaří typické pokrmy, které se vařily v Rumunsku (kukuřičná kaše, opečený sýr, sármy⁹⁰, šípková nebo ostružinová marmeláda). Příležitost pro vaření těchto jídel se v průběhu roku naskytne jak pro rodinu, tak pro návštěvu, často příbuzných či známých. Taková setkání jsou pak rovněž naplněna vyprávěním a tématy, která přirozeně oživují vzpomínky i pocit sounáležitosti a identifikace sebe sama jakožto „Čechů z Rumunska.“ V neposlední řadě se Rumunsko svým způsobem připomíná rovněž v jazyce – který v sobě stále do určité míry nese stopy specifického dialektu a způsobu vyjadřování Čechů v Banátu (specifické výrazy, někdy i intonace). Tyto interakce upevňují a aktualizují společné rodinné vnímání a rozumění jak tomu, co pro ně znamená domov, tak i uchopení své identity, původu, přináležení - jde o společně utvářená porozumění.

„V rodině si Rumunsko připomínáme spíš nevědomky, ne tolik jako nějak záměrně. Nejvíce asi jídlem, že se vaří někdy jídla, která jsme jedli a vaří se na Rumunsku, vlastně vůbec mezi Čechy v Banátu. Ale to není z nějakého důvodu zvláštního, máme to prostě rádi a patří to do rodiny, tak přirozeně nějak. (...) Někdy, ale ne zas často, se někde objeví nebo si pustíme hudbu, co známe z Rumunska, takové ty jejich typické rytmy⁹¹. (...) Taký si občas s částí rodiny, kterou na Rumunsku máme, telefonujeme.“ (Dcera pana A)

Reemigrace, otázky ohledně domova, vlastně dvou domovů, „starého“ a „nového“, stejně tak jako dvou míst a dvou zemí, Rumunska a České republiky, se nutně a velmi zblízka dotýkají otázky původu – ve smyslu sebeidentifikace, identity, sebeuvědomění - otázky a odpovědi „odkud jsem / považuji se za...“. Protože téma Čechů z Banátu znám a

⁹⁰ Tradiční „banátský“ pokrm, při jehož přípravě se balí do zelených listů směs vepřového masa, rýže, koření, vajíčka, případně zeleniny a mouky. Hotový pokrm se podává s rajskou nebo paprikovou omáčkou.

⁹¹ Taková hudba například také podbarvuje výše zmíněný videozáznam dovolené na DVD od syna pana A.

zajímám se o ně již mnoho let, chtěla jsem předejít vlastním projekcím a již předem utvořeným názorům a zažitým zjištěním, snažila jsem se v rozhovorech na toto téma spíše naslouchat, než se tázat. Naštěstí jde o téma pro všechny zúčastněné natolik blízké a významné, že se o něm během rozhovorů začali sami bavit, a to natolik dostatečně, že nebylo potřeba mnoho dalších, konkrétně zaměřených či přímých otázek, které by mohly případně směřovat či ovlivňovat odpovědi trochu jinak, než by tomu bylo v případě, když dotazování hovoří spontánně.

Kromě obou dětí pana A, dcery a syna, kteří byli v době, kdy rodina ještě žila v Rovensku, příliš malí, a tak je jejich výpověď na tomto místě irelevantní, se všichni ostatní zúčastnění shodli na tom, že v době před reemigrací se v Rovensku považovali za „*Čechy žijící v Rumunsku, cizí zemi, daleko od své vlasti*“. (Pan A)

Všichni zúčastnění, včetně dětí pana A, se pak shodli na tom, že v České republice se cítí a považují za „*Čechy z Rumunska*“ (tedy za příslušníky české menšiny z rumunského Banátu, kteří se považují za Čechy a označením „z Rumunska“ se hlásí k zemi, ve které žili před reemigrací).

Vnímání jednotlivých osob se pak individuálně odlišuje při odpovědích „kam patřím“. Nejmladší člen rodiny, syn, jednoznačně uvedl, že svoji vlastní situaci vnímá tak, že pochází z Rovenska, ale patří do České republiky. Dcera pak nemá zcela jasně vyhraněné ani jedno z míst:

„I když jsem moc ráda v Čechách i v Rumunsku, cítím se někdy, že nepatřím úplně ani sem, ani tam. Ale to mi vlastně nijak nevadí. Myslím si ale, že o něco víc už patřím sem a do tohoto způsobu života. Až budu ještě starší, tak třeba sem budu patřit ještě víc anebo naopak odejdu někam zase třeba úplně jinam.“

Paní B pak za místo, kam patří, považuje stejnou měrou místa obě.

Pánové A, C i D za místo, kam patří, považují Českou republiku, Rovensko však nevnímají jako místo, kam by nijak nepatřili.

U pana C jsem během výzkumu i zpracovávání dat měla neustále na mysli jeho svým způsobem specifickou roli – na jeho osobě jsem sledovala, zda jeho určité vzdálení se za poslední zhruba dva roky od společného rodinného udržování kontaktů, návštěv a

interakcí, jeho odpovědi od ostatních členů rodiny nějak zásadně odlišuje, zda se jeho vnímání porozumění pojmu domov vlivem menší intenzity společného stýkání nějak změnilo. Došla jsem k závěru, že nikoliv (za prvé se pan C stále účastní hlavních rodinných událostí, na kterých se společné rodinné chápání a rozumění utváří, aktualizuje a potvrzuje, podle časových možností se účastní i jiných rodinných dnů a návštěv, za druhé, necelé dva roky jsou zřejmě velice krátká doba na to, aby oslabila a změnila jeho porozumění, zejména pojmu domov, jež se dlouho před tím utvářelo právě v rámci společné rodinné paměti, historie, událostí, interakcí a vazeb).

3. Výzkumná otázka „Co pro vás po přestěhování do Čech bylo důležité pro to, abyste nové místo začal/a považovat za svůj domov?“ byla tematicky širěji specifikována a doplněna, ať už přímo otázkami vytvořenými v rámci guide listů nebo spontánně přímo v samotných odpovědích zkoumaných osob podtématy: s kým nebo vůči komu / čemu je domov vyjednáván, jakou roli hraje situace a kontext, jakou roli hraje původní domov v současném životě, jak se do něj promítl nebo promítá.

Pro ilustraci nejprve cituji některé výňatky z rozhovorů:

„Tak určitě, když jsme se na novém místě trochu zabydleli, zvykli si, tak jako, že se zavedl nějaký chod té domácnosti. K tomu patřilo nezbytně samozřejmě to, že jsme tam všichni, celá rodina, i pak už s dětmi. Navíc jsem byl rád, že se nám podařilo se tu uchytit a byl jsem hlavně taky šťastný, to jako jedna z nejdůležitějších věcí bylo, to vědomí, že jsme konečně v Čechách.“ (Pan A)

„Důležitý pro mě byly naše děti, manžel, zaměstnání, nějaké to bydlení, než jsem se seznámila s novými přáteli, nějaký ten rok bydlení tady, tady se všude mluvilo česky, to bylo milé. V jiné zemi bych nechtěla bydlet.“ (Paní B)

„Že jsem tu s mojí rodinou a to mi stačí.“ (Dcera)

„To jsem byl moc malý. Rodiče vyprávějí, že když jsme přijeli vlakem do Čech, ptal jsem se, kdy zase půjdeme domů, do toho domečku našeho. A najednou jsem prostě pak byl doma tady, ani jsem o tom nevěděl, pro dítě takhle malé bylo asi hlavní, že bylo s rodiči, že jsme byli všichni pohromadě.“ (Syn)

„Že jsem tu měl za kým jít, že jsem se dobře domluvil a našel jsem práci, že jsem tu tak jako dobře nějak zapadl a taky, že se mi tu líbilo.“ (Pan C)

„Tak to jsem byl kluk, mladej, hodně, nadšenej, líbilo se mi tu všechno. Taky bylo vlastně dobrý, když pak přijeli do Čech i moji rodiče a bydleli jsme pak ještě chvíli spolu, že to bylo takový rodinný, prostě jo, chtěl jsem do Čech a dostal jsem se sem a už to všechno nějak šlo samo.“ (Pan D)

Pro všechny zúčastněné osoby měla na budování nového života a domova po reemigraci jednoznačně pozitivní vliv okolnost, že si přestěhování právě do tehdejšího Československa velmi přály (u dětí jde samozřejmě o přání jejich rodičů). Další významnou okolností byla již výše pojednaná rodina (její přítomnost, vzbuzující pocit domova a bezpečí). Dalšími pozitivními faktory byla přítomnost některých vzdálenějších příbuzných a známých, kteří se z Rumunska přestěhovali již dříve a poměrně blízké kulturní prostředí, zejména jazykové, které velkou měrou mírnilo nejistotu z nového prostředí. Negativní zkušenosti a překážky, na které zúčastnění po přestěhování narazili, zejména pan A, viz. výše popsané administrativní komplikace, určitá ztráta iluzí o české povaze či setkání s jiným životním stylem, nebyly tak hlubokého charakteru, aby nějak zásadně ovlivnily rozhodnutí usadit se a žít v Čechách.

Dřívější způsob života v Rovensku a zkušenost domova měly vliv na budování nového života po reemigraci zejména na nukleární rodinu pana A (vzpomínané místo, tedy domov v Rovensku, u nich tedy do určité míry zafungoval jako prostředek ke konstruování nově žitého světa na novém místě. Ferguson a Gupta, 1992). Podobně jako v Rovensku si pan A s paní B přáli mít i v Čechách vlastní dům s malým hospodářstvím, čehož také postupně dosáhli. Interiér prvních bytů, ve kterých bydleli, posléze i domu, byl ovlivněn zvyklostmi výzdoby českých vesnic v Banátu jen relativně málo. Za prvé si s sebou nepřivezli mnoho věcí, a i ty, které si uchovali, postupně nabyly spíše charakteru upomínkových předmětů, za druhé se vybavení i výzdoba bytů i pozdějšího domu postupně plně přizpůsobila českým zvykům. Synovci pana A, vzhledem k svému věku v době života v Rovensku, si oba zařídili bydlení v bytech. Podle svých slov se sice na chodu tehdejší domácnosti podíleli, ale neměli k jejímu charakteru vytvořeno žádné významnější pouto, aby měli potřebu podobný způsob života znovu vyhledávat. Spíše než

kopírovat materiální stránku domova si všichni zúčastnění přáli i v novém bydlišti uchovávat standart svých rodinných (a přátelských) kontaktů a vazeb.

3.3.2.5. Reakce okolí: přijetí majoritou

S přijetím majoritního okolí neměl nikdo z informátorů po reemigraci žádný zásadní problém. Do blízkého kontaktu s majoritním českým obyvatelstvem se dostali pan A, paní B a pan C, kteří museli mít ještě před příchodem do Čech zajištěn na novém místě nástup do zaměstnání, poměrně záhy po svém příchodu z Rumunska.

Pan A a paní B nejprve pracovali v pivovaru, kde jim zajistili místo přátelé z Trutnova. Pan A asi po měsíci získal učitelské místo ve škole.

„(...) a mezitím šli na školský úřad se mnou a tam jim dali seznam škol, který ještě neměly obsazený učitelský místa, a tak zavolal (známý) asi na druhou školu, (...), a říkal, my tady máme kamaráda z Rumunska, on je učitelem a chtěl by učit. A ta paní učitelka řekla, tak ho sem pošlete, já ho беру (smích). No, prostě se vůbec neptala, jestli umí česky. No a pak jsme zjistili, že ta učitelka brala mě, protože nechtěla vzít zpátky důchodkyni, se kterou se hádala, dokonce nenáviděla (smích) a to byl prostě ten důvod, ale naštěstí ty ostatní pracovnice školy to braly tak dobře a bylo to fajn, dobrý.“ (Pan A)

Zhruba po roce se pan A stal ve škole ředitelem.

„Hned po roce chtěli změnit tu ředitelku, protože ona tam byla už od hodně dávna, no a jak se doba změnila, tak už byli zoufalí z toho, že všude je změnili a jenom v (název) že maj pořád jako komunistickou ředitelku a tak, takže pak teda jsem to místo vzal, když teda mně ho nabízeli, jako ředitelské tam, no a tak to bylo pořád dobrý, s těmi pracovníci, ale tak už to nebylo tak dobrý, jako když jsem přicházel (smích), musel jsem jim pak občas i poroučet a tak, jako že bych něco chtěl jinak, ale to už bejvá. Ale jinak to tam bylo pěkné,“ (Pan A)

Přijetí pana A na školu bylo tedy podle jeho slov vřelé, navíc škola manželům nabídla ubytování.

Paní B získala po několika měsících zaměstnání v zemědělství, rovněž s nabídkou služebního bytu, který přijali. Oba manželé byli (a stále jsou) velmi pilní a pracovití, z rumunských hor zvyklí na náročnou práci v hospodářství a na polích. Mezi zkušenosti z poznávání nového prostředí a jeho zákonitostí tak patřilo například poznání, že i ochota a pracovitost, na rozdíl od světa rovenské vesnice, a navzdory potřebě zastat kus práce, může být svázána a omezena danými pravidly.

„No a tak když tam (paní B) začala pracovat, tak to vlastně trochu odnesla, to bylo trochu špatný. Ale jí se tam jinak líbilo, mně se tam taky líbilo. Ale právě, jsem tam párkrát byl a oni mě tam nechtěli nechat pracovat, jakože pomáhat nechtěli, protože jako jo, bezpečnost práce, a tak, takže to jsem jako chápal, ale třeba byla (paní B) i nemocná a chtěl jsem jí pomoci a pak oni měli řeči, že tedy, že je to špatný, a tak asi jako, jo.“ (Pan A)

Určité nepochopení s majoritním okolím tak bylo zapříčiněno neznalostí některých zákonitostí, na které nebyli pan A s paní B zvyklí, které neznali. Postupně si však způsoby fungování jejich nového, okolního světa osvojovali a nesetkali se podle svých slov s žádným závažným problémem ze strany majoritního obyvatelstva.

Paní B po několika letech místo v zemědělství opustila, určitou dobu pracovala v domově důchodců a nakonec se stala kuchařkou ve škole, kde je pan A ředitelem. To se stalo zajímavým momentem setkání obou světů – českorumunského a českého. Kolegové a rodiče žáků o původu pana A i paní B věděli, navzájem spolu i díky skvělým pedagogickým schopnostem pana A vřele vycházeli, navíc uvítali a kladně ocenili i kuchařské dovednosti paní B.

„Tak jsme si říkali, tak to zkusíme, ukážeme jim něco od nás, ať ochutnají...tak jsem občas uvařila i něco z Rumunska, co jsme vařili na Rovensku, a ono to těm dětem chutnalo, a chtěli to zase, i rodiče se nás pak ptali, co jsme to vařili, a tak, zajímali se, to bylo takový jako hezký,“ (Paní B)

Pan C měl zajištěno zaměstnání v továrenské výrobě v Chebu, kde jeho spolupracovníci byli zčásti rovněž reemigranti z Banátu. S přijetím v pracovním kolektivu tedy neměl žádnou potíž, kontakt s českými kolegy a nadřízenými byl rovněž bezproblémový (podnik si prý pracovitosti svých zaměstnanců z Banátu cenil).

„My jsme tam byli taková jako parta, všichni, bylo nás víc, pracovat jsme uměli, takže to bylo všechno dobrý,“ (Pan C)

Určitou míru konfrontace s okolím pocítil pan D. Po nástupu na školu, kam byl přijat, si spolužáci všimli určité odlišnosti v mluvě a psaném projevu s určitým nedostatkem v gramatice, který je u krajanů z Banátu dán odlišným způsobem výuky a menšímu důrazu na vzdělání, který je v prostředí českých vesnic v Rumunsku kladen u dětí mnohdy spíše na pomoc v hospodářství a potřebu zaměstnání kvůli výdělku. Spolužáci si však podle pana D brzo zvykli (navíc šlo o střední odborné učiliště, kde nebyl hlavní důraz kladen na jazyk) a postupně se spřátelili.

„Tak ne, že by to bylo jako nějaký hrozný, ale prostě jsem byl trochu prostě jinej, mezi nima, snažil jsem se rozkoukat rychle a pak to šlo. Nějakou dobu jsem byl „ten z Rumunská“, ale pak se to stalo spíš jako přezdívka, že už to nemysleli tak jako na začátku třeba, už to bylo takový mezi kamaráda. Ale zvyk jsem si tam a zapadnul jsem potom,“ (Pan D)

Děti pana A žádné potíže s přijetím okolí nepocítily.

„(...) tak malé dítě to asi ani nijak neřeší, že jo, nejdřív, a pak, když jde třeba do školy, už, mezi ostatní děti, když jde třeba do první třídy, tak všechny ty děti jsou tam taky poprvé a nějak úplně přirozeně tam mezi ně prostě zapadne,“ (Dcera).

Všichni zúčastnění se shodli na tom, že skutečnost převážně bezproblémového přijetí ze strany svého okolí měla na jejich pocit z nového prostředí při budování nového života jednoznačně pozitivní vliv (*„tak určitě to člověk vnímá, jak ho lidi přijmou, je to určitě, myslím, důležité...“ (Pan C)*).

3.3.2.6. Náboženství

Jak je uvedeno výše, v části o historickém pozadí existence české menšiny v rumunském Banátu, hrála víra a příslušnost k určité církvi u některých skupin banátských Čechů významnou roli. Při reemigraci a návratu do Čech například části reemigrantů z české banátské vesnice Svatá Helena značnou měrou pomohla jejich příslušnost k baptistické církvi, jejíž sbory příchozím poskytly pomoc při vstupu do české společnosti a jejich integraci (Nešpor, 2002). Zajímalo mě proto, zda a jakou roli hrálo náboženské vyznání u mých informátorů.

Obyvatelé Rovenska jsou, až na malé výjimky představující baptistické vyznání, z téměř naprosté většiny příslušníci římskokatolické církve (Plíšek, Viková, 1991). K této víře byli vychováni a hlásí se k ní všichni informátoři mého výzkumu. Jak vyplynulo z rozhovorů, neměla tato skutečnost na jejich reemigraci žádný zvláštní vliv.

Určitý vliv však náboženství mělo na vnímání vztahu k novému a starému domovu.

„Když tu byl člověk vlastně najednou v jiném prostředí, než byl zvyklý, kde to vlastně důvěrně znal (...), tak věděl, že vždycky může jít do kostela, kde je takový ten duch, ten klid, to trochu známé (...). Na vesnici, i tady, se tam člověk setkává s lidmi, se sousedy, i když je pravda, že v Čechách to je trochu jiné,“ (Paní B)

Přestože pan A uvedl, že jeho vztah k víře není vyloženě horlivý (*„Tam, v Rovensku, mohl jsem chodit do kostela, jak jsem chtěl, ne, že bych byl zas tak jako horlivý, to, to ne, ale tak jako byl to určitý způsob prostě, kam člověk může jít a cítit tu svobodu, že jít může“*), byla jeho role v Rovensku podobně specifická, jako role „velebného pána“⁹² – kněze. Velebný pán i pan učitel, znamenali (a stále znamenají) ve světě českých vesnic v Rumunsku nejen výkon obecně prospěšné funkce v rámci svého povolání, ale zároveň v sobě nesou hodnotu významné společenské role – pan učitel i pan farář jsou osoby, svým způsobem autority, významné i v rámci sociálního a kulturního života obce⁹³ *„(...) Jakože na Rovensku jo, to přece hodně lidí vědělo, tam je ten, na Gerníce zase učí někdo jiný, takže člověk byl jako známý v určitém okruhu lidí z Čech, který to třeba zajímalo, ale*

⁹² A. Časté pojmenování kněze mezi Čechy v rumunském Banátu. B. Viz. výše – Daneš, 1982:52.

⁹³ Někdy více obcí – vesnic. Kněz obvykle objíždí více vesnic, které mu jsou svěřeny.

jinak...jinak právě v té vesnici přese všechno byl jako učitel, svůj význam, nějaký, to mělo.“ (Pan A)

I z tohoto důvodu byl zážitek návštěvy kostela po reemigraci svým způsobem pro pana A a paní B trochu rozporuplný – pokud jde například o vztah k domovu, poskytl jim určitou podobnou atmosféru a jistotu, na kterou byli zvyklí z Rovenska. Na stranu druhou byl v rámci nového domova zákonitě naplněn novými vjemy a určitou absencí důvěrně známého (například konkrétní osoby kněze a lidí, kteří se v rovenském kostele pravidelně setkávali). Podle slov paní B však spíše přítomnost katolického kostela působila v souhrnu spíše kladně (*„jít do kostela, to je prostě vlastně taková událost, která znamená něco trochu podobného tady i v Rovensku.*“ Paní B)

Ostatní osoby zúčastněné v mém výzkumu považují podle svých slov své náboženské vyznání za víru, ke které se hlásí (*„Tak chodíme, někdy, i s dětmi, do kostela, je to taková tradice.*“ Pan D). Nehrála však pro ně v rámci reemigrace nijak zvlášť významnou roli.

3.3.3. Závěry

Význam, porozumění a utváření pojmu domov

Předmětem tohoto výzkumu bylo porozumění dané rodiny tomu, co je pro ni domov – jak tomuto pojmu rozumějí, jak jej vyjednávají, k čemu ho její členové vztahují. Toto rozumění a vyjednávání se ve zkoumané rodině děje v kontextu povědomí dvou domovů, jakési duality starého, minulého, a nového, současného domova (domova v Rumunsku a domova v Čechách).

Pojmy „starý“ a „nový“ domov však nepoužívám a nerozumím jim v této práci a v tomto kontextu v jejich absolutním smyslu, nýbrž je uchopuji spíše z určité perspektivy: domov je velice situovaný koncept, ovlivněný aktuálním kontextem, obě hlediska „starý“ a „nový“ se vzájemně prolínají, jde vlastně určitým způsobem o dva aspekty téhož. „Starý“ domov stále aktivně působí, stále je součástí současného vnímání domova obecně, vzpomínání na domov – „minulost“ a „současnost“ tak jsou v tomto kontextu záležitostmi situačními a situovanými, ovlivněnými kontextem. Perspektiva pohledu na pojednávanou

tematiku domova se tedy u členů zkoumané rodiny formuje z aktuálního pohledu a místa – z domova v České republice, což se ukazuje například na verbalizaci promýšlení starého („tam“) a nového („tady“) domova (otázkou zůstává, jak by tato označení zůstala či nezůstala zachována, kdyby část výzkumu a rozhovorů probíhala například „tam“ v Rovensku).

Rozumění a vyjednávání pojmu domov se zároveň v dané rodině děje v rámci společně utvářené rodinné paměti. Rodina si vytváří jakousi společnou „verzi“, společný pohled, na základě předávání, utváření a neustálého aktualizování společné paměti (dochází k předávání, přejímání, sdílení, identifikaci se společnými hodnotami a postoji). Paměť není nikdy nějak hotová, či dokončená, ale utváří se v současnosti, je výsledkem přítomného vzpomínání, mění se, je kontextuální – a jako v takové se v ní utváří i pojetí pojmu domov. Paměť nějaké skupiny lidí (kolektivní paměť), čerpá trvanlivost a sílu právě z této skupiny, avšak ti, kdo skutečně vzpomínají, jsou právě konkrétní osoby, její jednotlivci – jejich vzpomínání se pak děje v interakci a komunikativních procesech s druhými (a každý jedinec se s danou vzpomínkou identifikuje v odlišné míře) (Halbwachs, 2010). „Kolektivní“ paměť rodiny, ve které jsem prováděla výzkum, je tedy konstruována a udržována v rodině jako určité skupině lidí, díky jejich interakcím, vzájemnému individuálnímu komunikativnímu zvyznamňování a vyjednávání.

Pojetí domova, které jsem ve svém výzkumu sledovala, se tedy u této rodiny konstruuje do značné míry společně, v rámci společně utvářené rodinné paměti.

Nejdůležitější vrstvou rozumění a vyjednávání pojmu domov je pro ně vrstva sociální a emotivní: znamená pro ně rodinu a přátele, tedy přítomnost sociální sítě, kterou vnímají jako blízkou, bezpečnou, intimní. Jde tedy jak o určitý typ emocí a vztahů (bezpečí, láska, rodina, přátelství), tak rovněž o určitý typ jednání (být s rodinou, povídat si s rodinou, činnosti související se společným trávením času a vzájemnými blízkými interakcemi).

Další vrstvou rozumění a vyjednávání pojmu domov v této rodině je konkrétní, fyzické místo (jakýsi konkrétní bod ve světě) – „místo, kde bydlím“, ve smyslu domu (bytu), místa, kde žijí se svou rodinou. Dále má pro členy zkoumané rodiny význam fyzické místo – ve smyslu určité geografické situovanosti. Nejvýznamnějšími místy jsou v tomto případě Česká republika, ve smyslu vlast, domovina, země předků. V rámci této země pak mají vztah ke konkrétní obci, kde bydlí, jako ke svému domovu – tento vztah je

však vytvářen svým způsobem méně emotivně, vlastně jde o přijetí konkrétního místa jako svého domova. Významným místem je pak analogicky rovněž původní domov – původní dům v Rovensku, Rovensko.

Třetí vrstvou je pak u této rodiny vrstva paměti, vzpomínek. Zážitek původního, již minulého domova, vytváří v jednotlivých osobách pocit, že „starý“ domov je stále jejich součástí, patří neodmyslitelně k jejich životu, představuje něco, co stále existuje, byť spíše v představované, imaginární, vzpomínkové rovině – aspekt, jehož vědomí ovlivňuje konstruování a vyjednávání domova nového.

Dualita domova a sociální síť

Vztahování se k oběma domovům (přestože ke každému z nich, starému i novému, svým způsobem poněkud odlišně), udržování vazeb a kontaktů se starým domovem v Rovensku z domova nového, v Čechách, v praxi znamená, že členové zkoumané rodiny operují v sociálních polích, které překračují geografické, politické i kulturní hranice, zároveň však nejsou automaticky vykořeněni ze své původní společnosti. I z nového domova na ni udržují vazby (Brettell, 2000).

Tyto vazby tedy rovněž souvisejí právě s pojetím dvojího domova – členové rodiny existují v sociální síti, která přesahuje do Rumunska, dříve však byla perspektiva opačná – sociální síť, jejíž součástí byli v Rumunsku, přesahovala do Čech. V rámci těchto přesahujících sociálních polí pak dochází k jejich vzájemnému ovlivňování (dění na jednom z míst může ve větší či menší míře ovlivnit dění na místě druhém - model světové sociální sítě (Kearney, 2004)). V této práci jsem se dotkla sociální sítě z hlediska příchodu do Čech, mechanismu migrace zprostředkované sítí (Wilson in Brettell, 2000).

Taková migrace funguje tak, že migranti (reemigranti) postupně hledají práci a bydlení podle toho, kde mají příbuzné či přátele – jedná se o síť podpůrnou, propustnou a fluidní (tamtéž). Účastníkům mého výzkumu, panu A, paní B s dětmi i oběma synovcům taková síť k přesídlení z Rumunska značně pomohla – panu A prostřednictvím přátel z lesnické školy v Trutnově, panu C prostřednictvím příbuzných v Chebu a panu D prostřednictvím již v Čechách žijícího pana A. Tato podpůrná síť rovněž v jejich životě představovala jeden z prvních kontaktů s majoritním prostředím – jehož podpora či

naopak nedůvěra, přijetí či nepřijetí, představují další z významných aspektů vnímání a pocitu domova po přesídlení do nového prostředí.

Sociální sítě se během mého výzkumu průběžně objevovaly, byly součástí jakéhosi pozadí, například když se někdo z rodiny zmínil v rámci každodenních interakcí o telefonátu s někým z Rovenska apod. – nevnímala jsem je tedy jen jako součást vzpomínání, ale cítila jsem jejich aktuální přítomnost. Přestože nebyly ústředním tématem výzkumu ani této práce, jejich problematika mě velice zaujala. Považuji je za nesporně zajímavý námět na další výzkum, jehož by byly hlavním tématem – a měly tak samy pro sebe dostatek prostoru.

Význam pojmu domov pak v kontextu vnímání dvou domovů a existence v sociálních polích, jež přesahují (nejen) státní hranice, u zkoumané rodiny rovněž souvisí s artikulováním významu „kdo jsem“, neboli důrazem na pocitování národní identity. Vedle vnímání domova prostřednictvím výše popsaných významů, je třeba připomenout i vrstvu vnímání domova rovněž prostřednictvím národní příslušnosti, sebepojetí jakožto Čechů z Rumunska (tzn. příslušníků české menšiny z rumunského Banátu, kteří se považují za Čechy a označením „z Rumunska“ se hlásí k zemi, ve které žili před reemigrací – a zároveň tedy rovněž ke svému původnímu, minulému domovu). Tuto vrstvu sami zkoumaní akcentovali – je tedy zřejmé, že ve vztahu k domovu pro ně představuje významnou součást. Toto pocitování národní identity pak není záležitost individuální, nýbrž se rovněž utváří a udržuje *společně*.

Podle Bittnerové takové pojetí identity, v rámci kterého není identita věcí individuální (odpovídá například etnologickému pojetí identity obecněji), nezávisí na přání a psychických dispozicích jedince, ale je jím naopak přijímána a osvojována z kultury (v průběhu enkulturace, případně také, jako u členů zkoumané rodiny, akulturace) – člověku pak neslouží jen k pochopení jedné dimenze sebe sama, avšak rovněž k uvědomění si příslušnosti k určité skupině či společenství (Bittnerová, 2005).

4. Závěr

V této diplomní práci jsem se zabývala tématem domova. Shrnula jsem v ní výsledky sedmiměsíčního výzkumu, během kterého jsem vedla kvalitativní rozhovory s šesti členy jedné rodiny českých reemigrantů z rumunského Banátu. Cílem výzkumu bylo podchycení tématu domova u této skupiny reemigrantů – sledovala jsem, jak pojmu domov rozumějí, jak ho vyjednávají, k čemu jej vztahují.

Zároveň jsem nastínila historicko-společenský kontext existence české menšiny v rumunském Banátu a její reemigrace a zabývala jsem se teoretickým promyšlením konceptualizace pojmu domov v různých jeho rovinách a kontextech.

Na pozadí konkrétního příběhu událostí reemigrace a přesídlení této rodiny z Rumunska, se ve vztahu k ústřednímu tématu domova objevila i témata jako motivace reemigrace, vnímání Rumunska a České republiky, reakce majority, přijetí okolím či vliv náboženství.

Pan A a členové jeho rodiny, ve které jsem prováděla výzkum, patří mezi rodinné přátele, se kterými se naše rodina seznámila před rokem 1989 v Rumunsku, v českých vesnicích v Banátu, původně přes mého otce. Tento fakt měl do určité míry jistě vliv jak na samotný souhlas rodiny k výzkumu, tak na jejich velmi vstřícný přístup. Poněvadž tato skutečnost v sobě zároveň nesla určitá rizika zkreslení či kontaminace dat, snažila jsem se v průběhu celé práce důsledně dodržovat etické a sebereflexivní postupy a neustále kriticky sledovat jak data, tak i veškeré výzkumné kroky, rozhodnutí, dopady a vlivy svého jednání jak na ostatní účastníky výzkumu, tak na výzkum samotný.

Výzkumným vzorkem mého výzkumu tedy byla rodina (čtyři členové nukleární rodiny, otec (pan A), matka (paní B), dcera a syn plus dva synovci pana A). Tento vzorek zde nezastupoval populaci, nýbrž řešený problém. Šlo tedy o to, získat pokud možno co nejvíce vyčerpávající data k dané problematice (tedy co nejvíce vyčerpávající data k problematice chápání, pojetí, vyjednávání a konstruování významu pojmu domov u dané rodiny českých reemigrantů z Banátu, nikoliv tedy o jejich generalizování na všechny české reemigranty z Banátu obecně. To by ostatně ani nebylo možné).

Hlavní výzkumnou metodou byly kvalitativní rozhovory: narativní, polostrukturované, nestrukturované a dva skupinové rozhovory. Ty vycházely především ze tří hlavních výzkumných otázek, jež jsou formulovány v úvodu.

Pojetí domova, které jsem během nich ve svém výzkumu sledovala, se u této rodiny konstruuje do značné míry společně, v rámci společně utvářené rodinné paměti. Jde o společnou rodinnou historii a kontext, v rodině předávanou a aktualizovanou paměť, společně sdílené a vyjednávané hodnoty a postoje, které se přirozeně vzájemně ovlivňují. Výzkum se tedy zabýval společným rodinným vytvářením chápání domova (nikoliv růzností tohoto chápání u určité sociální skupiny).

Z jeho dat výsledně vyplynuly různé vrstvy porozumění pojmu domov, jež se navzájem překrývají a vzájemně spolu souvisejí (jde především o vrstvu sociální a emotivní, vrstvu konkrétního, fyzického místa, vrstvu vzpomínek a paměti, rovněž o vrstvu pocíťování národní identity).

Přestože tematická oblast českých krajanů v rumunském Banátu (případně tedy reemigrantů žijících v ČR) zdaleka není oblastí novou a výzkumem nedotčenou, má podle mého názoru stále potenciál nabídnout nové a zajímavé možnosti výzkumu (jen v rámci této práce, jak jsem již naznačila výše, se na pozadí ústředního tématu domova objevila témata jako motivace reemigrace, vnímání obou zemí – Rumunska a České republiky, přijetí reemigrantů po přesídlení okolním majoritním obyvatelstvem nebo třeba vliv či role náboženství – nebylo možné jim zde poskytnout potřebný prostor pro hlubší prozkoumání a analýzu, avšak jistě by každé z nich mohlo být hlavním tématem pro výzkum samo o sobě).

Během výzkumu se objevila i další témata, která by mohla být zajímavými výzkumnými motivy - zejména problematika sociálních sítí (jejich fungování a přesahování z České republiky do Rumunska a naopak, jejich vzájemné ovlivňování a mechanismy). Například velice zajímavé by podle mého názoru bylo sledovat průběh přesídlení konkrétní osoby či osob z české vesnice v Banátu do České republiky – zblízka sledovat, jak reemigrace reálně probíhá, jak v ní fungují právě sociální sítě, kdo do nich patří, jak se zajišťuje bydlení, práce, vyřizování dokladů, jak je daná osoba přijata v České

republice a jakým způsobem si udržuje kontakty s Rumunskem – a rovněž po dobu alespoň několika měsíců zkoumat, jak probíhá její adaptace a integrace do nového prostředí.

Během výzkumu a psaní této práce jsem se opět několikrát vracela ke svým dětským „deníkům“, sešitům se zápisky z Rumunska, z prázdnin prožitých v banátských horách. Jako symbolické prolnutí mého osobního a studijního (výzkumného) vztahu k českým krajanům v Banátu, bych ráda na úplný závěr, pro zajímavost a odlehčení, uvedla svůj vůbec první zápis z deníku o rodině pana A (ponechávám jej v autentické podobě).

„26.7. 1991: Dostali jsme od tety Cilky med a odjeli z Bígru do Rovenska k ... (rodině pana A) přes Oravici. Dole pod Rovenskem běhali prasata. Byla mlha. Druhý den ráno nám strejda (pan A) ukázal školu, koně, a dobytek. Mněl také ve školním domku velkou obecní knihovnu, knihy sem vozili a posílali lidé z Čech (na tomto místě se nezapřel vliv při pomoci se zápisem do sešitu mého otce, novináře a pedagoga, se zájmem o Banát). Na náměstí u školy byla velká hluboká studně. Při cestě z Rovenska jsme potkali nákladák, Roman. Byli v něm: (pan C, pan D) a strejda (jméno jejich otce) a babička (nejspíš matka pana A). Pan C přistoupil k nám do trabanta a pak jsme jeli do Božovic. (Otec pana C a pana D) kvůli nám přivezl a zabil berana. Potom ho všichni snědli.“

Chovám rovněž naději, že ve své knihovně najdu vhodné místo, do kterého se k dětským, vybledlým deníkům, vejde i tato diplomová práce - neboť nevím o jiném, na které by více patřila.

Použitá literatura

- Anderson, B. 1983. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso
- Appadurai, Arjun. 1996. *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press
- Bahloul, Joëlle. 1996. *The Architecture of Memory: a Jewish-Muslim Household in Colonial Algeria, 1937 – 1962*. Cambridge University Press
- Bachelard, Gaston. 1990. *Poetika prostoru*. Bratislava: Slovenský spisovateľ (Bachelard, 1990)
- Bammer, A. 1994. *Displacements: Cultural Identities in Question*. Indiana University Press
- Bernard, H.Russell. 2002. *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Methods*. Walnut Creek: Altamira Press
- Bittnerová, Dana. 2005. „Sebepojetí etnik v „otevřené“ české společnosti“. In Dana Bittnerová, Mirjam Moravcová a kol. *Kdo jsem a kam patřím? Identita národnostních menšin a etnických komunit na území České republiky*. Praha: SOFIS (5-12).
- Brettell, C.B. 2000. *The Social Construction of Networks, Identities, Communities and Globalscapes*. In: Brettell, C.B. , Hollified, J.(eds). 2000. *Migration Theory: Talking Across Disciplines*. New York: Routledge
- Brouček, S. 2003. *Etapy českého vystěhovalectví*. Praha: EÚ AV ČR. Mapa
- Brubaker, R., F.Cooper. 2000. *Beyond „Identity“*. Theory and Society 29
- Connerton, Paul. 1989. *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge UP
- Český Cheb. 1947. *Poznatky z návštěvy u rumunských Čechů*. 1 (35):3 in Šollar, Miroslav. 2009. *Nové osídlení Chebska po druhé světové válce*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Historický ústav

Daneš, Ivan. 1982. „Příspěvek k otázce adaptace a asimilace Čechů v Rumunském Banátu (Na základě výzkumu z let 1979-1980)“. *Český lid* 69 (1):52

Dokoupil, Ivo. S.d. *Rumunsko* [online]. Dostupné z: <<http://www.clovekvtisni.cz/index2.php?id=301>>.

Ferguson, J., Gupta, A. 1997. *Beyond culture: space, identity, and the politics of difference*. In Gupta, A., Ferguson J. (eds.) *Culture, power, place: explorations in critical anthropology*, Durham: Duke University Press

Gardner, Katy. 1993. *Desh-Bidesh: Sylethi Images of Home and Away*. New Series, 28 (1)

Gillis, J.R. 1994. *Memory and Identity: The History of a Relationship. Commemorations: The Politics of National Identity*. NJ: Princeton University Press

Guillemín, M., Gillam, L. 2004. „Etika, reflexivita a „eticky důležité okamžiky“ ve výzkumu“. *Biograf* 35/2004.

Halbwachs, Maurice. 2010. *Kolektivní paměť*. Praha: SLON

Hanus, L. Pracovní migrace rumunských krajanů z Banátu do pražského podniku Mitas, a.s. *Západočeská univerzita* [online]. Dostupný z: <www.martyx.net/files/Banat_Mitas_prispevek_Hanus.pdf>

Hasíková, Eva. 2008. *Kde domov můj ? Studie konstrukce reality domova migrantů*. Diplomová práce. Brno: Fakulta sociálních studií, Masarykova Univerzita

Hendl, Jan. 2005. *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál

Heroldová, Iva. 1992. Reemigrace po druhé světové válce (Shody a rozdíly). In: *Češi v cizině 6*. Praha

Heroldová, Iva. 1993. Reemigrace ze SSSR, Francie a Rumunska (I.část). In: *Češi v cizině 7*. Praha

Hofreiter, R. 2004. „Etika vo výskume? To nie sú len pravidlá.“ *Biograf* 35/2004.

Hrozínek, Milan. 2009. *Krajané přesídlení do ČR a jejich adaptace v novém prostředí*. Diplomová práce. Institut mezioborových studií Brno

- Jančák, Pavel, Vít Jančák. 2007. „Volynští a "černobylští" Češi“. *Geografické rozhledy* 16 (5)
- Jech, Jaromír, Milena Secká, Vladimír Schleufer, Olga Skalníková. 1992. *České vesnice v rumunském Banátě*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku v Praze
- Kansteiner, Wulf. 2002. *Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies. History and Theory* 41
- Kearney, Michael. 2004. *Changing Fields of Anthropology: from Local to Global*. Lanham: Rowman & Littlefield
- Kellehear, A. 1996. „Unobtrusive methods in delicate situations“ in Daly, J.(ed.) Ethical intersections: Health research, methods and researcher responsibility. Sydney: Allen and Unwin.
- Kostlán, David. Transnacionalismus [online]. Dostupný z: <http://www.evropskemesto.cz/cms/index.php?option=com_content&task=view&id=494>
- Malkki, L. 1992. National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity among Scholars and Refugees, *Cultural Anthropology*, 7 (1)
- McKee, J.O. (ed.) (2000). *Ethnicity in Contemporary America: A Geographical Appraisal*. Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Megill, Allan. 1998. History, Memory, Identity. *History of the Human Sciences* 11 (3)
- Nakonečný, Milan. 1999. *Sociální psychologie*. Praha: Academia (Nakonečný, 1999)
- Nešpor, Zdeněk R. 2002. *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky
- Nešpor, Zdeněk R., Martina Hornofová, Marek Jakoubek. 1999. „Čeští nekatolíci v rumunském Banátu a v Bulharsku. Část první: Počátky Svaté Heleny.“ *Lidé města, Revue pro etnologii, antropologii a etologii komunikace* 2/1999
- Nosková, Jana. 2006. *Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v interpretacích aktérů a odborné literatury*. Disertační práce. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity. Ústav evropské etnologie

Novotná, Hedvika. Úvod do společenskovedních metod. FHS UK, 2009/2010. Powerpointová prezentace.

Novotný, Lukáš. 2007. „*Historická paměť podle Maurice Halbwachse*“ [online]. Socioweb [cit.12.5.2011]. Dostupné z

<<http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=266&lst=1>>

Pargač, J. a kol. 2009. *Výběrová bibliografie Střední Asie a Kazachstánu (novodobé dějiny, náboženství, etnicita) a studie ke kazašskému nacionálnímu hnutí*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Plíšek, Jaromír, Vilma Viková. 1991. *Zpráva o situaci a potřebách české menšiny v Rumunsku*. Praha: Sdružení pro pomoc krajanům v Rumunsku (rukopis)

Pokorná, Anna. 2008. *Domov pod pokličkou*. K antropologii jídla. Diplomová práce. Praha: Katedra obecné antropologie, Fakulta humanitních studií, UK

Puškarevič, K.A. Strojopis z 30.let 20.století. *Čechi v Rossii. (Očerki po Istrii immigracii)*. EÚ AV ČR, fond J. Polívky, sign.č.183 in Uherek, Zdeněk., Nad'a Valášková, Stanislav Kužel, Pavel Dymeš. 2003. *Češi z Kazachstánu a jejich přesídlení do České republiky*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky

Rapport, N., A. Dawson. 1998. *Home and Movement: A Polemic*, in N. Rapport, A. Dawson (eds.): *Migrants of Identity: Perceptions of Home in a World of Movement*. Oxford: Berghahn Press

Secká, Milena. 1992. *Současná reemigrace Čechů z Rumunska*. In: *Češi v cizině 6*. Praha

Secká, Milena. 1993. „Migrace Čechů z Rumunska do České republiky (bývalé ČSFR) a vývojové aspekty jejich adaptačního procesu“. *Český lid 80* (3)

Secká, Milena. 1995. *Češi v rumunském Banátu*. In: *Češi v cizině 8*. Praha

Somerville, Peter. 1992. Homelessness and The Meaning of Home: 'Rooflessness and Rootlessness?' *International Journal of Urban and Regional Research*, 16 (4) (Somerville, 1992)

- Státní okresní archiv Cheb, ONV Cheb. 1947. Seznamy reemigrantů, č. j. 6/124-XIV-1947 in Šollar, Miroslav. 2009. *Nové osídlení Chebska po druhé světové válce*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Historický ústav
- Státní okresní archiv Cheb, ONV Cheb. 1947. Zápisy ze schůzí předsednictva ONV in Šollar, Miroslav. 2009. *Nové osídlení Chebska po druhé světové válce*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Historický ústav
- Státní okresní archiv Cheb, ONV Cheb. 1947. Zápisy ze schůzí rady ONV in Šollar, Miroslav. 2009. *Nové osídlení Chebska po druhé světové válce*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Historický ústav
- Strauss, A., Corbinova, J. 2001. *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice: Nakladatelství Albert
- Svoboda, Jaroslav. 1999. *Česká menšina v Rumunsku*. S.l.: Sdružení Banát
- Svoboda, Jaroslav: Historie – stručné dějiny krajanů v rumunském Banátu a další zajímavé informace o jejich životě [online]. *Velvyslanectví České republiky v Bukurešti*, 26.09.2006, [cit.24.10.2010]. Dostupný z: <<http://www.mzv.cz/bucharest/cz/krajane/historie.html>>
- Šindelářová, Jana. 1997. *Čeští vystěhovalci v Banátu a jejich repatriace do České republiky*. Plzeň: Diecézní charita Plzeň
- Šišková, T (ed). 2001. *Menšiny a migranti v České republice: my a oni v multikulturní společnosti 21.století*. Praha: Portál
- Špoula, Stanislav. 1982. *Příspěvek k problematice české menšiny v rumunském Banátu*. Praha: diplomová práce FF UK, katedra etnografie a folkloristiky
- Terkenli, T. S. 1995. "Home as a Region". *Geographical Review*. Vol. 85 (3)
- Treptow, W.Kurt (ed.). 2000. *Dějiny Rumunska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny
- Troeltsch, Ernst. 1934. Z dějin evropského ducha. Praha: s.n. in Nešpor, Zdeněk R., Martina Hornofová, Marek Jakoubek. 1999. „Čeští nekatolíci v rumunském Banátu a v Bulharsku. Část první: Počátky Svaté Heleny." ." *Lidé města, Revue pro etnologii, antropologii a etologii komunikace* 2/1999

Uherek, Z, N.Valášková, A.Bažant, J.Vávra, O.Klípa. 2000. Češi na jižní Ukrajině. In: *Český lid*, 87, 4:307-350 in Uherek, Zdeněk., Naďa Valášková, Stanislav Kužel, Pavel Dymeš. 2003. *Češi z Kazachstánu a jejich přesídlení do České republiky*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky

Uherek, Zdeněk, Naďa Valášková, Stanislav Kužel, Pavel Dymeš. 2003. *Češi z Kazachstánu a jejich přesídlení do České republiky*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky

Vaculík, Jaroslav. 1993. *Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků v letech 1945-1950*. Brno: Masarykova univerzita

Vaculík, Jaroslav. 1997. *Dějiny volyňských Čechů*. I.díl. Brno: Masarykova univerzita

Vaculík, Jaroslav. 2002. *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*. Brno: Masarykova univerzita. Brno

Valášková, Naďa. 1996. Češi v Rusku. In: *Češi v cizině* 9. Praha

White, Naomi Rosh, Peter B.White. 2005. *Home and Away: Tourists in a Connected World*. *Annals of Tourism Research*, 34 (1)

Internetové zdroje:

http://banat.cz/ceske_vesnice.htm

Příloha

Současný Stručný přehled českých vesnic v rumunském Banátu

Do současné doby se v rumunském Banátu zachovalo šest ryze českých vesnic:

Svatá Helena (Sfânta Elena) – okolo 507 obyvatel, leží ve výšce 350 m.nm.

Gerník (Gârnic) – okolo 512 obyvatel, leží ve výšce 600 m.nm.

Rovensko (Ravensca) – okolo 150 obyvatel, leží ve výšce 866 m.nm.

Bígr (Bigăr) – okolo 229 obyvatel, leží ve výšce 550 až 600 m.nm.

Eibentál (Eibenthal) – okolo 500 obyvatel, leží úzkým údolím podél potoku Tisovice, asi 6 km od Dunaje.

Šumice (Șumița) - okolo 143 obyvatel, leží ve výšce 600 m.nm.

V banátských českých vesnicích žije podle posledního sčítání z roku 2002 největší počet z 3938 osob, které se hlásí k české komunitě v Rumunsku. (Dokoupil, s.d., http://banat.cz/ceske_vesnice.htm).